

172

ISTORI'A
ROMANILORU

DIN

DACI'A SUPERIORE

DE

A. PAPIU ILARIANU.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

TOMULU I.

ISTORI'A ROMANILORU DIN DACI'A SUPERIORE PEN'
IN A. 1848. ESCLUSIVU.

SARCIN'A I.

VIENNA

CU LITERELE LUI C. GEROLD SI FIU.

1851.

711.8.184

ISTORIA
ROMANILORU

DIN

DACIA SUPERIORE.

BCU Cluj Central University Library Cluj

I.

TIPARITA LA C. GEROLDU SI FIU.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ISTORI'A
ROMANILORU

DIN

DACIA SUPERIORE

DE

A. PAPIU ILARIANU.

I.
BCU Cluj / Central University Library Cluj
ISTORIA ROMANILORU DIN DACIA SUPERIORE
PEN' IN A. 1848. ESCLUSIVU.

VIENNA

CU LITERELE LUI C. GEROLD SI FIU.

1 8 5 1.

Quella-que e strainu in istoria Natiunei salls:
aquella unuui dia instinetu pote se-si
iubesa Natiunea; pentru-quo nu o em-
nosce.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

D. D.

FLOREI. NATIUNEL.

JUNIMEI. ROMANE.

DOCTOREI. E. DUCTOREI.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

POPORULUI. ROMANU.

IN. ADUNARI. E. IN. RESBELLE.

IN. ANNI. QUEI. GREI.

MDCCCIL. E. MDCCCIL.

PREFECTILORU. VICE-PREFECTILORU.
TRIBUNILORU. VICE - TRIBUNILORU.
CENTURIONILORU. VICE - CENTURIONILORU.
ETC. ETC. ETC.
E. TOTORU. GENEROSILORU. JUNI. ROMANI.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
ATUNCI. ANUNCI. E. SEMPRE.

PROPUMNACLILORU. LIBERTATEI.
GINTEI. ROMANE.

AMICILORU. SEI.

DE

AUTORIULU.

Terram autem, quam petivit a Nostra Gratia nullatenus
concedimus Nobis viventibus.

**Ducele Romano Meau-Morotu cotra
A. pada Ducele Ungoriloru.**

Hoc tibi Juventas Romana indicimus bellum.
Et facere et pati fortia Romanam est.

Eroula June Romanu C. Muciu Scevola

unulu „ex trecentis principibus Juventutis Romanæ“
conjurati asupr'a capului Regelui Porsina, quare
vrea se adduca inderetru pe Tarquini in Rom'a
Libera. C. Muciu — aquestu June Romanu,
pe quare cadusse prim'a sorte dintre quei CCC. —
avù n'entipuit'a indrasnella patriotica a penetrà
singuru in castrele inimice alle Regelui Porsina
cu scopu de a-si scappà patri'a prin uciderea
inimicului ei. Ellu intrâ, dar' taiâ din gressiella
pe scriitoriulu Regelui in loculu aquestuia. C.
Muciu — sî dupo que fù prinsu âncu mai multu
ingrozitoriu, de quâtu ingrozitu — facù miraclulu
a tienè cu intrepiditate drept'a ardenda impusa
flacarei focului altarielor poruncite de Regele,
dicundu-i: „En tibi ut sentias, quam vile corpus
sit iis, qui magnam gloriam vident“ si érase „nec

unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Trecenti conjuravimus in te principes Juventutis Romanæ“ etc. Regele [imitu] si spariatu prin [aquestea] dechiarâ pe Muciu liberu dupo dreptulu resbellului, si priimî conditiunile pazei. Muciu scappâ Rom'a prin aquêsta fapta mare si audace. Senatulu daruî lui Muciu agrulu de peste Tibere, quare apoi se chiamâ dupo numele seu. Liv. L. II. C. 12. et 13.

Astfelu erau Fratiloru! Junii Romani — strabunii nostri — pe la inceputulu Republicei Romane, quare se facu apoi Domn'a Lumei!....

Istori'a preste totu, si deosebi istori'a nationale n'are de a fi unu registru de regi si resbelle, o grammaditura de nume si anni, unu aggregatu de fapte, unu magazinu de documente (allu quaroru tutoru mare pretiu altramente quine lu denega?): qui o astfelu de descriere filosofica a fapteloru si a causeloru si urmariloru aquelloru fapte memorabile alle Natiunei, quare se sierbesca de chiaie pentru presente, de speculj pentru viitoriu. Quoci — precumu dice Sempr. Asellio (apud Gell. 5. 18.) — a descrie resbellulu, suptu quare Consule a inceputu, suptu quare s'a finitu, quine a triumfatu: si apoi a tacè, que decretà intr' aqueea Senatulu, que legi adducea, cu que svatu purtà resbellulu — id pueris fabulas est narrare, non historias scribere.

Autoriulu.

ISTORIA
ROMANILORU

DIN
DACIA SUPERIORE.

CAPU I.

Romanii addussi de Traianu Imp. in Dacia. Dacia supu barbari. Dacia libera. Navallirea Ungurilor. Resboiele Romaniloru cu Ungurfi. Caderea Romaniloru din Dacia superioare supu Unguri. (a. 106 — 904.)

De n'a peritu Romanulu, quandu ordele barbare
Veniau qua si locuste in agri-i semenati
Taiandu fora de mila, rapindu fora crutiare
Lipsindu pro fii de tata si pe sorori de fratii:
Aquumu quandu braciu-ti ageru in lume e cunoscutu;
Tu bravule Romanè mai credi quo esci perdutu?
A. M.

Cu quâta durere, cu atât'a dreptate assémena
unu Istoricu allu nostru istori'a Romaniloru cu
o tragedia. Asià este intr'addeveru: istori'a nostra
delà inceputu si pene in momentulu presente este
o addeverata istoria de patimi.

Trajanu
cuprinde
Daci'a, si
aduce co-
loni romani
intr'ens'a.
a. 106. d.
Chr.

I. Dupo que Traianu Imperatu stinssesse cu totulu pe Dacii quei bellicosu, si Daci'a o suppusesse Imperatiei romane: trecù o multime ne-marginita de omeni ex toto orbe romano — din tota lumea romana — spre impoporarea aquestei provincie — intre Dunare, Tissa, Carpati si Dnistru*). — Daco-romanii ducea o viétia fericita in aquéta tiérra, quare erà un'a dintre quelle d'ântâie, quelle mai bogate de auru si quelle mai frumose provincie alle Imperatiei quei mari a Romaniloru. Daci'a se numià „Dacia Felix,“ „Dacia Augusta,“ si se numerà intre provinciele Augustului, nu alle Senatului. Monumintele marimei romane, marturii fericirei Romaniloru in Daci'a, stau pene astadi.

Aurelianu
Imp. scote
legiunile
din Dacia.
a. 274.

Dar' nu tienù nici dõe secole florea Daciei lui Trajanu suptu quei mai straluciti si putinti Imperatori ai Romei: si sortea quea sinistra a Romaniloru aruncâ Daci'a quea felice, Daci'a augusta — prada furiei barbariloru. — De atâtea sute de anni mai pomenescu Romanii cu mare gelle si pen astadi in colindele loru pe Imperatoriulu Aurelianu, quare parasì Daci'a si o lassâ suptu jugulu quellu de ferru allu barbariloru**) a. 274. d. Ch.

*) Eutropiu L. VI. 6.

**) Aurelianu Imp. desperandu de a mai putè tienè Daci'a

Atâtu de currendu: Finis Daciae!

II. De aquì inainte incepu fatalitatile Romaniloru preste totu, dar' deosebi alle Traianidiloru tienura mai ne'ntrerruptu atâtea sute de anni, si tienu âncu pen' in dilele nostre.

Daci'a supu
barbari.

scotendu dintr'ens'a legiunile cu o parte a provincialiloru (quea mai mare parte remase in Daci'a lui Trajanu, quare aquumu erà patri'a loru, in aqweste timpuri fatale, quandu nici in Roma nu erà viéti'a mai sigura) le trecù in Mesi'a, quare o numè Daci'a sea „ne tantae a Trajano formatae provinciae nomen oblivioni traderetur.“ — Romanii aqwestei noue Dacie, peste quari nevalissera Bulgarii, in unire cu aqwestia se rupsera de catra Imperati'a bisantina in sec. VII.; si cu tote quo in sec. XI. ér i suppose Basiliu II.; dar' in sec. XII. prin scullarea quelloru doi frati romani Petru si Asanu din nou scuturara jugulu grecescu. Aquésta Imperatia noa romana-bulgara inflorì supu quei mai buni si mai putinti Regi si Imperati români din famili'a asana pen'que cu finitulu sec. XIV. se stinsse prin Turci cu totulu. — Romanii de astadi ai Daciei aureliane, cu tote quo vorbescu limb'a romana, dar' s'au greçitu si slavitu forte. La aquésta nenorocire au contribuitu impartirea Imperiiu romanu, scissiunea aquea nefericita intre beserie'a apuséna si resariténa, comerciulu quellu continuu cu Grecii si Slavii, dar' mai cu séma beserie'a greceasca, de quare se tienea si se tienu, a quarei limba, precumu si quea slavica se introdusse in besericele romanesci, cu inlaturarea limbei romane profaná curatieni'a aqwesteia, o implù de cuvinte grecesci si slavesci, astfeliu, in quâtu

Daci'a lui
Aurelianu.

Voi icone maiestose alle unui timpu appunetoriu! Voi feçe ambițiōse alle Romei quei superbe! voi stingundeloru schintei de viétia alle unei lumi imbetranite! si mai alessu tu fericirea Daciei auguste — appune aquumu in pace.....o alta generatiune, altu spectaclu, altu tonu de lucrare si patimire urmeza. Ici din codrii quei intunecati ai medianoptei, colea din desertele quelle retrasse arabice se vérsa fara intrerumpere, quà unu potopu nimicitoriu, irrumpu, quà nisque valuri terribile de mare, se ridica quà nisque nuori grei amenintatori semintii peste semintii de popore necunoscute pen' atunci — potopindu cu focu si cu ferru totu, que le stà inainte. Goti, pe quari nu se vedu ai fi datu Romanii uitării nici pen astadi in cuventulu de „hoti“ quellu probabilu dela numele loru imprumutatu. Hunni, a quaroru origine o trage Jornande dela duchurile quelle necurate, — quari si numai cu terrorea fecei loru in sufflandu pavore cu groz'a fugarià pre inimici, quoci de abè avea façia de omu,

Suptu Goti.

Suptu Hunni
a. 375—454.

dupo tote aqeste putemu dice, quo legea resaritena, prequumu in Daci'a superiore a lui Trajanu fù scapparea naciunalității romane intre Unguri; la Romanii din Daci'a lui Aurelianu din contra fù caus'a primaria a stingerii de totu spiritulu naciunale. Aurelianidii pe la a. 1203. suptu Ioannitiu se unissera cu beseric'a Romei.

nisque bestie bipede, in suffletu nu mai puçinu uriti, quà in trupu *). Sunetulu intrarii loru s'a auditu pen' la marea atlantica, ei au facutu impingerea aquea grozava de popora barbare, quare au implutu Europ'a, si alte locuri alle partiloru lumei. Gotii quei puternici nu putura sprigini aqueste valuri furiose. Daci'a cadù in man'a Hunniloru. Regele aquestor'a Atila ensusi se chiamà pe sine: „sbiciulu lui Ddieu.“ Tote poporale fugira dinaintea aquestoru ferre de omeni solis Valachis hic remanentibus **). Hunniloru urmara Gepidii, Avarii, Bulgarii etc. Imperat'aquea mare a Romaniloru — odiniora domn'a lumei cunoscuta, — in quare inse vertutile quelle vechi devenissera aquumu fabule mythice, in urma se cotropì cu totulu de catra aqueste semintie nenumerate de barbari, dreptu isbânda a Nemesei pentru peccatele si corruptiunea, in quare cadussera.

Suptu Gepidi, Avari etc. pen' in sec. VIII.

Positiunea quea periculosa a Daciel suptu barbari.

Dar nici un'a din provinciele quelle multe alle Imperatiei quei mari a Romaniloru nu luâ aquêsta resplata mai infricosiatu, quà Daci'a lui Traianu, nici unii n'o simtira mai inquoll' cu multu de a sieptea vitia — de atunci si pen' astadi: quà stranepotii si stranepoti de stranepotii Dacoroma-

*) Jornandes De Rebus Geticis Cap. XXIV.

**) Thurocz Chron. Hung. p. i. c. 17.

niloru; quoci niquairi pe pamentu nu fura inundarile barbariloru atâtu de tienutorie si feliorite, quâ in tierrile inferiore danubiane si pontice (eussinice): aquestea erau port'a intrării barbariloru in Europ'a, pe aici erà drumulu quellu mare allu ordeloru loru catra Occidente: Romanii Daciei erau obiectulu furiei quei d'antaie a aquestoru orde. Mai adaoge frumseti'a quea romantica a tierrei, fertilitatea pamentului, aurulu Daciei, quare tote indulcià pe barbari, 'i attragea si-i tienea aicia. — Totu, que produsse geniulu romanu in mai doe secole, que crescusse sudorea generatiuniloru, que perfeptiunasse speriinti'a: tote monumintele geniului, virtutei, puterei — tote se prefacu aquumu in nisque rumi triste:

Unde é Ulpia Trajana, Apulum si Patruissa?

nisque ruine pline de gelle de abià au remasu, quâ nisque marturi tristi ai marimei quei superbe a strabuniloru nostri!

Adversitatile temporiloru, furi'a barbariloru, isbând'a sortei, bà meni'a prevedintiei, quâ conjurate par'quo — aveau de scopu a sfinge semint'i'a romana. Dar' geniulu romaniloru nu suferi totusi, quâ stranepotii unei ginte atâtu de mari se péra de pe faci'a pamentului. Romanii nu

perira: ei via pen' astadi . . . Si déquo si vedemu astadi cu gelle numai ruinele quelle plangunde alle Ulpiei Trajane si alle altoru monuminte majestose alle gloriei quei falnice a strabuniloru nostri: dar' finti'a natiunale-romana, par' quo ingannandu tote adversitatile a sieptesprediece secole, a atât'a amaru de tempu si amare nenorociri remase neatinsa — quâ aurulu probatu in focu — pen' astadi. Si astadi dice Romanulu dupo 17. secole cu falla: „Romanus sum civis,“ „Eu sum Romanu.“ Unu poporu probatu quâ aquest'a porta in sinulu seu simburele vietiei perpetue.

Daco-romanii parasiti de vulturulu Romanu neputendu ~~contrastâ multimeirs si furiei barbari-~~ loru — parte se suppusera aquestor'a — pastrandu-si totusi individualitatea si caracteriulu loru natiunale cu atat'a scumpetate, in quâtu, dupo quumu dîce Bonfiniu: „non tantum pro vitae, quantum pro lingvae incolumitate certasse videantur“ *); parte se trassera la munti aперandu-si independinti'a si libertatea loru natiunale suptu Capetenii — Duci alessi din sinulu loru. Aquestia la timpuri favoritorie se scoboriâ éراسi la siessuri spre a imbraçiosia pe fratii loru.

Romanii 'si
pastreza na-
tionalitatea
suptu bar-
bari.

*) Bonfinius Dec. II. 1. 5.

Daci'a libera.

III. Astfeliu facura in sec. VII. si cu deosebire in sec. VIII. dupo caderea Avariloru, inquietandu inquat-va incursele barbariloru.

Daci'a ér' devenì aquumu libera.

Dar' nenorocirea Romaniloru fù, quo ei suptu lung'a domnia a barbariloru fara nici o legatura natiunale intre sine — par'quo-si uitara de Unitatea natiunale si dupo retragerea barbariloru intemeiandu-se liberi — se constituira separati, ér' nu uniti intre sine — suptu diversii Capi ai loru independinti nu numai de catra straini, dar' si fara nici o legatura natiunale intre sine, ne considerandu, quo puterea natiunale unita numai pote dà peptu nevaliriloru straine.

Puterea natiunale astfeliu impartita nu lungu se putù sustienè. Si pene quandu Ducii Daciei inferiore cadura suptu jugulu altoru barbari: Ducii Romani ai Daciei superiore — ai Transsilvaniei, Byhorului si Banatului — pe aquelle timpuri Gelou (Juliu), Meno-morot (Mariot, Minor Marius?) si Gladiu (Claudiu?) aveau a se luptà pentru libertatea loru assupr'a unui nou soiu de barbari asiatici catra finitulu sec. IX. Aquestia fura Ungurii.

Navallirea Unguriloru.

IV. Istori'a nostra de pe aqueste timpuri e scrissa de Unguru, pentruquo, dupo quumu dîce principele Cantemir „Romaniloru le stà mai multu

la inima se faca fapte bune, de quâtu se scrie.“ Dar' cu tote aquestea si dupo istoriculu Unguru, quare altminte cu atât'a preiubire scrie pentru Unguri, quâtu intre altele dîce, quo intreprinderile Ungurilor erau povetiuite de spiritulu sântu, mecarquo erau pagâni, — bravurile Romaniloru in resboiele cu Ungurii totusi — si dupo quelle que scrie Ungurulu dîcu — suntu mai mari, de quâtu alle tutoru poporeloru vecine, cu quare se batura Ungurii. Romanii se oppusera noiloru nevalitori cu mai mare cerbicia, de quâtu Rutenii si Bulgarii lui Salanu.

Asià Vitezulu Meno-morot, quare domnià intre Muresiu, Tissa si Samesiu — refusà cu demnitate romana pretensiunea quea nedrepta a lui Arpadu Ducelui Unguriloru, quare-i querea tierr'a in puterea dreptului, que dîcea, quo-lu are dupo stramosiu-seu Atila, éra soliloru lui Arpad astfeliu le response bravulu dîcundu *) : „Spuneti lui

Resboiele Romaniloru diu Daci'a sup. cu Ungurii. a. 904—5. Menomorut bravulu.

*) Dicite Arpadio Duci Hungariae, Domino vestro: debitores sumus ei in omnibus, quae ei necessaria sunt, quia hospes homo est et in multis indiget, terram autem, quam petivit a nostra gratia, nullatenus concedimus nobis viventibus; hoc etiam indigne tulimus, quod Salanus Dux ei concessit maximam terram, aut propter amorem ut dicitur, aut propter timorem, quod negatur. Nos autem nec propter amorem, nec propter timorem ei concedimus terram, etiam quantum pugillus caperet, licet dixerit jus

Respunsulu
lui Menom.
castra
Arpadu.

Arpad Ducelui Unguriloru, Domnului vostru, quo-i suntemu detori lui, quà prietinu prietinelui intru tote, de que are lipsa, pentruquo e ospe si de multe are trebuintia, dar tiérr'a, quare o querù dela grati'a nostra nici de quumu nu i o vomu dà, pen' vomu traì; si aqueea cu necazu amu sufferitu, quo Salanu Duce i'au datu tiérr'a quea mai mare, séu din amore, quumu se spune, seu de frica, que se néga. Ér' noi nici din amore, nici din timore nu-i damu din tiérr'a nostra nici bater o palma de locu, mecarquo dîce, quo e dreptulu seu. Si vorbele lui nu conturba inim'a nostra, quoci ne-au mandatu nòe quo se trage din genulu lui Atila rege, quare se chiamà sbiciulu lui Dumne-dieu, quare âncu cu puterea au rapitu tiérr'a aquést'a dela stramosiu - meu, ér' aquumu prin grati'a Domnului meu Imperatoriului dela Constantino-pole (?) nime nu o vâ putè smulge din mainile melle. Si dicundu aquestea au datu voie soliloru se se rentorca." Arpadu catranitu pentru aquestu respunsu indresnetiu allu Ducelui romanu — tra-

suum esse. Et verba sua non conturbant animum nostrum eo, quod mandaverit nobis se descendisse de genere Atilae regis, qui flagellum Dei dicebatur, qui etiam violenta manu rapuerat terram hanc ab atavo meo, sed tamen modo per gratiam Domini mei Imperatoris Constantinopolitani (?) nemo poterit auferre de manibus meis. Anonymus c. XX.

mitiendu assupr'a lui pre quei mai generosi ostari ai sei: Menomorot 'i priimì cu resbellu. Quâtu pondu puneau Ungurii pe invingerea bravului Meno-morot se vede deacollea, quo dupo que cu ocasiunea aquestei espeditiuni — Menomorot retragundu-se peste Crisiu, si aperându-se numai de acollo cu barbatia assupr'a unguriloru: aquestia hotarîndu de meta a tierrei lui Arpadu port'a Meszesiului, si dandu despre aquést'a si mai alessu despre retragerea lui Menom. peste Crisiu -- scire lui Arpad: Arpad cu nobilii sei se buccurara cu veselle atâtu de mare, în quâtu dupo obiceiulu paganescu facura aldumas, si aquellor'a quari le spuneau de bucuria le impartia deosebite daruri, Ducele Arpad cu primatii sei intr'o septemana intréga mancara serbatoresce si mai in tote dillele se imbetau de bucuria mare „et fere singulis diebus inebriabantur propter eventum tantae laetitiae.“ Intr'aqueea Menom. âncu nu erà suppusu. Pre aquestu puternicu Duce Romanu cu multu mai tardiù, dupo que aquumu mai tote tierriile si poporele vecine erau suppuse Unguriloru — numai la o a do'a espeditiune mai tardia dicu — dupo unu resboiu cumplitu, que tienù doe-spre — diece dille — 'lu putù suppune Arpad, si atunci anco priimindu Arpad fii'a liu

Menom.
face pace cu
Ungurii.

Menom. de muiere fiu-seu Zolta *), éra densulu Meno-m. remanendu totu Duce — tributariu — in Byhor. Intr'aqueea bravulu Meno-morot la allu doilea annu murì fara fii, si tiérr'a lui devenì in pace suptu immediat'a stapanire a lui Zolta ginere-seu Ducelui Ungariei si urmatoriloru Duci si Regi unguresci **).

Ducele Jullu
cade in
lupta.
Ardelenii
facu pace.

V. Domnulu Romaniloru din Ardelu âncu priimì cu unu resbellu cumplitu pe nevallitorii quei fara veste, si dupo que cadù in lupta murindu o morte gloriosa pentru patri'a sea: locuitorii tierrei parte prin nevallirea quea fara veste, parte prin inasiellatiunea viciénului Tuhutum dupo o lupta cumplita invinsi — vedendu mortea Domnului loru si-au alessu sie-si Domnu pre Tuhutum — nu suppunendu-se, cì de buna voie

*) Pe fii'a lui Menom. cu mare onore o dussera in cas'a ducale. Ducele Arpad si toti primatii sei 'i essira inainte intru intimpinare mirései a atarui Duce. Ér Arpadu si toti primatii sei celebrandu nunt'a, fecera mari ospetie si mai in tota dio'a se ospetau de nunta cu diversele mii alle tierriloru vecine, si fii aqestor'a — luati de ostatici — se jucau inaintea feçei Ducelui si Nobiloru lui. Anonymus etc. cap. LII.

**) Anonymus Belae regis Notarius. cap. XIX. XX, XXI. XXII.; XXVIII. XXIX. — L. LI. LII.

dându man'a cu Ungurii; facundu unire politica între sine *).

Astfelu se suppusse și Claudiu Domnulu Romanilor între Dunare, Tissa, Muresiu și Alpii Ardelului (Banatu) după unu resbellu sângerosu — remanendu totu densulu și urmatorii lui Domni tributari ai Banatului, sustienendu-si astfelu Banatulu și de aci înainte autonomi'a sea suptu unu capu natiunale. Intre aquestia Ohtumu (Optumu) nepotulu lui Claudiu la atât'a putere venisse, quâtu adducundu-si a minte de vechi'a libertate a tierrei sale, și incredintianduse în multimea militarilor și boierilor sei nu vrea se mai asculte și se mai fia suppusu Regelui Stefanu, dar prin proditiunea lui Cinadu Generariului seu 'lu învinse Regele Stefanu după unu resbellu infricosiatu, în quare cadu și Ducele Optumu**).

Astfelu cadura Romanii din Daci'a superioare suptu stapanirea Ungurilor.

Din tote aquestea se vede, quo Romanii dela retragerea legiuniloru lui Aurelianus nici o data n'au fostu mai în putere, de quâtu pe timpulu

Asiderea
Glad Duce
din Daci'a
Temisiana.

Optumu.
Banatulu se
suppune a
do'a ora.

*) Anonym. c. XXIV. XXV. XXVI XXVII.

***) Anonym. c. XXXI—XLII.; XLIV.—XLVI. et acta Scti Gherardi Eppi chanadiensis opera Ignatii C. de Battyan Eppi Tranniae 790.

nevalirei Ungurilor. Dintre toti barbarii cu Ungurii tienura Romanii resboie cumplite. Romanii incepusera dar' a infori suptu principii loru nationali — in decursu de unu secolu dela caderea Avariloru. Si daquo in urma fura siliti a se suppone: aquést'a o facura dupo que aquumu mai tote poporele vecine erau suppose, numai dupo resboie cumplite si sangerose, si cu tractate de pace onorifice.

Cumu puteau aquesti trei Duci Romani puternici se sfarme puterea noiloru nevalitori, daquo se bateau in unire assuprale. Quandu voru invetià odata Romanii, quo ei numai cu puteri intr'unite potu se infranga pre inimicèii loru!..

CAPU II.

Assediarea Ungurilor in Pannonia. Starea politica a Romanilor suptu Unguri. Introducerea iobagiei. Tumulturile tierraniloru. Trecerea lui Negru si Dragosiu Voda in Daci'a infer. Intemeierea ppateloru Rom. si Mold. (dela a. 905 — 1437.)

VI. **U**ngurii singuri din barbarii evului mediu remasera si se asiediara aici. Si Romanii de aci inainte gemu suptu lungulu si din dî in dî totu mai durulu jugu allu loru.

Ungurii se
assiédia in
Pannoni'a.

Istori'a Romaniloru suptu Unguri aquumu indata la inceputu e trista cu introducerea iobagiei, si din secolu in secolu se face totu mai plina de nedreptatîri pentru Romani, pen'que in urma Romanii nu se mai socotira de compatrioti, qui de straini in patri'a loru, de sclavi ai veneticiloru.

In respectulu politicu Romanii la inceputu, — in puterea constitutiunei quei provinciale séu federative, quare fû primitiv'a constitutiune a Ungariei, — nu putea se fia atâtu de appesati. La

Starea politica a Romaniloru suptu Unguri. primitiv'a constit. provinciale suptu Duci.

'nceputu tocma si Byhorulu remase ér' suptu Menum: Banatulu pen' tardiu suptu principii sei natiunali — romani; Ardelulu suptu Ducii sei proprii independenti. Deosebi Romanii din Banatu — remanendu si dupo suppunere totu suptu principii sei natiunali — trebuià se se afe mai bine de quâtu queialti frati ai loru; nici starea Romaniloru din Ardelu nu se pare a fi fostu prè trista atâtu dupo tocmél'a facuta de buna voie, quâtu si mai vertosu din cauza, quo Unguri nu se assiediassera âncu in Ardelu pen' mai tardiu, prequumu nici in Banatu sî Byhor, apoi nici Tuhutum nu cuprinsesse totu Ardelulu. Dar' ridicarea Duciloru Ungariei la demnitatea de Rege — aquumu suptu quellu d'ântâiu Rege Stefanu — nimicî mai de totu autonomi'a ducateloru romane. In urma introducerea constitutiunei feudale taiâ in inim'a natiunalitâti romane. — In Ardelu venirea ospetiloru Sasi in sec. XII. adausse numerulu eleminteloru inimice Romaniloru. Aquumu afara de Romani, stravechii mosteni ai tierrei — quei mai numerosi, se aflau âncu trei natiuni in tiérra: Secuîi lui Atila; Ungurii lui Tuhutum, cu alti quâti venira mai tardiu; si ospetii Sasi. Destulle eleminte spre a nimicî in viitoriu tota essistinti'a politica a Romaniloru. Dreptulu primariu allu Romaniloru la mostenirea tierrei, nu-

Suptu Regi.

Ospetii
Sasi.

merulu loru quellu prepotente fația cu al' loru quellorlalte natiunalitati, fric'a aquestor'a de Romani de aici urmata, adducerea a minte a Romaniloru de rapit'a loru libertate, tumulturile loru, quare tote insufflau grigi cuceritoriloru; mai adage si relegiunea orientale, que o professau Romanii, si que atâtu erà de persecutata din partea Apostoliciloru Regi ai Ungariei — erau totu atâtea cause la collocuitoriele natiuni spre totu mai adunc'a appesare a Romaniloru. Cu tote aquestea Romanii din Ardelu pene in sec. XV. nu se vedu a fi despoiati de tote drepturile politice: mai multe documinte istorice punu afara de tota indoell'a, quo Romanii pen' atunci luau parte activa in numele loru la tote trebile Statului. Dar Uniunea quelloru trei Natiuni desbraccâ pe Romani de tote aqueste drepturi.

Assuprirea
Romaniloru.

VII. Intr'aqueea nimicu nu erà atâtu de neobicinuitu si appesatoriu, atâtu de tristu si degiositoriu pentru Romanii odiniora liberi, quâ rapirea libertatii personale, quâ rapirea dreptului de proprietate, appesarea la trist'a stare de sclavu, de iobagiu.

Introduce-
rea iobagiei.

Acqui facemu unu scurtu conspectu de eolviunea istorica a iobagiei in Ungari'a si Transsilvani'a, quare cu atâtu o socotimu mai interesante

pentru cetitori, cu quâtu la altii nu o aflamu astfeliu dedussa *).

Evolutiunea
istorica a
iobagiei in
Ungari'a.

Iobagi'a , quandu au inceputu in Ungari'a nu se scie a nume. Dar' nu suffere nici o indoéla, quo temeulu se puse numai de quâtu cu venirea Unguriloru. Notariulu lui Bela pomenesce in mai multe locuri: „et coepit Dux donare suis fidelibus loca et possessiones magnas **).“ „Ibi Dux (Arpad) condonavit suis nobilibus loca cum omnibus habitatoribus suis ***),“ din quare apriatu se vede, quo nu numai locurile stravechiloru locuitori, qui „loca cum omnibus habitatoribus suis“ „locurile cu toti locuitorii sei“ se impartia între Ungurii veniti.

Combinându atâtu tempulu quâtu si modalitatea supunerii provinciiloru romane — dupo quelle que scrie Anonimulu — e asseminea addeverului, quo iobagi'a s'a introdussu mai ântâiu între Dunare si Tissa, dupo aqueea in tiérr'a Byhorului si Banatu, si mai in urma in Ardelu, fiindu-quo Ardelenii — ensisi locuitorii tierrei — poporulu se

*) Evolutiunea feudalismului istorica - generale in tota Europ'a vedi o la istoriculu Rotteck. Allg. Gesch. 4. Bd. III. Abschnitt. 5. Bd. III. Abschnitt.

**) Anonymus. c. XXX.

***) Anonymus. c. XL. cf. XXI. XXII.

facura aliatu cu Ungurii prin tractatu si juramentu, nu atâtu suppunendu-se, quâtu dandu man'a de buna vointi'a loru cu Ungurii, apoi in Ardelu Unguri nici nu erau anco afara de soldatii lui Tuhutum (quoci Ungurii de astadi din Ardelu parte - su veniti mai tardu din Ungari'a — unor'a condonandu - li - se negresîtu locurile Romaniloru cum omnibus habitatoribus suis, parte-su Romani unguriti in decursulu timpului), afara de aqueea si ensusi Tuhutum, — spre a-si putè assigurà tièrr'a pentru sine si urmatorii sei (dintre quari unulu Giula la a. 948. se si botezâ dupo ritulu orientale, unindu-se prin aquést'a nu numai politice, dar' si in credintia cu mostenii tierrei), avea interessu a crutià pe locuitorii tierrei; — si si dupo que se introdusse iobagi'a la Romanii din Ardelu la esemplulu tierrei unguresci (mai alessu dupo que cuprinse Santulu Stefanu tièrr'a Ardelului batendu pre Giula II. Domnulu Ardelului, pen-truquo nu vrea se se unesca cu beseric'a Romei *), — in Ardelu numai pen' acoll' se intinse, pen' unde ajjunssesca armele lui Tuhutum; din contra Romanii din partea tierrei meridionale remasera liberi, quà si mai nainte — si pen in dio'a de astadi.

*) Anonymus c. XXVII.

Aquumu la inceputu atâtu de rivnitori se vedu a fi fostu Ungurii intru câstigarea de sierbi, in quâtu aquumu S. Stefanu se vedù silitu a face lege *): quâ nimene se nu mai cuteze a suppune sierbitutii vre o persona libera.

La inceputu pen' a nu se consolidâ si pen' a nu se face iobagi'a universale, pen a nu se despoia tierranii de tota proprietatea immobile, partea quea mai mare a locuitoriloru tierrei erau proprietari de pamentu — liberi — daquo si deosebiti de nobili; inse anco si dupo legile de suptu quei d'ântâi Regi ungueresci puçinu trebuia se gressiësca liberulu spre a -si perde proprietatea si a cadè in iobagia; asiâ dupo o lege a S. Ladislau Rege **): liberulu prinsu in furtu este se se spendure, éra fiii si fiele lui mai in versta de diece anni se se arrunce in sierbitute, si tota substanti'a se li se iea; — bà tocma si iobagii 'si avea proprietatea loru immobile, despre quare pu-

*) „Secundum Regale decretum statutum est: ut nemo Comitum vel militum post hac aliquam liberam personam servituti subdere audeat. S. Stephan. D. c. 20.

***) Si quis liber vel servus in furto captus fuerit suspendatur et filii et filia suæ majoris ætatis quam decem annorum in servitute redigantur et omnis substantia eorum auferatur. S. Ladisl. D. II. c. 12. cf. D. I. II. c. 14. et I. III. c. 2.

teau testà*); ensusi Verböczy, quându se despoiara tierranii de tote drepturile, cu tote quo dîce: „Rusticus praeter mercedem laboris sui nihil habet“ (tierranulu nu are nimicu afara de simbri'a munciei salle): totusi vorbesce in mai multe locuri „de bonis immobilibus rusticorum,“ „despre bunurile im mobile alle tierraniloru.“

Tierranii la inceputu (sec. XI — XIV.) nu erau atâtu de assupriti: la inceputu erau suppusi si membri ai statului; dupo aqueea suppusi ai besericiei, quarei 'i dà dicima si-i facea si alte servitii — pen' astadi, — si a treilea suppusi ai nobililoru, quari erau dregutorii loru in pace (forum dominale) si povetiutorii loru in resbellu. Anco S. Stefanu hotarisse**), quâ fia-quare nobilu se - si aiba militele adequo servientele seu; dealtmintrea ânco si pe timpulu S. Stefanu atâtu de pucinu pretiu civilu aveau servientii, in quâtu anco aquestu Rege hotarisse***) de nulla accusatiunea seu testimoniulu servienti-

*) Andr. II. D. a. 4.

***) Ut unusquisque Senior seu Dominus suum habeat militem i. e. Servientem nec aliquis alter illi svadeat antiquum deserere Seniore et ad se venire (temeiulu glebæ adstrictionis). S. Stephan D. c. 21.

***) S. Stephan. D. c. 21.

loru assupr'a domniloru loru *): potrivitu cu aquestu decretu dîce Verböczi **) quo testatiunea tierranului in contr'a unei persone nobilitarie n'are nici o valoare.

Iobagii in aquésta stare de nedreptu singur'a loru usiurare si-o aflau parte in dreptulu de a avè si ensisi proprietate immobile, parte in dreptulu de a schimbà jugulu unui Domnu cu altulu (facultas liberae migrationis). Mai multi Regi ungresci apperara aceste drepturi alle tierraniloru ***); dar pe langa tote aceste legi apperatorie — aristocratii ungresci se sciura face in decursulu timpului din conductorii in resbellu, si dregutori in pace — addeverati tiranni si despoti peste militii — servientii — aquumu iobagii loru — mai vertosu dupo rescoll'a tierraniloru din Ardelu la a. 1437 si cu deosebire dupo quea din Ungari'a la a. 1514, din quare stare trista si dupo que veni Ungari'a suptu cas'a austriaca, ne quumu Ferdinandu I., quare anco la diet'a dela Poseniu (1556) stete se usiureze sortea tierraniloru robiti

*) S. Stephan. D. c. 19.

**) Nam rusticana testatio contra personam nobilitarem nihil valet. Tripart. II. 27. 6.

***) Andr. II. a. 13. 14. 19. D. a. 22. — Decr. Regis Caroli. Lud. 1. D. a. 18. — Sigism. D. VI. a. 7. etc.

la a 1514; dar' nici chiaru Josefu II., qui numai puterea evenimentelor grandiose din 1848 — i'au pututu scappà deplinu.

VIII. In tempurile quelle d'ântâie alle domniei Unguriloru Romanii adducundu-si a minte de vechi'a loru libertate, neuitându-si, quo odiora ei erau domnii si stapanitorii tierrei — numai cu necazu si numai siliti purtau ori-que jugu appesatoriu dela straini pe stravechiulu loru pamentu de mostenire; de alta parte vedendu, quo Nemesii din dî que merge totu mai aspru 'i assuprescu, si-i degradeza la unu jugu rusinatoriu de umanitate — la sclavia, — bine sciindu, quo populu aquell'a e demnu de sclavia, quare nu încerca a scutura unu jugu vetematoriu de santieni'a libertatii personale: Romanii dîcu la inceputu se scullara de nenumerate ori cu mâna armata assupr'a assupritoriloru.

Tumultus
rusticorum.

Pline suntu paginele istoriei patriei din periodulu aquest'a de asià numitele tumultus rusticorum, far' de a ne scî spune istori'a totusi anopen' aquumu cu de a meruntulu aqueste rescolle. Totu, que scimu despre aqueste miscari alle romaniloru: scimu dupo aquellea, que au insemnatu inimicii Romaniloru; pentruquo Romanii, quari quine scie, quâte voru fi patimitu pe aqueste

timpuri obscure, quâte dovedi de vertute, si amorea loru de libertate voru fi datu, Romanii dîcu, daquo le si placea a face fapte frumose si demne de cunnoscinti'a posteritâtii, dar' aquelleasi nu le au scrissu, séu nu le au pututu scrie, quî au lasatu aquestu lucru inimiciloru loru.

Romanii in tote rescollele loru se vedu invinsi; parte quo nu se scullau in unire cu totii, — multi erau nobili, in fundulu regiu liberi; parte quo n'aveau povetiuitori destullu de harnici si invetiati.

Emigratiuni
din Daci'a
superiore in
quea infe-
riore.

IX. Multi romani vedendu-se atâtu de assupriti de collocutoriele natiuni — persecutati forte pe aqueste timpuri si din partea Catholiciloru pentru ritulu resariteanu — fura siliti a-si parasi patri'a — pamentulu loru de mostenire — si a trece muntii in Daci'a inferiore, que se desiertasse aquumu de barbari: unii cu Negru Voda din tiérr'a Oltului (in sec. XIII.), altii cu alti povetiuitori.

Trecerea lui
Radulu Ne-
gru Duceului
Fagarasiului
si Omlasiului
in Romani'a.

Unu Cronicariu de Romani'a*) dice, quo Radulu Negru Voda pentru aqueea a trecutu muntii „quo s'a invresbitu Dnulu Romaniloru (Radulu Negru) cu Dnulu Unguriloru, si cu ai Sasiloru „de nescaiva pricini, si de aqueea s'a mutatu din

*) Istoriele Dniloru tierrei romanesci de Const. Capitanulu in Mag. ist. pentru Dacia. t. I. pag. 84.

„coce (in Romani'a). Si nu este a nu se crede „aquést'a, quo dupo que au trecutu Domnulu den- „coce, n'au mai avutu stapanire peste Romani in „Ardelu, ér' nici pre densulu se-lu stapanésca „quineva n'au fostu, quì den plaiu inquoll' stapa- „niau Ungurii, si den plaiu incoce stapanià Dom- „nulu pen' in Dunare, si pentru quà se arete, „quo nu este suppusu nimunui, se scrià in Cri- „sove Samoderjetiu adequo Singuru-Sta- „panitoriu.“ —

Din partea boreale a Daciei — din Maramu- rasu — anco trecura multime de Romani cu Dragos Voda in Moldavi'a in sec. XIV. supu Regele Ludovicu I. totu din assemine cause. — Maramurasiulu anco se pare a fi formatu unu Ducatu propriu romanu in tempurile vechi — asse- mine quellorlate trei din Daci'a superioare; dar' cu trecerea lui Dragos in Moldavi'a 'si iea finitu aquestu Ducatu romanu, ai quarui locuitori pen' astadi se numera intre Romanii quei mai bellicosii ai Daciei. Despre trecerea lui Dragos Cronic'a ungresca asià scrie: *) „Pe timpulu Regelui Lu-

Trecerea lui
Dragos Voda
din Maramu-
resiu in Mol-
davi'a.

*) Hujus etiam tempore Bogdan Voivoda Olachorum de Maramarosis coadunatis sibi Olachis ejusdem Districtus, in terram Moldaviae coronæ Regni Hungariæ subjec- tam (?), sed a multo tempore propter vicinitatem Tar-

„dovicu I. Bogdan Voivoda Romaniloru de Mara-
 „murasu — adunandu impregiuru-si Romanii aque-
 „stui tienutu — a trecutu pe ascunsu in Molda-
 „davi'a, quare este suppusa coronei Ungariei (?),
 „dar' pentru vecinetatea Tatariloru erà desiertata
 „de locuitori, si cu tote quo Regele mai de multe
 „ori 'lu impugnâ, dar' crescundu forte numerulu
 „locuitoriloru aquellui pamentu se facù tierra
 (regnu)*).

tarorum habitatoribus destitutam, clandestine recessit.
 Et quamvis per exercitum ipsius Regis sæpius impugna-
 tus exstitisset; tamen crescente magna numerositate
 Olachorum inhabitantium illam terram, in regnum est
 dilatata. Thurocz. p. III. c. XLIX. cf. Bonf.; Miron.
 Costin c. VII.; Nec. Costin c. XVI.; Ureche c. I. in
 Letopisitiele Moldovei publicate de Cogalniceanu, t. I.
 p. I.

*) O istoria generale a tota Romanî'a ar fi astadi de quea
 mai mare trebuintia. Noi cu aquesta occasiune ne
 amu restrinssu la unu conspectu scurtu numai allu istoriei
 Daciei superioare. Cu tote aquestea spre a ne putè totusi
 face o idea rapida de istori'a generale a toti Romanii,
 prequum in Cap. I. trecuramu intr'o nota o privire iute
 peste istori'a Daciei aureliane: asisdere facemu aci cu
 aqueea a Daciei inferioare.

Atâtu Radulu Negru Voda quâtu si — mai târdiu —
 Dragos Voda restituira Ducatele Daciei inferioare —
 principatele de astadi alle Romaniei si Moldaviei, si
 pentru Romani remase quellu puçinu aquea mângaiare,

Intemeierea
 Principate-
 loru Roma-
 niei si Mol-
 daviei in Da-
 ci'a inferio-
 re. Idea
 rapida de
 istori'a
 aquestoru
 Principate.

quà, dupo que Imperati'a romano — orientale, — quare ensasi aquumu in urma devenisse numai umbra de imperiu propriu romanu, — cadù suptu Turci; quea romano-bulgara din Daci'a aureliana se stinsse totu de Turci; dupo que Ducatele romane din Daci'a superioare erau suptu stapanirea unгурésca: mai remase totusi pe scen'a politica âncai Daci'a inferioare stapanita de Romani, daquo si aquést'a anco taiata in doe Staturi neater-nate; quare — si aqwestea daquo ar' fi formatu unu singuru corpu politicu nedespartitu, ar' fi pututu atâtu in lontru se inainteze cu pasi rapedi, quâtu si dinafara se insuffle mai multu respectu puteriloru vecine; dar' pote nici politic'a Romaniloru pe atunci nu erà spre aquést'a destullu de prevedutoria, pote — impregiurarile favorindu mai ântâiu tierrei romanesci a se reintemeià — pentru unirea cu Moldavi'a, Bessarabi'a si Bucovin'a nu se voru fi pututu face pasi nici din caus'a natiuniloru barbare; éra dupo que Dragos Voda restituì si principatulul Moldaviei: atunci trecù ocasiunea de ori-que unire; in loculu aqwesteia venì la medilocu interessulu iubirei de stapanire; astfeliu se puse linie de despartire si între aqweste doe tierri sorori, ai quaroru Principi si locuitori apoi durere! se privira unii pe altii, quà quandu n'ar fi fostu de unu sange, n'ar fi avutu totu aquellesi interesse, si quà quându n'ar fi fostu ammerintiati totu de aquellesi pericle! . .

Cu tote aqwestea — aqweste doe Staturi nationale-romane numai de quâtu dupo intemeiarea loru — ne avendu norocire de pacea quea de multu dorita — in aquelle timpuri viforose, de quari se pareo a fi scappatu cu inqctarea terrorei barbariei de mai nainte, — des-

fasiurara numai de quâtu dela inceputu dîcu o putere
 natiunale atâtu de marétia, in quâtu faptele resbellice
 que le seversîra pentru altariu si patria, pentru nationa-
 litate si independintia insufflata respectu tutoru puteri-
 loru vecine, si intr'addeveru quo aquellea-si pe unu
 teatru strimtu, si cu mediloce mici — infaçisiéza
 nisque scene, que se paru a fi mitologice, que storcu
 respectulu si mirarea posteritâtii: produssera nisque bar-
 bati quâ Mircea quellu Betrânu, Vladu Çepesiu, Radulu
 dela Afumati, Mihaiu Vitézulu; Stefanu quellu Mare,
 Petru s. a., quari deodata se mesurâ in resboie cumplete
 cu Unguri, Poloni, Turci, Tatari — totu inimici putinti,
 que vrea pe 'ntrecute se le absorba fiinti'a — si repurtâ
 victorii gloriose. Deosebi Regii Ungariei cercara in pe-
 riodulu aquest'a din tote puterile a infintiâ planulu lui
 Arpadu stramosiului loru — de a subjuga tote tierrile
 pen' la marea négra. Romanii Daciei superioare erau
 suptu puterea loru: dar' bravur'a Principiloru si Roma-
 niloru din Daci'a inferioare 'i gonira batuti si rusinati pe
 Regii Ungariei pe Carlu Robertu la a. 1330 *), pe Lu-
 dovicu I. la a. 1371 **), pe Sigismundu la a. 1392 ***),
 pe Matheiu la a. 1467 †). Ostile unguresci condusse de
 aquesti Regi in tierrile romanesci fura totalu nimicite.
 tuti - patru aquesti Regi de abiâ scappara cu viéti'a cu
 puçini langa sine in alte vestminte imbraccati: Regele
 Matheiu se intorse vulneratu din Moldavi'a. Trei se-

*) Thurocz. Chron. Hung. p. II. c. 97.

***) Thurocz. Chron. Hung. p. III. c. 37 apud Katona I. X. p. 483.

****) Pray Annales Reg. Hung. p. II. l. 3. pag. 191. cf. Thurocz.

†) Istvanfius Hist. Regni Hung. l. IV. cf. Thurocz p. IV. c. 66.

cole apperara Crestinetatea cu arm'a in mâna assupr'a inchinatoriloru credintiei Islamului cu unu eroismu que se pote numi giganticu in privirea micului numeru, puçineloru mediloce facia cu armiele quelle fanatice de diece ori mai mari alle Turciloru, que se reversassera peste orizontulu Europei quâ unu povoian, que se parecia quo vre a o innecâ.

Daquo si a queste staturi romane in urma slabite de atatea resboie crunte si necurmate, impregiurate de inimi putinti, dar' dintre tote si mai cu sêma sfasiate de discordiele interne, que erupsera in resboie civile, quare dederâ ocasiuni de incurgere natiuniloru straine, si quare discordii au causatu patriei mai mari stricatiuni, de quumu ar fi pututu causâ ori-que putere straina, daquo si prin tote a queste nenorociri — dîcu — in urma cadura suptu greutatea unei puteri mari, suptu aqueea a Turciloru: dar' prin sîroele de sânge, que versara pentru caus'a quea sânta a libertatii loru — 'si scrissera singuri conditiunile unei supunerii mai tolerabile, prin quare-'si rezervara drepturile quelle de capetenie alle unei natiuni: prin quare dîcu Romanii pe lângâ pletirea unui tributu puterei suzerane — 'si pastrara si asigurara independenti'a administrarii natiunale: integritatea puterei administrative si legislative: dreptulu de a-si allege principi pamenteni, quari se aiba deplina libertate a dechiarâ resboiu veciniloru, a incheiâ pace cu densii, putere de viétia si morte peste suppusii sei: tote aquestea far' vre o responsabilitate catra puterea suzerana, cu unu cumentu pastrandu-si souverenitatea tierrei mai absoluta. Si si aquêsta inchinare a tierrei o facura Romanii siliti numai de impregiurari imperiose. Quellu d'antaiu tractatu

cu Turcii in inticlessulu aqest'a 'lu incheiâ Mirce Voda (a. 1393) spre a se putè apperà in contr'a Ungurilor. Aldoilea Vladu V. (a. 1460) speriatu prin caderea Constantinopolei. Tractatulu Moldaviei cu Turcia se datèza dela a. 1513 si intru tote e assemene cu aquell'a allu tierrei rom. Aqeste tractate dovedescu zelulu quellu inflaccaratu allu Romaniloru de atunci pentru independin-ti'a patriei loru, dovedescu respectulu, que-lu avea inaintea puteriloru vecine, prequumu si marea loru intiellep-tiune politica. — De quâte ori se vetemà aqeste trac-tate: Moldo-romanii nu pregetà a le apperà cu armele in mana tocma si assupr'a puterei Suzerane — assupr'a Turciloru — necrutiandu-si sangele pentru drepturile quelle scumpe alle patriei.

In tempulu de resufflare intre mai necontentitele res-boie si deosebi in sec. XVII., dupo que mai inquietas-
 BCUI Gh. I. Cantacuzino University Library Gh. I. Cantacuzino
 sera si aqeste — Moldo - Romanii nu-si uitara nici de reformele si inbunatatirile interne, impatriarea cul-turei occidentale, cultur'a limbei natiunale, descrierea istoriei patriei; dar' aqeste iute se impedecara ânco totu in aqestu secolu prin immultirea Greciloru in tièrra, éra in secululu urmatoriu reessindu Fanariotiloru a se urcà pe tronulu principateloru romane: prin medi-locele despotismului loru, si intunecarii, prin infintiarea de scole grecesci, prin essilarea limbei natiunale s. a. s. a. amortîra in Moldo-Romani mai totu simtiulu de natio-nalitate: atâtu in class'a quea nobile devenita curtizana si servilé, quâtu si in mass'a poporului quellu arruncatu la cornele plugului si impilatu. Scopulu Fanariotiloru erà a se suì si a se tienè pe tronulu Romaniloru — fia apoi tocmai si cu nimicirea quelloru mai sânte inter-

esse alle patriei. In aquestu periodu fatalu allu Istoriei Moldo-Romaniei port'a ottomana vindea drepturile tierrei, tierr'a dupo placu: prin cumperare de pace si indemni-satiuni perdù mai alessu Moldov'a $\frac{3}{4}$ din intregimea sea. In aquestu periodu tristu perdù Moldov'a quea be|âna ficcele salle vecine, dintre quare un'a: Bessarabi'a e es-pusa russificàrii, queealalta: Bucovin'a — germanisarii. —

De abià scappara principatele cu inceputulu seculului presente (1822) de Principii Fanarioti, que adussessera tierr'a la marginea peirei, si Moldo - Romanii, quandu credeau quo — prin art. 5. allu tractatului dela Adriano-pòle (a. 1829) fiindu - le assigurate si garantite dreptu-rile cuprinse in tractatele de suptu Mircea si Vladu V. — voru putè desvoltà o viétia politica libera si liniscita: putera protectoria prin influinti'a quea arrogatoria, que crescù din dì in dì, de alta parte prin slabitiunea portei ottomane, astadi ammenintia unu nou periclu libertàtii Principatoru romane.

Cu tote aquestea Moldo - Romanii prin tote furtunile temporiloru fura mai norociti intru pastrarea drepturi-loru salle natiunale de quâtu toti queialalti frati ai lorù din quellelalte parti alle Daciei.

Moldo-Roman'i'a din seculi pen' astadi fù loculu de scappare allu quellorlalti frati ai lorù din Daci'a supe-riore, quari in patri'a lorù treceau de straini si tolerati.

CAPU III.

Revoluțiunea Romanilor dela a. 1437. Uniunea quelloru trei natiuni.
Rescoll'a tierraniloru din Ungari'a dela a. 1514, Jobagi'a perpetua.
Corvinii. Caderea Ungariei. (1437 — 1526.)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Déquo n'a peritu Romanulu, quandu trei se oblegara.
Prin bulle rusinose cu negru juramentu,
Se-lu suffere in sclavia, a duce viétia amara
Lipsitu prequumu de drepturi asià si de pamentu:
Aquumu quandu tiranl'a se sbuciuma 'n dureri.
Tu bravule Romane mai credi quo o se peri?

X. **I**n secolulu XIV., si deosebi allu XV. assuprirea tierraniloru devenisse aquumu nesuffe-rita. Romanii fura siliti din nou a appucà armele assupr'a tiraniloru. Revoluțiunea aquést'a dela a. 1437 este mai insemnata, de quātu tote quelle-ralte de pen' aquumu, mai plina de urmari poli-tice, si si mai cunnoscuta istoriciloru.

Pe aqweste timpuri Turcii, quari bagassera aquumu groza in tota Crestinetatea, ammenintià

cotropire sî Ungariei si Transsilvaniei. Anco Ludovicu I. petrecusse multu in Transsilvani'a pentru ridicarea castreloru in marginile tierrei assupr'a Turciloru. Aquumu pe la a. 1420 predau Turcii partea meridionale a tierrei, desolara Orestia, si pe locuitori 'i dussera captivi din totu scauruliu Orestiei. La Hatzag batura Turcii pe ardeleni, asisderea la Brasiovu din caus'a fugei Secuiloru (a. 1421 si 1432)*). Totu pe aqvestu timpu se decretâ in conventulu dela Turd'a, quâ se éssa la resboiu totu allu treilea nobilu, si allu diecelea tierranu **). Banatulu de pe aqveste timpuri pen' tardiu (in sec. XVIII.) fû totu teatrulu resboeloru cu Turcii.

Patria amenintata deTurci.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cumu dîcu patria pe totu minutulu erâ amenintata de barbari: ér' puterea tierrei, poporulu quellu numerosu allu romaniloru, allu quaroru totu allu diecelea fiu se luptâ in contr'a paganiloru, allu quaroru connatiunale Joanne Unniade facea pe Turcu se tremure dinaintea armeloru crestine, si nulu lassâ se intre in Ungari'a, aqvestu poporu dîcu, — pe quare âncu Ludovicu I. dedesse voie nobililoru la a. 1366 se lu stirpésca ***),

Assuprirea Romaniloru de catra aristocrati si Catolici.

*) Dupo prot. synchr. allu Sasiloru la Eder Observaciones criticae et pragm. etc. p. 64. 65.

***) Dupo o scrissoria din tabulariulu nat. sasesci. la Eder.

****) ^{H₂} Katona. I. X. p. 375.

— aquumu anco si mai vertosu erà assupritu peste tota mesur'a nu numai de tiranii aristocrati, quì si de egoistii popi Catolici. Aquestor'a dupo legile de atunci trebuià se le pletesca dicima si Romanii.

Aquèsta assuprire a Romaniloru din partea Catholiciloru dede occasiune la o rescolla a Romaniloru, quare apoi indata se intorse assupr'a nobililoru. Aquèsta rescolla dede quea mai de a prope occasiune la o conjuratiune serbatoresca a Unguriloru, Secuiloru si Sasiloru assupr'a Romaniloru, quare conjuratiune cunnoscuta suptu numirea de „Unio trium nationum“ quà temeiu lu constitutiunei Transsilvaniei — de atunci dela a. 1437 intarita totu mereu cu juramentu tienù pen' in a. 1848 — desbraccandu pe Romani la inceputu facticu, dupo aqueea formalu de tote drepturile politice si civile.

Starea quea de gelle a Romaniloru de pe aqueste timpuri se vede din plangerea loru „quo s'au appesatu cu totulu de catra nobili, si s'au redussu la stare de sierbi, quàsi-quumu ar' fi „nisque omeni cumperati, si quo nu-i lassa se „tréca la alte mosie nici chiaru despoiati cu totulu de lucrurile si averile loru si quo le au „rapitu tote drepturile si libertatile, si quo i-au in-

„greuiatu cu sarcini mai grele de quâtu crucea,
„quare nu le mai potu purtà *). “

Rescoll'a Ro-
maniloru.

XI. Romanii erau in picioare si pretindeau dreptate cu tota energi'a cu armele in mana.

Atunci Nobilii chiamara intr'ajutoriu pe Secui si pe Sasi, se conjurara si facura legatura solemne spre appesarea commune si stirpirea Romaniloru. Conjuratiunea quelloru trei natiuni assupr'a Romaniloru.
Aquésta conjuratiune se facù si se intarì cu juramentu in 17. Sept. 1437.

Dar Romanii nu se infricara de locu prin aquesta fapta infame a conjuratiloru assupritori: qui pene quandu Ungurii, Secuii si Sasi adunati la Kapolna se conjurau assupr'a Romaniloru; Romanii anco se intiellegeau de medilocene de apperare, apoi se adunara armati la satulu Alpareth totu in Comitatu Szolnok, si pretindeau cu tota energi'a se li se faca dreptate, quo daquo nu li se vâ face, si-o voru face ei cu puterea. De alta parte se assiediara Voivodulu Ladislau de Chak si Vice-Voivodulu Lorandu Lapes, si Comitii Secuiloru

*) „Quod per ipsorum Dominos terrestres, quasi emptitii
„in servitutem redacti, cum de aliquorum possessionibus
„in alia loca se transferre voluissent moraturi, rebus
„et bonis eorum etiam omnino spoliati abire minime
„permitterentur, et omnibus eorum juribus libertatum
„privati, pænitus oppressi fuerunt, et importabilibus
„crucis oneribus aggravati.“

Henricu de Tamasy si Michael Jaakch de Kusal cu oatea ungresca. Ungurii cu multu 'si tienura mai giosu de demnitatea nobilitatii loru, de quâtu se se slobodia numai de quâtu la tractari de pace cu iobagii loru armati. Dequi vinu la lupta amendoe partile. Cadu multi uccisi si de o parte si de alta. Nu se scia a cui va fi invingerea. In urma vedendu Ungurii, quo cu puterea n'o potu scote la calle: alessera Deputati dintre sine, si-i poftira si pe romani, qua se faca si ei assemene; qua aquesti Deputati se se intielléga intre sine si se incheie pace cu conditiunile quelle mai cuviintiose. Din partea Ungurilor se alessera nobilii Joanne de Zsuk, Petru de Thur, Nicolau fiulu lui Apa din Almakerék s. a. Deputatii Universitatii tierraniloru fura Antoniu Magnu de Buda, Joanne Mester de Clusvar, Paulu Magnu de Vajdahaza s. a. Aquesti Deputati intilnindu-se in satulu A p a t e in 6. Oct. (asiadar' numai cu vre noesprediece dille dupo conjuratiunea quelloru trei natiuni) intre altele hotarira, qua amendoe partile se tramitia Deputati la rege. Nu se scie que resultatu au avutu aqueste Deputatiuni. Regele Sigismundu muri anco in aquestu annu pucinu dupo aqueea.

Destullu quo prin aqueste tractari de pace foculu apprinsu reu se accoperi: Romanii éراسi fura

siliti a se rescullà in tienutulu Clusiului. Pove-
 tiuitoriulu loru Antoniu Magnu, quare vrea cu Roma-
 nii se-si suppuna sìesi Ardelulu sì cu deosebire pe
 Nobili, cadù in man'a Unguriloru, si se taiâ in
 bucati. Pe noe soçi ai lui 'i începara pe dealu
 dinaintea Turdei. In urma chiaru Ungurii Dumi-
 neca in 15. Decemvre pustiira orasiulu Aiudului
 din caus'a intemprariloru memorate.

Suppliciu
 lui Antoniu
 Magnu pove-
 tiuitoriulu
 lui Romanii-
 loru, si altu
 consoçiloru
 lui.

Dar' Romanii nu perdura curagiulu nici chiaru
 dupo ucciderea capiloru loru (a. 1437 quàm pe
 la inceputulu lui Decemb.), quì tienura batai'a sì
 in annulu urmatoriu in tempu de érna, bà la
 atât'a strimtorare si frica 'i addussera pe Unguri,
 in quâtu aquestia fura siliti a adduce osti ajjuta-
 torie si din tiérr'a ungueresa, ér catra Sasi in
 puterea uniunci facute indreptara (in 19. Januariu
 1438) o scriissorìa, in quare-i chiamà cu totde
 adinsulu si cu ammerintiare intr'ajjutoriu assupra
 Romaniloru „ad extirpandos infideles rusticos“
 „spre stirpirea necredinciosiloru tierrani.“

In urmatori'a luna (2. februariu 1438) érase
 mai intarira conjuratii Uniunea facuta de mai
 nainte, si in actulu loru de Unire se dîce apriatu,
 quo „intre altele s'a tractatu, quà se stirpesca
 „reutatea si rebellunile blestematiloru tierrani“
 (inter coetera tractantes, ut protervia et rebellio-
 nes nefandissimorum Rusticorum contritione et

No'a conju-
 ratiune a
 aquelloru
 trei Natiuni
 assupr'a Ro-
 maniloru.

eradicatione); si „Sasii se indetoreza prin juramentu, quà se vina intr'ajutoriu Nemesiloru in „contr'a emuliloru si inamiciloru loru, si mai alessu „spre stirpirea reutatii blestematiloru de tierrani“ (praedicti etiam Saxones contra aemulos seu inimicos nobilium. signanter autem ad conterendam praedictorum nefandissimorum rusticorum proterviam venire et accelerare debeant et teneantur, ad quod se partes sponte obliga juramento coram nobis).

Pe langa tote aqueste legaturi si conjuratiuni assupr'a Romaniloru: rescoll'a Romaniloru interritati inquetâ numai catra a. 1439. Atunci Regele Albertu usiurâ inquatava sortea tierraniloru dandule deplina libertate de a se mutà de pe o moisia pe alta.

In aquèsta revolutiune a Romaniloru si Nobilii loru se vedu a fi tienutu cu tierranii, din que ora Deputatii Universitatii tierraniloru alessi spre a incheià pace cu Ungurii dupo predicatele loru suntu nobili.

Aquèsta revolutiune a Romaniloru dela a. 1437 a fostu unu protestu allu Romaniloru in contr'a Uniunei quelloru trei natiuni *).

*) Vedi rescoll'a aquèst'a dupo acte din Conventulu dela Clusmonstra la Eder *Observationes crit. et pragmat. etc.* pag. 70 — 76.

XII. Despre aquésta rescolla pomenesce si in-scriptiunea besericei dela Brasiovu, si mai contimpurarii Istorici Thurocz *) si Bonfiniu, quari dicu. quo suptu Regele Sigismundu nu numai Antoniu in Ardelu, dar' si unu anume Martinu in Ungari'a rescullâ pe tierranii dela Nyr si tienutulu Same-siului — usurpandu nume de Rege. Mai inquollo spunu, quo tierranii in aquéste revolutiuni ridi-

Rescoll'a
tierraniloru
dela Nyr si
tienutulu Sa-
mesiului.

- *) De rusticis regibus in Regno subortis. Hos ante annos in Regno Hungariæ duo rusticana bella autoribus quibusdam rusticis altero Anthonio, altero vero Marthino vocatis strepuere. Horum unus puta Antonius in Transilvanis regni partibus, alter autem videlicet Martinus in terra Nyr et Zamoskevoz magna rusticorum vi collecta et nomine regio sibi usurpato (?); ac vexillis elevatis ingentibus velut inundatio quædam erumpentes viribus et regnum ipsis subjicere satagentes huc et illuc ferrebantur; nobilesque universos sibi occurrentes interficiebant: ad villas vero et oppida ut illis adhærent, nuntios cum sangvinolentis gladiis mittebant; nollentes vero inclinari prædæ pariter et morti exponebant: et in tantum rusticana hæc potentia creverat; quod et armati illos aggredi pavitabant. Tandem multa procerum expeditione contriti et debellati sunt poenasque condignas dedere. Nam regibus ipsis morte mulctatis; cæterorum, qui evadere nequibant alios oculis, alios naso, alios vero manibus damnificavere. Thurocz Chron. in Sigism. Regem. p. III. c. 22. cf. Bonfin. Dec. III. l. III.

candu stéguri multe, quàsi o inundare au naval-
litu peste toti nemesii suptu pretestu de a scappà
de sierbitute, uccideau pe toti nemesii, tramiteau
soli cu sabii cruntate in sânge la orasie si sate,
quà se li se suppuna, pe quei que nu li se sup-
puneau 'i predau si uccideau cu focu si cu ferru:
intr'atâtu crescusse puterea tierraniloru, in quâtu
nobilii nici armati nu cutezau a-i attacà. Dar'
dupo aqueea mergundu cu putere mare assupr'a
loru i-au batutu si i'au pedepsitu: pe capeteni
i-au uccisu, la tierranii, quari n'au pututu scappà,
la altii le scossera ochii, la altii le taiara nasulu
si urechile, la altii buzele, la altii le taiara
manile.

Assemini
miscàri in
Sasime.

Totu pe timpulu aquestei revolutiuni in Sa-
sime anco nu se vede a fî fostu linisce, pentru-
quo tocmai in aquestu annu (1437) Sasii intr'o
scrissoria catra V. Voivodulu Lorandu Lepes se
plangu „quumquo s'au scullatu assupr'a loru fa-
„cutori de reu puternici si despoiatori, machinandu
„multe relle si despoiàri mari, si quari mai cu
„séma si mai multu pe natiunea sasesca, de quâtu
„pe quellelalte au obiceiu a o despoià*)."

Starca Un-
gariet si Roma-
niloru suptu
Corvini. (Ilu-
nyadi)

XIII. Suptu Corvini — aquei Romani mari,
quari in aquelle timpuri fatale facura quelle mai

*) Eder Observaciones crit. p. 99.

mari merite pentru tota creștinetea asupr'a Turcilor, quaroru asemenea barbati n'are istori'a tierrei ungueresci, suptu quari Ungari'a ajunsse etatea sca quea de auru: suptu Corvini dîcu și sortea Romaniloru se mai usiurâ — pucinu.

Joanne Unniade, quâ Gubernatoriu allu tierrei ungueresci (1445), daquo și Ungurii, — quari se temeau, nuquumva Romanulu puterea prenalta se o intrebuintieze spre ridicarea natiunei salle, — daquo-i și restrinssera puterea prin Decretu Comitiale „de a face cuiva donatiune mai mare de treidieci și doe sessiuni colonicale *)“: ellu totusi nobilitâ forte multi connatiunali ai sei; dar' cu aquest'a pucinu folosi natiunei salle. Unu barbatu quâ Unniade alte servitie putea face Romaniloru rescullati la a. 1437!..

Joanne.

Corviniu aveau multi inimici: multi Unguri, quaroru altmîntre singuru le au fostu spre folosu, 'i diceau lui Joanne tirannu și proditoriu, mai alessu dupo nenorocirea dela Varna (1444), totusi n'avura altulu, pre quine se puna de Gubernatoriu la 1445. Dupo mortea lui Joanne gloriosii sei fi Ladislau și Mathia incepura a fi persecutati de inimicii de morte ai aquestei familie — suptu pretestu quo aspira la demnitatea regale. Ladislau

*) Vedi Corpus Juris Hung. /

Ladislau.

dupo que taiâ pe attentatoriulu vietii salle pe Grafulu Ulrich de Cilia cadù suptu sabi'a lictoriului *), éra Mathia se arruncâ in temnitia.

-
- *) Tremurâ lictoriulu a dà cu sabi'a in grumazii frumosului June: trei lovituri 'i dede si anco nu-i taiasse capulu. Generosulu June, quandu cadù la a trei'a lovitura, cu mare putere éراسi se ridicâ si appellâ la dreptatea dumnedicésca si ominesca: a patr'a lovitura este oprita prin lege lictoriului — strigâ. Geniulu quellu vetematu allu nevinovatiei facù minune. Dar' magnatii, quari cautàu din palatiulu regale dederà poronca lictoriului, quâ selu taie din nou: de abià a cincî'a lovitura taiâ capulu nenorocitului. — Éra de anni 26. vertosu in trupu si statura assemine Tata-seu, colore fusca, peru lungu de colore castanea. Frumseti'a trupului o marià latimea umeriloru: cantatura frumosa, liberale si blanda, plinu de curagiu si vietia. Nascutu mai multu pentru resbellu. Suppliciulu nici nu se intemplâ in foru, nici la ora obicinuita si legiuita. Trupulu lui se dusse fara zebava inveluitu in panura negra in beseric'a S. Magdalene intr'unu locu cu parricidii si proditorii regali. Aquést'a se facù spre a arretà, quo pe dreptu s'a necisu. Dar uu mai mica nota si nu fara suppliciu incurse Regele si toti autorii aquestei crime. Regele facù crim'a perfidiei, infami'a perjuriului, a vetematei credintie, si a esseccabilei inconstantie: éra quicalalti se notara pentru totde una de crudeli, invidiosi si nedrepti. Unu annu nu trecù si sortea addusse morte si Regelui. Bonfinius Dec. III. l. VIII

Dar' currendu dupo aqueea fù chiamatu din temnitia pe tronulu Ungariei. Rege lui assemine n'au avutu Ungurii. Domn' a lui Mathia Corvinu addusse Ungari'a la o stare stralucita, prequumu nu fusese nici odata. — Regele Mathia dupo quumu audîsse de multe ori dela Parinti, dupo que s'a facutu june, se falià, quo e nascutu din gintea romana, 'si reducea genulu seu la Corvinii quei vechi ai Romaniloru. De tineru callatorì prin Itali'a, quà se visiteze pe Romani Strabunii sei si Domnii lumei — dice Bonfiniu. — Magnatii unguresci nu-lu puteau sufferi, si strigau, quo nu trebue sufferitu Regululu romanu; deosebi Ungurii ardeleni temendusi tibertatile si privilegiele — rebellara in contrai, 'si alessessera si Rege, pentru quare rebelliune 'i pedepsì Mathia forte crânceanu; preste totu dîceau Ungurii, quo dupo mortea lui Mathia 'si voru alege unu Rege, quare nici de quumu se nu fia quà Mathia, pe quare se-lu pota purtà de peru quumu diceau (ei sî facura apoi aquést'a, si tiérr'a anco si-o assiediara); dar Mathia „curatî Ungari'a de grobianitate im- „blândî naravurile scitice, sugrumâ superbi'a bar- „bara, si dupo Atila quellu d'ântâiu a addussu la „ascultare pe cerbicosulu Unguru.“ (Bonfiniu.) —

Mathia scappâ pe Romani de decimele quelle nedrepte, que erau detori se dea Catholiciloru. Ellu

apperâ multu pe Romani si preste totu pe tierrani assupr'a aristocratiloru. Dar' aqestuu Romanu mare avù ambitiuunca de a se scullà cu resbellu assupr'a lui Stefanu quellu Mare din Moldavia. Se intorse cu rusine batutu si vulneratu*).

Paulu
Chinezuu.

Suptu Mathia traì sî Eroulu Romaniloru din Banatu Paulu Chinezu (Kinizsi), quare intre altele la annulu 1479 nimicì ostea lui Mahumed II. de 100. mii de Turci. „Ellu se repedì peste Turci quà unu leu rapitoriu, dîce istoriculu Bonfiniu — disordine si terrore appucâ pre inimicu si armele crestine invinssera. Multi ardeleni cadura, dar' se uccisera si treidieci mii Turci — pe campulu Pancei. Si aqestuu erou romanu din militariu comunu (se dîce, quo in tineretiele salle a fostu morariu) s'a innaltiatu la tote gradele onorei; dodieci si quinquide anni a purtatu command'a peste Temisior'a si quellelalte cetàti alle Ungariei de giosu, si nici odata n'a avutu noroculu in contr'a sea. Romanii din Banatu canta si astadi faptele Eroului loru. La Temisior'a se vede âncu portretulu lui: omu mare la statura si nervosu, tienendu in dinti pe unu Turcu, pe umerulu dreptu altulu, allu treilea suptu suar'a stânga. Dupo victori'a din campulu pancei jucâ cu cadavrulu

*) Ureche in Letopis. Mold. de Cogalniceanu t. I. p. 1. cf. Istvanfiu.

unui Turcu in dinti, cu altulu pe umeru. si allu treilea suptu suara *).

XIV. Dupo mortea aquestoru Romani mari, Causele eaderei Ungarici. quari de o parte prin Guvernulu loru quellu dreptu sciura sustienè liniscea in Iontrulu patriei; de alta parte prin braçeale loru quelle eroice scià infrange pe inimicii straini: Ungari'a o vedemu caduta pentru totdeuna parte prin tirani'a aristocratiloru assupr'a tierraniloru, in quari stinssera prin despotismulu loru quellu arbitriariu totu zelulu pentru o patria, alle quarei legi si-obiceiuri erau spre derapenarea loru, parte prin discordiele aquestorasi aristocrati, parte prin slabitiunea urmatoriloru Regi ungueresci, in urma prin navallirile Turciloru, quaroru tierr'a in aquèsta stare trista nu le mai putù stà in contra.

Appesarea quea arbitraria a tierraniloru trecea peste tota mesur'a „au muritu Mathia Rege si cu ellu dreptatea“ erà proverbialu poporului. Quàtu de trista erà deosebi sortea tierraniloru Romani din Ardelu, quumu erau siliti a face si ei ici collea retorsiuni assupr'a Nemesiloru se vede si din svatulu que-lu tienù Regele Uladislau cu Voivodulu Ardelului „de coercendis in Transsilvania Assuprirea tierraniloru.

*) Bonfin. Dec. III. l. X.

maleficis, nominatimque de tuendis a licentia Valachorum coeteris regnicolis“ *).

Cu assuprirea crescea din dî in dî proportiu-natu si interritarea tierraniloru. Asceptau numai occasiunea, cu quare se sfarme lanciurile despotismului aristocraticu. Aquésta occasiune sosi.

Rescoll'a
tierraniloru
din Ungaria.

XV. La annulu 1514 multîmea de tierrani, que se adunà la Pesta spre a luà crucea si a plecà in contr'a Turciloru, — vedendu tiraniile aristocratiloru, quari — temenduse, quo le voru remânè locurile nelucrate — opriau pe tierrani a se duce la ostea cruciata assupr'a paganiloru, 'i legau si bateau, pe quei que vrea se fuga, — 'si intorsera armele destinate pentru inimicii externi assupr'a tiraniloru interni, quari nici nu vrea se apuce armele, nici se sustiena militia, nici se lasse pe tierrani a se inarmà pentru mantuinti'a patriei. Flacar'a resbellului civilu se incinsse quà fulgerulu preste tota tierr'a. Cranceniele quelle mai infioratorie seversîra tierranii assupr'a nobililoru. In urma se invinssera la Temisior'a in Banatu. Dozsa conductoriu lu tierraniloru âncu cadù in man'a nobililoru. —

*) Dupo unu apografu dela annulu 1495. citatu de Eder Observat. crit. etc. pag. 170.

Aquumu nobilii 'si intorsera tota furi'a isbân-
 dei assupr'a tierraniloru. Nu se multumira cu
 suppliciuSuppliciu
lui Doza si
tierraniloru.le aquelle barbare, de quare se infiora
 firea ominesca, que le essequara assupr'a lui Doza,
 pe quare-lu pusera pe unu tronu de ferru arsu,
 'lu incoronara cu corona de ferru inrosita, cu as-
 semine sceptru in mana, — assupr'a consociloru
 lui, pe quari dupo fome de 15. dille 'i sillira se
 mance carnea lui quea fripta, — assupr'a quelloru-
 lalti captivi que 'i dederu Ciganiloru spre escarni-
ficare, si assupr'a altoru sute si mii de tierrani,
 que se uccisera cu feliori de morti barbarice, —
 cu tote aqueste crudelitati inumane dîcu nu se
 stemperâ barbari'a aristocratiloru: qui dupo lini-
 scirea turburariloru tienendu dieta la Buda —
 dupo que nu aflara cu calle a essequâ „pedépsa
 capitale assupr'a tutoru tierraniloru din tota Un-
 gari'a, din causa quo „sine rusticitate nobilitas
 parum valet“ (fara tierranime nobilimea puçinu
 pote!): nu se multumira totusi a uccide si a stirpi
 pretutinde fara nici o milla pe tote capeteniele
 revoltei: „qui quâ memori'a aquestei proditioni si
 „pedéps'a temporale se treca si se se verse si la
 „urmatorii loru, si pentru quâ se cunnosca
 „totu secolulu, que crima grozava este a se scullâ
 „assupr'a domniloru; se decreteza: quâ de aci
 „inainte toti tierranii din tierr'a aquést'a si partile

„ei impreunate se-si perdia prin aquésta nota a
 „necredintiei loru dreptulu liberei migratiuni si
 „se se suppuna domnilor loru pamen-
 „tesci cu addeverata si perpetua iobagìa.
 „Astfelu quà de aci înainte dimissiunea seu ab-
 „ductiunea iobagiloru se inquetteze intru tote, se
 „se sterga pentru totdeuna, si se se stinga de a
 „pururea *).“

*) *Quamquam omnes Rustici, qui adversus dominos eorum naturales insurrexerunt, tamquam proditores capitali poena essent plectendi; ne tamen tanti sanguinis effusio adhuc sequatur et omnis rusticitas (sine qua nobilitas parum valet) deleatur; statutum est, quod universi Capitanei et Centuriones ac Decuriones, concitatoresque aliorum rusticorum ac manifesti homicidae nobilium, praeterea violatores virginum et mulierum omni gratia semota occidantur et ubilibet exstirpentur. Caeteri autem rustici refuis et persolutis damnis ac homagiis (praenotatis) in personis eorum salvi maneant: attamen ut hujusmodi proditionis eorum memoria atque temporalis poena etiam ad posteros ipsorum diffundatur et transeat, et quam enorme facinus sit in Dominos insurgere, omne saeculum agnoscat, a modo deinceps universi rustici in hoc regno ubilibet residentes per hanc infidelitatis ipsorum notam, amissa libertate eorum, qua de loco in locum recedendi habebant facultatem, dominis ipsorum terrestribus mera et perpetua rusticitate sint subjecti.*

Se priimì si cartea de legi a lui Verböczy, in quare sta: Rusticus praeter mercedem laboris sui nihil habet. Verböczy.

Mai in quollo n'a pututu merge barbari'a aristocratiloru.

Legile aqueste barbare cu o nedreptate strigatoria la ceriu se applecara si là Romanii din Ardelu, cu tote quo Ardelenii nu appucassera a luà parte là aquésta revolutiune. — Dar' luara Romanii din Banatu, unde s'a tienutu ultim'a lupta nenorocita a lui Dozsa cu Zapolya, prequumu si quei din Ungari'a: tocmai si toti nobilii romani din Maramurasu, pentru que 'i si pedepsesce Decretulu lui Uladislau *).

Hoc expresse nihilominus declarato: quod articulus de iobagyonum ulteriori non recessu vel commigratione praescriptus et praedecaratus aequae ad omnia loca ac universos iobagyonalis ac plebeae conditionis homines ubilibet intra limites regni hujus et partium sibi subjectarum residentes referatur et intelligatur, ita ut de caetero iobagyonum abductio vel dimissio per omnia cesset, perpetuoque aboleatur et extincta maneat semper. Decretulu VII. allu lui Uladislau art. XIV. et XXV.

*) Et quia omnes fere nobiles Comitatus Maramarusiensis partem rusticorum tenuisse et cunctis eorum pravis perniciosisque actibus participasse dicuntur.

Caderea Un-
gariei la
Mohacs.

Quine se appere aquumu patri'a assupr'a inimiciloru esterni? aristocratii quei effemeiati si desbinati intre sine? tierranii quei condamnatii la sierbitute perpetua?

Inzedarnica fù la annulu 1526 prochiamarea la arme in tota tièrr'a assupr'a Turciloru: inzedar articulu X. allu Decretului din Campulu Rakos: Rustici universi per singula capita parati esse debent.

Batai'a quea fatale se intemplâ la Mohacs, in quare Ungari'a cadù impreuna cu Regele seu. a. 1526. 29. Augustu.)

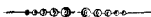
Finis Hungariae!

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Ideo super illis in Comitatus de Ugocha et Beregh fiat veritatis inquisitio prænotata.

Gratia regia in hoc insurrectionis rusticanæ casu nemini suffragatur. Decret. VII. Uladisl. art. XXXIV.

Quine vre se cunosca mai cu de a meruntulu aquèsta revolutiune infricosiata si barbariele seversite de amendoe partile se cetesca pe Istvanfiu Hist. Regni Hung. libro V. si Decretulu VII. allu lui Uladislau, in quare se cuprindu pedepsele decretate assupr'a tierraniloru.

CAPU IV.

Romanii suptu principii independintii ai Transsilvaniei. Approbatæ et
Compilatæ Constitutiones Transsilvaniae. Persecutiunile besericesei.
Traducerea cartiloru beseric. in rom. (1526 — 1696.)

XVI. **U**rmeza unu altu periodu si mai fatale
in istori'a Romaniloru. Periodulu independintiei
Ardelului.

Dupo nenorocit'a batalia delà Mohacs si ca-
derea regelui Ludovicu: doi pretendinti se luptau
pentru tronulu Ungariei — Zapolia si Ferdinandu
Austriaculu; trei pentru principatulu Ardelului —
Zapolia, Ferdinandu si Petru Domnulu Moldaviei.
Aquestu din urma suptu decursulu aquestoru in-
curcaturi politice de unspredece ori intrâ in Ar-
delu suptu deosebite preteste, dar cu scopu de a
cuprinde Ardelulu. La tota intrarea predâ infri-
cosiatu scaunele secuesci si sassesci. Totdeuna
victoriosu se intorse indereptu, dar' resboele quelle

Resboele in-
tre preten-
dintii tronu-
lui Ungariei,
si ppatului
Transilva-
niei.

ne'ncetate que avea aquumu cu Polonii, aquumu cu Tatarii, aquumu cu Turcii, nu-lu ertara a se assiedià in Ardelu.

Miseri'a in
quare cadus-
se Transil-
vani'a.

In lungulu decursu allu resboeloru quelloru crunte si prepaditorie, la quare luara parte insemnata si Turcii, casiunate prin ambitiunea aquestoru pretendenti — devenisse tiérr'a la miseri'a quea mai de pe urma. O fomete ne audita rapì mai multe mii de omeni. Istoricii spunu, quo muerile-si mancau pruncii, omenii se nutriau cu carne de omu. Locuste se plimbau prin tiérra intr'o quâtime, prequumu nu se mai vedusse nici audisse. Urmâciuma infricosiata.

Ungari'a
cade supu
Austri'a. Ba-
natulu supu
Turci. Tran-
silvani'a in-
dependinte.

In urma Ungari'a se assiediâ supu stapanirea casei austriace. Temisior'a (1552) si mai totu Banatulu cadù in man'a Turciloru. Ardelulu se facù independinte. Joanne Sigismundu fiulu lui Zapolia — ajjutatu mai vertosu de Domnii principatelor romanesci si recunoscutu de Statu-rile tierrei (a. 1556) — se assiediâ de principe neaternatu allu Ardelului si partiloru impreunate din Ungari'a — pe langa tote staruintiele lui Ferdinandu si urmatoriloru, quâ dupo tocmél'a facuta cu Zapolia la a. 1537. se iea si Ardelulu impreuna cu Ungari'a supu stapanirea sea.

XVII. Patimile si sufferintiele Romaniloru Assuprirea Romaniloru suptu ppii independinti.
 suptu Principii independinti in decursu de unu secolu si jumetate suntu peste tota intipuirea. Aquumu se desbracca Romanii formalu de tote drepturile tierrei: natiunea si relegiunea romana se socotesce numai de sufferita in tierra: pe romani 'i sillescu se priimesca legea calvinesca: Vladicii si Popii se maltrateza din caus'a aquest'a in tipulu quellu mai tirannicu: tierranii tractati dupo Decretulu lui Uladislau: pentru ei nu se faceau alte legi, de quatu summa de articuli pentru repetitiunea iobagiloru.

Unu Romanu Mare, quandu era se puna capetu Mihaiu Vitezulu.
 sufferintielloru a tota romanimea, cadu prin mana de uccigotoriu pe campulu lui Trajanu. Acest'a fu vestitulu Mihaiu Vitezulu — Domnulu tierrei romanesci — eroulu si glori'a Romaniloru, quarele jurasse se scappe Crestinetatea de Turci, si-si propusesse forte, qua se unesca pre toti Romanii din tota Daci'a intr'unu trupu nationale, prequumu fusessera odata.

Ellu in intiellegere cu Imperatulu Rudolfu II. intru in Ardelu in contr'a Principelui Andreiu Bathory, quare tienea cu Turcii inimicii crestinetatii, si facusse legatura cu Jeremia Movila Domnulu Moldaviei in contr'a lui Mihaiu. In batai'a quca memorabile si sangerosa intre Sabinu si

Schellimberg, que tienù dela diece ore de dema-
nétia pen' la optu ore de séra, batù pe Unguri
infricosiatu si-i allungâ cuprindendu-le tota muni-
tiunea si treidiecisidoe de tunuri, cadendu de
amendoe partile pen' la doedieci mii de omeni*).

Mihaiu cu-
prinde Tran-
silvani'a.

Aquésta victoria stralucita facù pe Mihaiu
Domnu peste Ardelu. Plecâ catra Alba Julia si
intrâ in triumfu in aquésta capitala (1. Nov. 1599).

Principele Bathory fù prinsu si uccisu de Se-
cui. Capulu lui se addusse la Mihaiu. Dar' Mi-
haiu pedepsì pe uccigutori cu morte, ér' pe Ba-
thory 'lu inmormentâ cu pomp'a que se cuvenì
unui Principe. De a supr'a mormentului i'a pusu
o marmura cu inscriptiunea: aceea zace princiulu
Andrieu, pe quare l'a invinsu Mihaiu Voda.

Totu Ardelulu se inchinâ lui Mihaiu Vitezulu.
Ungurii, Secuii si Sassii 'i jurara credintia. Dar'
bucuri'a Romaniloru erà mai mare de quâtu a
tuturor'a, quoci erau se scappe aquumu de lungile
sufferintie.

Asisderea
Moldavi'a.

Mihaiu puçinu dupo aqueea batù si pe Movila

*) „Quando incepura lupt'a aqueste doe glote: multe un-
guroici vedove au remasu. Multu sange se versâ pen'
de cu séra de sabi'a lui Mihaiu Vitezulu, quoci innegu-
ratu-s'a ceriulu si se facù intunerecu de Ungurii quei
multi, quari s'au dussu la iadu.“ Canta unu poetu con-
timpuranu.

Domnulu Moldaviei, 'lu gonì a fara din tierra, si cuprinse sî Moldavi'a. De aquumu inainte luâ Mihaiu Vitezulu titlulu de „Principe allu tierrei romanesci, allu Moldaviei si allu Ardelului.“ Ellu avea aquumu suptu stapanirea sea quelle trei provincie principale alle Daciei. 'I lipsea anco Banatulu si partile Ungariei. Ellu le querù si aquestea dela Imperatulu Rudolfu, a fara de aqueea titlulu de principe allu Imperiului Romanu pentru sine si fiulu seu. Glori'a ginteii romane ajjunse la culmea sea. - *Cat*
 Stéu'a Romaniloru se para a fî resaritu, dar' ea se arretâ numai in stralucirea ei si indata sî apuse . . . BCU Cluj / Central University Library Cluj

Noroculu incepe a-lu parasì de aci inainte pe Mihaiu. Ungurii si Sasiu lucrau pe suptu mana, in urma se scullara assupr'a lui. Basta Generariulu imperatescu 'i erà inimicu de morte, cu quare, quà se nu se arete tradatoriu catra Imperatulu, se luptà cu inim'a de jumetate. Dupo o lupta nenorocita Mihaiu fù reimpinsu din tierra (18. Sept. 1600). Movila prin ajjutoriulu Poloniloru se reintorse in Moldavia. Afara de aqueea curtea imperatésca âncu nu erà cu incedere catra Mihaiu: se temea de geniulu quellu mare allu Romanului.

Dar' pe Mihaiu Vitezulu nimic' nu lu adduce

la desperare. Dupo o infaciosiare cu Imperatulu Rudolfu la Prag'a Mihaiu érase se intorque là Ardelu. Iute-si improvisâ o armie de doedieci mii de omeni. Puçini erau là numeru, dar inse toti alessi, pentruquo la Mihaiu allergau toti vitejii quâ balaurii si quâ leii, pentruquo erâ vestitu de vitézu, si ori unde s'a luptatu a essîtu cu onore. Cu auesti viteji cuprinse din nou Mihaiu Ardelulu. Dar' inimicitiele intre Mihaiu si Basta, cu quare se impacasse, érase se trezira. Basta hotarî se-lu perdia pe Mihaiu. Aqucea que si facû, quandu Mihaiu se aflâ singuru in cortulu seu langa Turda in 19. Aug. 1601. Dupo auestu omoru infricosiatu militi'a romana veni in confusiune. Se scullâ assupr'a lui Basta, quâ se resbune mortea Domnului loru, dar Mihaiu Vitezulu nu mai crâ, quare se ocommande. De multînea Nemtiloru fû silita a se retrage in Romanî'a.

Astfeliu cadû prin mana de uccigutoriu aquell'a: de quare tremurâ toti inimicii lui; aquellu Vitézu mare, quare singuru dupo romanulu Uniade a scîutu bagâ groza si tremuru in Turci; aquellu geniu militariu si politicu, quare erâ se maresca numele, glori'a si puterea Romaniloru. Quâti-vâ anni mai multu din viéti'a lui Mihaiu, si nu numai Romanii, dar totu Orientulu alta façia ar avè astadi!... Ellu lucrâ in contiellegere cu Austri'a, allu quarei

Generariu Basta 'lu uccise. Lui Rudolfu 'i parù reu de mortea lui Mihaiu, dar' pe uccigitoriu nu-lu pedepsi.

XVIII. Ardelulu si mai cu sema Romanii din Ardelu erau aproape se scappe aquumu de despotismulu principiloru unguresci — aqestoru tiranni mici dar crudeli. Dar' pote nu erà anco plinu pacharulu sufferintieloru Romaniloru. Aquest'a se implù suptu urmatorii principi calvini, suptu quari au mai gemutu âncu unu secolu.

Quine vre se cunnosca starea romaniloru atâtu politica si sociale, quâtu sî quea besericesca suptu aqesti principi unguresci; deschidia ori-quare foia a Approbateloru si Compilateloru Constitutiuni*); deschidia istori'a besericesca a Romaniloru mai cu sêma suptu principii Rakotzesci si

Approbatæ
si Compilatæ
Constitutiones
Transilvaniae.

*) Cartile de legi: „Approbatæ et Compilatæ Constitutiones Transilvaniae“ cuprindu articullii de legi assiediati suptu Principii Ardeleni de mai nainte pen' pe timpulu lui Rakotzy II. si Apaffy, suptu quari s'au compilatu si s'au pusu in rendulu, in quare-i aflamu in numitele carti de lege, dintre quare quea d'ântâia se aprobâ de Rakotzy II. la annulu 1653, a d'oa de Apaffy la a. 1669. — Asiâdar' din aqeste carti de legi, quare au statu in putere pen' in annulu 1848, vedemu starea politica si besericesca a Romaniloru pene in a. 1848 — nu numai dela Rakotzy si Apaffy incoce, quî sî quea mai de înainte de aqestia.

Apaffesci, citesca si se se mire de patimile, quâtu si de cumpetulu aquestui poporu nenorocitu.

Dela Uniunea quelloru trei natiuni — a Unguriloru, Secuiloru si Sasiloru assupr'a Romaniloru — a queste trei natiuni facu tierr'a Ardelului, a questea suntu Staturile si Ordinile tierrei, a questea suntu Regnicolae. Asisdere quelle patru relegiuni: Catholic'a, Calvin'a, Unitari'a si Luteran'a, quare le professau aquelle trei natiuni, erau recunnoscute in tierra.

In quâtu pentru natiunalitatea si relegiunea romana éta cumu suna legile tierrei:

„ Qui de sect'a Romaniloru numai pen' „la unu tempu se suffere, pen' va placè principiloru si Regnicoliloru *).“

„Mecarquo natiunea romana in aquésta tierra „nici nu s'a numeratu intre Staturi, nici relegiunea „loru nu este dintre quelle recepte: cu tote aque- „stea, pentru folosulu tierrei, pene quando se „voru mai sufferi, statulu besericescu allu „romaniloru de a questea se se tien: etc **).“

*) A. C. p. I. t. 1. a. 3. Az oláh vagy Görögök sectáján levők, kik pro tempore szenvedtettnek, usque beneplacitum Principum et regnicolarum.

***) A. C. p. I. t. 8. a. 1. Noha az oláh Natio ez Hazában sem a' Státusok közzé nem számláltatott, sem vallások

„Mecarquo natiunea romana pentru binele publicu s'a sufferitu (admissu) in Patri'a aquést'a: „totusi ne luandu in bagare de séma finti'a quea „de giosu a starei salle etc. *)“

„Fiindu-quo nici relegiunea natiunei romane „nu este un'a dintre quelle recepte etc. **).“

Dupo unu altu articlu ***) popii romanesci pe annu suntu detori proprietariloru cu unu annumitu onorariu, — éra fiii popiloru, quoce se însora, seu locuescu de osebi — se potu repetî, quà sî alti iobagi. — altu articlu de lege †) atâtu pre Popii, quâti sî Nobilii romani din Comitatu Hunedorei 'i face hoti publici si telhari.

Apoi quine este in stare se mai citeze toti articlii de lege quei rusînatori si batjocoritori de romani, in quare romanii se numescu vagabundi si

nem a' recepta religiokközzül való; mindazáltal, propter regni emolumentum, miglen patíáltattnak, az oláh egyházi rendek ehez tartásák magokat etc.

*) A. C. p. I. t. 9. a. 1. Noha az oláh nemzet propter bonum publicum admittáltatott ez Hazában, mindazáltal nem vevén eszében állapotjának allacsony voltát etc.

**) A. C. p. III. t. 53. a. 1. A' minthogy az oláh nationak vallásais nem a' négy recepta religiokközzül való, ugy etc.

***) A. C. p. I. t. 8. a. 3.

†) A. C. p. V. E. 39.

Preotii romani hoti si tienutori de hoti *), si Preotii si numai la prepusu se potu aresta de diregutoriele civile**), — dupo quare romaniloru nu le este ertatu a ambla cu pusca, cu sabie, cu palosiu, cu darda, si cu alte arme***), dupo Decretulu lui Uladislau †) tierranului, dequo va ave pusca, se i se taie man'a dreapta; dupo quare articli pe romanu si la singur'a suspiciune 'lu pote prinde si unu nobilu privatu ††); dupo quare romaniloru nu le este ertatu a purta haine de postavu, nici pantaloni, nici cisme, nici pelaria dupla

*) A. C. p. V. E. 38. et A. C. V. 39: „Hunyad várme-gyében felcségek után nemes funduson lakó muntyánok a' Nemességnek szine alatt lopást, gyilkosságot és egyéb czégéres vétkeket cselekedvén, hogy az 1624. a' lato r oláh papoknak megfogásáról irott articulus szerént comperta rei veritate arestáltassanak“ etc.

**) A. C. p. V. E. 42. „ Az oláh papokat, kiknek orgazdaságok vagy egyéb czégéres vétkekben való életek felől bizonyos suspicio vagyon, a' Tisztek meg foghassák“ etc.

***) A. C. p. V. E. 44. „Oláhság puskával, tegez-zel, karddal, csákánnyal, dárdával és egyéb fegyverek-
kel jární n e m e r é s z e l j e n.“

†) Decr. VII. Ulad. art. LX. „Rusticus, si pyxidem ha-buerit, dextra manu truncetur.“

††) A. C. p. III. 47. 3. „Csak privatus nemes emberis suspiciora a' paraszt embert megfogathatja.

si de unu fiorinu, nici camesia de giolgiu, astfeliu de haine nici de quumu se nu cuteze a purtà — dîce legea*); dar' apoi legile quelle nenumerate despre datiele iobagiloru perpetui, despre repetitiunea aquestor'a etc. etc.

La tote aquestea nu trebue commentariu.

XIX. Quine vre se cunosca persecutiunile besericesci quelle infricosiate alle Romaniloru din partea Calviniloru suptu Principii unguresci: quumu Mitropolitulu si Sinodulu romanu devenisse suptu censur'a Superintendentelui Calvinu, quumu se tieneau sinodele beserice romanesci suptu presiedinti'a aquestui'a, quumu erau siliti Protopopii romani se - lu porte pe umerii loru in lectica, quumu si preotii romani se suppuneau la lucru iobagescu, quumu spte mai mare batjocura 'i puneau Domnii pe popii romanesci se le erneze canii de venatu, quumu erau insarcinati se invetie pe poporu, quã vinerea, mercurea si in posturi se mance de dulce, quumu se tramiteau visitatori spre scopulu aquest'a; quare vre mai inquollo se cunosca s. e. patimile Mitropolitului romanu Sava

Persecutiunile besericesci.

*) A. C. p. V. E. 47. „Paraszt ember poszto ruhát, nadrágot, csizmát, dupla és forintos süveget; gyolcs inget viselni semmiképpen nem érszeljen.“

pentru zelulu catra credinti'a resariténa: cumu se arruncâ aques't'a in temnitia: cumu se scotea din temniti'a Vintzului in tota Vinerea spre a se bate cu toiage pen' la morte s. a. s. a.: cetesca istori'a besericesca a lui Petru Major. — Multi nobili romani — spre a scappà de persecutiuni — calvinindu-se in periodulu aques't'a — se facura Unguri,

Traducerea
cartiloru be-
sericesci in
limb'a rom.
de Calvini.

XX. Intre atâtea patimi totusi sî unu bine pe nevrute delà inimicii Romaniloru. Principii unguresci facura a se traduce cartile besericesci in limb'a romana — quellu d'ântâiu passu mare in literatur'a romana — cu cugetu, quo intr'aquestu tipu voru putè viri eresuri intre romanii de re-legiunea resaritena. Ungurii nu-si ajjunssera scopulu: dar' Romanii scappara prin aques't'a de osând'a aquea grozava a limbei slavone, quare de mai multe secole — delà petrecerea Romaniloru cu Bulgarii si attingerea loru cu alte natiuni slavice — intrâ in beseric'a romanesca: ingrosiâ intuneculu nesciintiei: domni cu unu sceptru de ferru assupr'a Romaniloru: unu poporu — chiaru liberu findu — suptu limba straina geme suptu o sup-punere amara.

Quando voru scappà odata Romanii si de slove, quare — dupo cumu dice fericitul P. Major — au accoperitu cu atât'a funingine boerésc'a fačia

a limbei romane, si quà intr'o negra capsă fara sperantia de scappare amaru o tienu inchisa!...

XXI. Romanii din Ungari'a — tienenduse in periodulu a quest'a mai totu de Ardelu territoriulu locuitu de densii — totu aqueeasi istoria au cu Ardelenii.

Romanii din
Ungaria

Que se tiene de Banatu: pene quando romanii ardeleni gemeau suptu despotismulu principiloru unguresci: banatiani delà mediloculu sec. XVI. purtara jugulu Turciloru, de quare de abià in sec. XVIII. scappandu — Banatulu curatitu de Turci colonisanduse cu Serbi de peste Dunare — romanii cadura suptu despotismulu besericescu allu aquestor'a, de quare nici pen' astadi nu scappara.

si
Banatu.

CAPU V.

Romanii suptu cas'a austriaca. Diplom'a Leopoldina. Uniunea Romanilor cu beserie'a Romei. Folosele si perderile Uniunii. Caus'a nationale. Articl. 6. delà a. 1744. Josefu II. Revolutiunea Chorei. (a. 1696 — 1791).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Èr' afar' de aquelle patru puncte nimicu se nu se mai prîndesca. Concluzula Sinodului quellui mare dela 1700.

O mecteahna straina vol quà Romanii se se deslăca in doe parti (in Uniti si Nemiti).

Fericitulă P. Major.

Pe Romani nici Ubirea nici Nemirea. qui manai si singura spiritulu nationale si patrioticu 'i vâ scappà de cursele inimiciloru. Tinerii Romani din Vienna in cuventulu de buna-venire catra Eppulu Saguna.

Transilvani'a
suptu
Austri'a.

XXII. **C**u finitulul secolului XVII. veni si
Transilvani'a suptu stapanirea casei austriace.

Diplom'a
Leopoldina.

Diplom'a Leopoldina, in quare se cuprindu
conditiunile supunerii Transilvaniei, in punctulu
II. intaresce tote cartile de legi de mai nainte alle
Transilvaniei, prequumu Verböczy, Appro-
batae si Compilatae Constitutiones, in

puterea quaror'a Romanii erau sclavi si tolerati in propri'a patria; éra in punct. V. *) allu aquestei charte fundamentale a Transilvaniei Imperatii se obléga, quo la tote diregutoriele tierrei voru intrebuintià numai Unguri, Secui si Sassi, ér nu fiii natiuniloru straine, séu quare se socotu de straine si inabile (intiellege Romanii): cu tote aquestea sortea Romaniloru cu trecerea Transilvaniei suptu cas'a austriaca — numai de quâtu luâ o alta façia.

XXIII. Numai de quâtu cu venirea Transilvaniei suptu cas'a austriaca Imperatulu Leopoldu cu Catholicii, — parte quâ se se intaresca si Catholicii, quari âncu erau forte assupriti suptu Calvinii, parte inse spre a avè in Romani unu contrapondiu assupr'a prevalentiei Unguriloru, pe quari numai aquumu 'i capetasse, si âncu nu erau destullu de tari in credintia, — staruì, quâ Romanii quei de beseric'a resaritena se se unésca cu beseric'a Romei, quâ asià, — fiindu constitutiunea

Uniunea Romaniloru cu beseric'a Romei. Moti- vete Uniunei.

*) In omnibus sive ad policiam sive justitiam vel oeconomiam administrandam necessariis officiis, utemur indigenis Transilvanis, Hungaris nempe Siculis et Saxonibus nullo habito religionis respectu, neque exteræ nationes, aut quæ Nobiscum ab illis inter exteræ et inhabiles dignoscuntur, quotiescunque ea vacare contigerit, prævalebunt . . p. V. Diplom. Leopoldin.

tierrei rezemata pe trei natiuni si patru relegiuni priimite, ér' natiunea si relegiunea romana tolerata, — pe calle legale se se pota face partasi si Romanii la tractarea trebiloru tierrei: — de alta parte Romanii âncu, parte spre a scappà de goncle quelle amare alle Calviniloru, quare nici aquumu nu inquietassera âncu, parte quà se câstige si ei drepturi politice, cumu dîcu numai de quâtu in a. urmatoriu dupo suppunerea Transilvaniei — in Sinodulu generale tienutu in lun'a lui Februariu a. 1697 facura tocméll'a de Unire cu beseric'a Romei.

Conditiiunile
Uniunei.

Unirea se priimi numai in aquelle patru puncte cunnoscute: dealtmintre in Siedinti'a II. a aque-stui Sinodu se determinâ, quà beseric'a romana la altu quevâ afara de aquelle patru puncte suptu nici unu stématu se nu se constringa; quà in judecâti se nu se purcéda dupo dreptulu canonicu allu Latiniloru, quì dupo Canonenele si datinele besericeï resaritene; quà Clerulu romanu unitu se aiba totu aquelleasi drepturi, privilegie, scutiri si libertâti, de quare se buccura preotii romano-catolici; poftira si aqueca, quà romanii se nu se mai socotesca de sufferiti, quì de fii priimiti ai patriei, si se se inainteze là tote diregutorie le etc. Aquestea fura conditiunile de capetenie, suptu quare se invoira Romanii la tocméll'a de unire cu beseric'a Romei.

Intr'aqueea Natiunile quelle privilegiate, si deosebi Ungurii — vedeau unu mare periclu pentru sine in Uniunea Romaniloru cu beseric'a Romei, temendu - se quo Romanii prin Uniune afara de libertatile relegiose voru capetâ si drepturi politice. Dequi miscara tota pétr'a spre a impedecâ Uniunea. Que e mai multu — Ungurii Catolici cu Calvinii se intiellessero, quâ se-i faca pe Romani parte Catolici parte Calvinii, quâ astfelu ei — amendoe sectele — se se intaresca, ér pe Romani totu mai tare se-i slabesca. Romanii pricepura bine maestriale inimiciloru, si stetera neclatiti pe lângâ Uniunea cu beseric'a Romei: cu tote aquestea prin deosebitele techne, que faceau inimicii prin tiérra, adduceau in neodihna inimele Romaniloru, si Uniunea nici de quumu nu se putea socoti âncu de facta complinita. Dreptu-aqueea Mitropolitulu Atanasiu conchiamâ pe 4. Septembr. 1700 unu Sinodu generale la Alb'a Juli'a. Aquestu Sinodu fû quellu mai mare din quâte Sinode se tienura in Transilvani'a. Afara de Protopii si Preotii din Transilvania si Maramuresiu, si afara de quei trei deputati mireni din totu satulu — se adunasse multîme de mireni din tote partile, si numai dupo que se convinssera, quo ritulu si dreptulu si datinele besericeii nostre resaritene

Sinodulu
quellu mare
de la 1700. la
Alb'a Julia.

voru remanè neattacate, priimira Uniunea. Istoricii spunu, quo 200,000 de familie subscriissera in aquea di Uniunea.

In aquestu Sinodu grandiosu dar' se priimi Uniunea definitivu, dar' numai in aquelle patru puncte, si asià, quà afara de a questea nimic' se nu se mai priimesca. Siedinti'a din 5. Sept.

Astfeliu facura Romanii Uniunea cu beseric'a Romei, quare a fostu o addeverata tocmella — cu conditiuni — cu Catholicii transilvani, quari âncu erau assupriti forte pe atunci de catra Calvinii: de alta parte se pote socoti de unu actu curatu politicu din partea Romaniloru assupriti de atunci, quari credeau, quo prin aquesi'a nu numai voru scappà de persecutiunile quelle grelle, quì voru dobândi si drepturi egale cu quellealte natiuni si relegiuni din patria.

Folosele si
perderile Ro-
maniloru
causate prin
Uniune.

XXIV. Déquo cautamu la folosele si perderile, quare au urmatu pentru Romani prin unirea cu beseric'a Romei: aflamu, quo folosele Unirii fura;¹ quo Romanii aveau aquumu mai multa trecere la Curte, dela quare mai capetau quâte o resolutiune; prin Unire se redicara scole romanesce mai currendu; se tramissera tineri la Rom'a, de unde venira barbatii quei mai invetiati ai romaniloru, unu Sincai, unu P. Maior, unu S. Klein s. a.; Romanii déquo nu se uniau cu beseric'a Romei

prin persecutarea tuturor negresitu remaneau anco și mai indereptu in cultura: dar' de alta parte prin Unire — afara de scutirile unoru persóne besericesci — nu dobandira romanii nici unu dreptu, ba astfeliu 'si sciura bate jocu Ungurii si Sassii de tote decretale si resolutiunile imperatesci, in quâtu ei totu de tolerati se socotira și dupo Unire pen' in 1848. si la deregutoriile tierrei, quare se impartiau dupo quelle trei natiunalitati si patru religiuni recepte, forte arareori se punea și vre unu romanu unitu, fiindu-quo diceau Ungurii: „aquumu totu atât'a este, s'a pusu unu catolicu, voi âncu catolici sunteti,“ si déquo se punea vre unu romanu unitu, trebuia se se dea nu numai de unitu, quì chiar' de catolicu, si prin aquést'a se facea unghuru. Summa de intelligenti romani, quari appucara la queva deregutoriã se unghurira cu tipulu aquest'a, si apoi quã toti renegatii erau anco mai periculosi pentru romani, de quâtu chiaru ensisi Ungurii. Dela Unire incoce se perdù dreptulu metropoliticu al' Romaniloru din Ardelu: Archiepiscopulu dela Strigoniu cu pretestu de protectoratu 'si arrogã dreptu de metropolita peste romani; éra in costele Vladicului stã theologulu jesuitu orenduitu de epitropu oresi-quare allu Clerului, quumu se dicea — pentru starea quea prosta de invetiatura, in quare se aflã aquellasi remasu

de suptu epitropi'a grecésca dinpreuna cu poporul, — suptu a quarui jesuitu censura beseric'a rom. nu erà mai pucinu dependente, de quātu pe tempulu censurei superintendent'loru Calvinii, — si déquo si parintii nostri se straduirea in totu tipulu a impedecà influinti'a quea mare que si-o pretindeau Catholicii assupr'a trebiloru besericeii noastre; déquo si in sinodulu quellu mare dela 1739 Maiu 25. la numerulu 5. se horarî „quelle patru puncturi, quari cuprindu sant'a Unire pururea si nelassatu cinstitulu nostru cliru le vâ pazî, si le vâ tienè, ér' la mai multe cu nici unu steamatu se nu se sillésca“; si là Nro. 6. „legea canonicésca que se dice pe romaniam P ravila..... se remana in puterea sa, si dupo aqueea se umble judecatile“; si ér là Nro. 12. „multu cinstitulu parinte theologu insciintiari pagubitorie si pre ascunsu spre reulu cinstitului Cliru plecate nimerui se nu trimita, nici impreuna-intielleri de aquestu-feliu cinstitului Cliru stricatorie cu domnii tierrei se nu aiba, quì se se intielléga cu Preluminatulu Domnulu Vladica si cu c. Cleru; si déquo si dupo mai multe scârbe prin staruintiele Vladicului Gregoriu Maior scappâ de abia beseric'a de aquestu epitropu: cu tôte aquestea prin influinti'a aquestor'a si preste totu a Catholiciloru nu putura se nu se

introduca datini straine in beserica, mai tardu se neglesse tienerea Sinodeloru; — dar' que e dreptu nu tote aqeste rellé au cursu nemedilocitu din Unire, què si din slabitiunea, post'a de domnire si reutatea unoru mai mari ai besericei. —

In urma dela Unire incóce de o parte vedendu romanii quo prin Unire — mai multu perdu, de quâtu dobândescu, si scârbinduse de purtarea quea arrogatoria si scandalosa a Jesuitoru, apoi sumutiati si de straini, quaroru nu le placea quâ romanii se fia toti intr'uniti (cumu dice P. Maior: unu feliu de meteahna straina vol quâ romanii se se desbine in dóue parti), mai adaoge si fanaticismulu hranitu nu numai de straini, qui si de nesciintia, incepura a se abbate delà facut'a Unire, Missiunari din tiérr'a romanésca si delà Serbi amblau prin tierra spre a-si castigà proseliti: ura infricosiata, certe sangerose se nascura intre fratii de unu sange din caus'a Unirei si Neunirei, si déquo si nu póte fi vorba intr'unu restimpu mai multu de 50 anni dela facut'a Unire de beserica neunita in Ardelu: totusi numerulu neunitiloru éراسi crescù intr'atâtu, quâtu la mediloculu sec. 18. Imperati'a rendù si pentru romanii neuniti din Ardelu unu Episcopu. Dupo patru serbesci, que avura, de abia là annulu 1810. castigara si romanii neuniti din Ardelu dreptulu de a-si alege Episcopu

romanu din sinulu seu. Astfeliu se denumì de Maiestate de Episcopu romaniloru neuniti din Ardelu in Sinodulu dela 1810 in allu doile locu candidatulu parochu din Sas-sabesiu Vasiliu Moga; dar' capetâ o instructiune firesce in intiellusulu art. 60. 1791., dupo quare in fapta relegiunea neunita totu de tolerata se socotea in tièrra pen' la 1848.

XXV. Au trecutu aquumu mai multe dieci de anni, de quandu inquietassera intre Romani certele quelle secci pentru unire si neunire — nutrite de straini — pentru Romani mai periculose si de quâtu chiaru ensisi strainii: — si durere! astadi in aquestu seclu / allu luminarii, astadi! quandu Romanii n'au timpu de a se certà despre seccaturile quelle intunecate alle teologiloru quelloru obscuranti, quari n'au, seu nu vreu a lucrà altu quevâ mai folositoriu pentru umanitate: qui Romanii au de a imbraciosià si apperà caus'a quea de trei ori sânta a nationalitatei, quare se affla in periclu mare de tote partile de catra inimicii Romaniloru, — astadi dicu durere! nisque Romani mai multu rei si unelte strainiloru, de quâtu bigoti — éراسi au de cugetu a seminà semintia de desbinare intre Romani din caus'a aquést'a, a reinvià aqueste nefericite certe religiose.

Adduca-si a minte Romanii, quo au trecutu

acumu de multu timpulu resboieloru si certeloru relegiose: si aquumu aquell'a, quare vre se foloscesca natiunei si patriei, se nu mai intrebe pe con-nationalii sei de que confessiune e, quì que inima de Romanu are? si aquést'a nu insemneza indifferentsismu religiosu, quì insemneza natiunalismu si patriotismu addeveratu. Si niqueiri nu este atât'a trebuintia de aquésta unire fratiesca si spiritu natiunale, quà tocm'a là noi, unde o parte a Romaniloru in seculii mai de currendu trecuti — cu scopu quà se câstige sî ei que-và drepturi politice, fiindu-quo erau numai ei tolerati in tierra — usque ad beneplacitum — se unira cu beseric'a Romei in patru puncte, si asià desfacundu-se Romanii in doe parti, unii din inimicii romaniloru ar' vrè acumu se-i faca pe romani se credia, quo este mare deosebire intre amendoele confessiuni, cu scopu quà mai tare se-i desbine/ ér' alti inimici ar' vrè se-i subjuge pe romani parte la Strigoniù, parte la Karlowitz. — Noi quà romani 'i tienemu de inimici ai romaniloru pe aqueia, quari aru vrè séu se-i unesca seu se-i desunesca pe romani, (pe romani nici unirea, nici ne-unirea, quì numai sî singuru spiritulu natiunale si patrioticu 'i vâ scappà de cursele inimiciloru), — inimici, quari aru vrè se-lu faca pe poporu se credia, quo este deosebire intre aqueste confessiuni pentru aquelle patru

puncte . . . noi scimu, quo crestinii nostri romani pen' astadi nu vedu acolo, unde nu este, nici nu vreu se scie nimic' de vre o deosebire, quì numai atâtu, quo preotulu din cutare satu seu din cutare parte a satului se tiene de Sabiniu, pentru - quo e sântitu là Sabiniu, ér' quellalaltu de Blasiu, pentru-quo e sântítu là Blasiu. — Apoi scimu de alta parte din speriinti'a de pen' acum', quo preotii Uniti cu quei Neuniti serviau (si servescu) împreuna, quà addeverati frati in Cristu, far' quà se vrè a scì que-và de subtilele si ne-trebnicele dispute alle Scolasticiloru despre purgatoriu s. a., dequi bigoti s. inimici ai Romaniloru suntu aqueia, quari ar' incercà se strice intre Romani aquesta fratietate sânta. Mai incolo scimu sì aqueea, quo ur'a que o stirnissera singuru intrigele inimiciloru intre romanii nostri uniti si neuniti a fostu caus'a jugului ungurescu, supu quare au gemutu parintii nostri (si noi) pen' mai deunadi, — aquést'a inse au inquietatu in inimile romaniloru, pentruquo ei au cunnoscutu, unde erau se o scota intrigatorii cu maiestriele salle, si romanii au pusu juramentu, quo nu se voru mai urì unii pe altii, quì se voru iubi quà fratii si se voru ajjutà imprumutatu, — si deodata cu aquést'a a inquietatu sì aquellu jugu appesatoriu. Acum' o noua ura que s'ar' mai stirnì intre romani din

caus'a confessiunei, de quare s'ar buccurà inimicii romaniloru, ar' fì caus'a unui nou jugu
 Noi inse credemu, quo romanii-su satui de juguri straine, que secolu le au purtatu si nu (amu vrè se) credemu, quo mai este romanu, quare se dea privilegiu unoru astfeliu de dissensiuni, din quare ar' urmà ruinaea totale a natiunei. Dequi romanii quei buni si intiellepti se lasse certele aquestea Theologiloru, Popiloru, Vladiciloru, quari pote n'au alta de lucru seu tragu tocmai folosu dintr'ensele, lasse dicu certele aquestor'a pen' nu voru mai putè, ér' romanii quei addeverati se imbraciosieze cumu am dissu caus'a quea santa a nationalitatei, a unitatei si independintiei nationale — politice si besericesci, fiindu-quo cu aquestea tote le am castigatu.

Cu aqueste si alte assemene descoperiri de simtieminte natiunale gratulara Tinerii Romani din Romani'a austriaca studiosi la universitatea din Vienn'a — pe Episcopulu Saguna in cuventulu de bunavenire rostitu catra Pr. Santia sea la so-sirea-i in Vienn'a in a. tr.*).

Dupo aquèsta digressiune se ne intorcemu la firulu lassatu allu istoriei nostre.

*) Vedi aquestu cuventu tiparitu deosebi in Sabiniu, si in Foi'a Gazetei a. 1850. Nro. 17.

XXVI. Prequumu scimu din quelle pen acumu disse, natiunea si relegiunea romana delà conjurarea quelloru trei natiuni assupr'a romaniloru, si mai cu séma suptu Principii Calvini se socotea numai de tolerata in tiérra. Asià totu razemulu essistentiei romanului fù in beseric'a resariténa — quare anco atátu de infricosiatu erà persecutata — si mai cu séma in constitutiunea quea sinodale a besericei resaritene, quare déquo sù suptu censur'a Calviniloru, dar' totusi nici de Calvini nu fù deadreptulu attacata, si in puterea quareia romanii Clerulu impreuna cu representantii mireniloru (poporului) se mai puteau intiellege despre trebile besericei si natiunei. — Dar' afara de cerculu besericei romanii erau cu totulu inchisi afara delà legislatiunea si administratiunea tierrei; quoci déquo sù nobilii fara osebire de natiunalitate erau egali, dar' multimea de nobili romani in urma, parte quo erà de legea resariténa (tolerata) n'avea nici unu dreptu politicu, parte in urma séu cu totulu se ungurira, séu quellu puçinu politice se socotea de unghura, si aquést'a anco inainte de stapanirea Austriei, asià quátu mai multu nici in legi nu se mai dicea „nobiles“ què „Hungari, hungarica natio“, suptu quare se intiellegea toti nobilii sù quei romani, astfelu se

ungurira nobilii si boierii natiunei romane, si suntu unguri pene astadi.

Dupo que veni Ardelulu suptu stapanirea Casei Austriace, vedendu romanii inclinatiunea Casei Austriace, cu quare se arreta catra romani, mai alessu dupo facut'a Unire, incepura a capeta curagiu si a quere de a dreptulu recunoscerea si primirea relegiunei si natiunalitatei romane.

Caus'a nationale. Uniunea qua actu politicu nationale.

Caus'a nationale a romaniloru din Ardelu, quare nici pen' in diu'a de astadi n'a isbutitu anco, se dateza dela unirea romaniloru cu beseric'a Romei. Anco in Sinodulu de suptu Theofilu hotarira romanii, quo se unescu, dar' romanii se se primésca. Unirea ensasi anco nu fu alta de qua^{tu} unu actu curatu politicu din partea romaniloru; unu actu allu prudintiei politice si zelului nationale allu parintiloru nostri, quari cu puçina invetiatura unià cu atàtu mai multa si mai ferbinte amore catra natiune, si grige neaddormita de sortea ei. De aci vedemu pe urmatorii Episcopi, quari erau singurii romani, in quari avea de a se razema natiunea, lucrandu cu tôte puterile intr'acolo, qua natiunea si relegiunea romana (in Ardelu se impartiau deregatoriile nu numai dupo quelle trei natiunalitati, qui si dupo proportiunea quelloru patru religiuni recepte) se se primésca in tierra.

Innocentiu. XXVII. Mai alessu nemuritoriulu Vladicu Innocentiu Miculu (Klein), quare prin inflacaratulu zelu natiunale si - au câstigatu nume nemuritoriu la romani, staruî neobositu la Curte pentru recunnoscerea natiunalitatii si relegiunii romane de o potriva cu quellelalte natiunalitati si relegiuni alle patriei. Dar' puçinu putù scôte la calle, quoci inimicii lui si ai natiunci medilocira departarea lui din Episcopia, astfelliu murî aqestu romanu zelosu in essiliu la Rom'a.

Articululu 6
delà a. 1744.

La petitiunile lui pentru recunnoscerea natiunalitatii si relegiunii romane se respunse cu art. 6 din 1744. de suptu Maria Theresia, prin quare, afara de aqueea, quo Romanii nu dobandescu nimicu afar' de que au avutu si mai 'nainte, — se pune acumu temeiu formale prin legea tierrei la sugrumarea totale a natiunalitatii romane. Quoci resolutiunea M. Theresiei data la petitiunile lui Klein, in quare resolutiune implicite se recunoscea natiunalitatea romana, — astfeliu o talmacesce Diet'a prin susu citatulu art. de lege: quo adequo *) terminii din pomenit'a resolutiune a uniti-

*) Art. 6. 1744. Terminos autem gracci ritus Unitorum mentionato resolutionis regiae paragrapho insertos ad ecclesiasticos solum, et nobilitari praerogativa gaudentes, quorum conditio ea est, quae reliquorum patriae civium

loru 'i intiellege numai pentru persoanele besericesci si pentru nobili, quari tocma asià se socotu quà queialalti cetatieni ai patriei, si quarii a quellei natiuni se annumera dintre quelle trei primite alle tierrei, unde suntu asiediati cu possessiunea loru, asià dar' fora a redicà a patr'a natiunalitate, pentruquo dîce aquea lege, quo déquo s'ar' recunnósce si natiunalitatea politica a romaniloru, s'ar' resturnà constitutiunea tierrei de o parte, ér' de alta parte plebea romaniloru, si a altoru venetici si-ar' face locu intrenatiuni si ar' periclità drepturile prlvilegile, immunitatile si prerogativele quelloru trei natiuni recepte.

Astfeliu se socotira dupo aquestu art. de lege romanii din Comitatie, quà lipituri ai Unguriloru,

et qui eidem nationi e tribus receptis systema huius Principatus constituentibus, ubi per adeptionem bonorum sedem sibi fixerint, hoc ipso absque quartae nationalitatis erectione, ac constitutione annumerati sunt, referri, non vero ad plebeos vel filios Poparum e plebea sorte assumptorum extendi posse aut debere, ne systema huius Ppatus evertatur, neve plebs Valachorum aliorumve advenarum numerum inter nationes faciat, ac vel ulli trium nationum, earumque iuribus, privilegiis, immunitatibus et praerogativis praejudicio sit, intelligimus.

séu quà Unguri; quei din fundulu regiu quà Sassi; quei din secuime quà Secui — dupo apriatele vorbe alle legii, dar' si aquést'a numai déquo erau nobili séu liberi si uniti. — Astfeliu se unguriau romanii quei mai de frunte din di que mergea prin izolarea aquésta totale dela quellalaltu corpu allu natiunei, si prin allipirea aquésta formale de unguri prin legea tierrei; quoci quari nu se unguriau nu se primiau nici la o deregatoria, si romanulu assupritu nu se putea si n'avea la quine se plange pentruquo natiunea romana nu essistà; si ungurii respundeau nobilului romanu, quo au assemene interesse, pentru a quaroru apperare nu e de trebuintia a se representà nobilii romani quà romani, cu atâtu mai puçinu tóta plebea romana; ér' unitului 'i respundea catoliculu unguru, quo érase nu e de trebuintia a se representà unitii deosebi de catolici, quoci au assemene interesse, si acumu facu o religiune. Astfelliu nobilii romani immultiau numai numerulu si puterea nobililoru unguri, ér' unitii numerulu si puterea catoliciloru unguri.

Romanii liberi din pamentulu regiu, unde domnià privilegiat'a natiune sassésca, nu se sassira, dar' nici nu se pomenesce se fie fostu quand-va vre unu deregatoriu romanu in sassime nici sierbitoriu

de cancellaria, pe lungu tóte poruncile quelle aspre alle Curtei in favórea romaniloru.

Afara de aqueea tierranii erau assupriti peste mesura si dupo punctele regulative dela 1769.

XXVIII. Sortea romaniloru suptu Marele Imperatu Josefu II. pe quare nu-lu mai uita romanii, incepù a fi mai mangaiata. Imperatulu callatorì prin tierra, pretutindene lassandu la romani urme si benecuventari de Parinte allu Patriei. Aquestu Imperatu se falìa inaintea romaniloru quod ellu este „Imperator Romanorum,“ stirnì si reinviâ in romani ideile de Dacia. Callatorì'a lui prin Ardelu e representata prin o Romana imbraccata in vestminte române cu inscriptiunea „Felicitas Daciæ,“ prequum se póte vedè pre statu'a lui din piati'a lui Josefu in Vienna. Josefu II.

Josefu II. introdusse o noua sistema politica in Ardelu restornatória de privilegiele quelloru trei natiuni. Aquésta sistema pentru atunci erà se imbunatatiésca starea politica a romaniloru. — Densulu publicâ Decretulu Tolerantie.

Suptu aquestu Imperatu avura Romanii Vladicu pe Grègoriu Maior, pe quare-lu sciura scóte ungurii din vladicia pentru curagiosulu si neobositulu lui zelu pentru natiunea romana. Eppulu Grègoriu Major.

Intr'aqueea tiraniile que faceau proprietarii cu romanii tierrani 'i sillira pe aquesti'a la rescólla Revolutiunea Romaniloru. Choria.

suptu Chorea si Closca (a. 1784). Multime de unguri uccisera romanii; dar' in urma fura invinsi; povetiuitorii uccisi fora scirea Imperatului; dar se usiurâ puçinu sortea romaniloru; stergunduse iobagi'a personale, quellu puçinu numele.

Imperatulu Josefu murì fora veste — lassandusi nume nemuritoriu la romani. Cu ellu se immormentara sî institutiunile lui quelle fericitorie de popore.

CAPU VI.

Caus'a natiunale la a. 1791. Petitiunea data in numele tutoru Romaniloru. Resultatulu. Eppulu Unitu Bob. Resturnarea constitutiunei besericeii romanesci (a. 1791 — 1834).

BCU Cluj / Central University Library Cluj
Fora natiunalitatei si in Republicae
despotismu.

**Unu Romanu Mare
din Transilvani'a.**

XXIX. **R**omanii bine vedeau, quo prin art. dela 1744. nu numai, quo n'au dobanditu nimicu, què prin allipirea quea formale santiunata prin lege natiunalitatea romana din di que merge totu la mai mari pericule este espusa; dequi la a. 1791, la 7 anni dupo rescoll'a romaniloru, — intrebuintianduse si de miscarile europene de atunci, — romanii quei intiellepti de atunci facura aquea memorabile si energiosa rugaminte in numele a tota natiunea romana din Ardelu (Clerurile de amendoe riturele,

statulu nobilitariu, civile si militariu), quare ar' putè si trebe se servésca de cinosura tuturoru quereriloru romaniloru acumu si in viitoriu. Fericitii nostri parinti de atunci querura aqueea fora que e perdutu romanulu: Natiunalitate, adequo se intre si romanii in constitutiune, quà romani si quà natiune de sine statatoria, er' nu quà lipituri ai uneia si alteia natiuni.

Noi traducemu din aquea rugaminte lunga si bogata *) din cuventu in cuventu puncturile pe lungu quare se întorce rugamintea intréga.

Aquelleasi suntu :

„Natiunea Romana se appropia prè plecata si „umilita la tronulu Majestatei Vostre (Leopoldu II.), „si cu tóta cuceri'a si suppunerea quere si se rôga „pentru urmatoriele :

Punctele pe-
titiunei na-
tionalé dela
a. 1791

1. „Quà numiturile uritiose si pline de batjo-
„cura, quumu sufferiti (tolerati), ingaduiti
„(admissi), intre Staturi neprimiti (inter
„Status non reputati), si altele quà aquestea,
„quare quà nisce pete straine fora dreptu si drep-
„tate s'au allipitu natiunei romane, acumu se se
„redice cu totulu, si quà hulle nemeritate publice

*) Rugamintea s'a tiparitu latinesce atunci indata la a. 1791 in Clusiu la M. Hochmeister, criticata cu note de J. C. Eder si censurata de Grafulu Eszterházy.

„se se retraga si se se sterga; apoi asià prin grati'a
 „Maiestatei Vostre Ssme reinviat'a natiune romana
 „se se reassiedie in stapanirea tuturoru drepturi-
 „loru civile si patriotice.

2. „Natiunei rogatorie se i se redea intre na-
 „tiunile patriotice aquellasi locu quare l'a tienutu,
 „prequumu arréta documentulu addussu dela 1437.
 „din archiv'a Conventului Addormirii Maicei Dom-
 „nului de Clusiu-Monosturu.

3. „Clerulu aquestei natiuni tienenduse de ri-
 „tulu orientale fora osebire déquo este unitu séu
 „neunitu intru tóte cu beseric'a apuséna, quumu
 „si nobilimea si poporulu atâtu la orasie quâtu
 „si la sate se fia socotitu si tractatu tocma cu
 „chipulu quumu este Clerulu si poporulu natiuni-
 „loru, quari suntu cuprinse in sistem'a Uniunei, si
 „se iea parte din aquelleasi folose.

4. „In Comitatie, Scaune, Districte, si in alte
 „communitati cu prilegiulu alegerii deregutoriloru
 „si a Deputatiloru la Dieta, quumu si quando se
 „facu restauratiuni là Dicasteriele de Curte si pro-
 „vinciale, se se faca drépta bagare de séma si la
 „ensii, quari ar' fi a se applicà din aquésta natiune
 „in numeru proportiunatu.“

5. „Aquelle Comitatie, Scaune, Districte si com-
 „munitati orasiene, in quare romanii intrecu pe
 „quellalalte natiuni cu numerulu, se-si aibe si nu-

„mirea delà romani, er' intru quare intrecu alte
 „natiuni cu numerulu, se aibe numirea dela aquel-
 „lea séu se pórte numele mesticatu ungaro-ro-
 „manu, sasso-romanu, séu stergunduse cu totulu
 „numirea luata delà o natiune ori alt'a, se-si pa-
 „streze numai aquellu nume de Comitatu si Scaunu
 „ori Districtu, pe quare l'au avutu pen' acumu
 „dela riuri séu cetati, si toti locuitorii Prin-
 „cipatului fora nici o osebire de natiune
 „séu relegiune se fia dechiarati a avè
 „scutintie si folose de o potriva dupo sta-
 „rea si conditiunea loru, si se fia detori a purtà
 „dupo mesur'a puteriloru aquelleasi sarcini.“
 s. a. s. a.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

XXX. Aquésta rugaminte o presentara in nu-
 mele natiunei amendoi Eppii de atunci J. Bob
 si G. Adamoviciu Imperatului Leopoldu II.

Rescriptulu
 regescu in
 caus'a peti-
 tiunei roma-
 ne tramissu
 là Dieta

Imperatulu là propusetiunea presidiale a Can-
 cellariului Transilvanico-aulicu prin rescriptulu
 regiu din 18. Maiu 1791. o tramise Dietei din
 Ardelu cu aquellu scopu *) quà luându de

*) Ut assumpta pro basi et cynosura art. 6. a. 1744
 dispositione, exposita gravamina et postulata suppli-
 cantium penitius expendantur, et post maturam delibe-
 rationem opportuna proponantur media, qualiter ex con-
 sideratione boni publici memoratis Provinciae incolis

basa si cinosura art. 6. din 1744. se debata quererile romanilor si se arrete medilocenele quumu s'ar' putè impartasi prin lege publica si romanii din drepturile tierrei potrivitu cu sistem'a Ardelului — fora osebire de confesiune etc.

XXXI. Puçinu dupo aqueea se dede la Ma-
iestate o alta querere a Clerului unitu, in quare
se quere quà redicanduse numitur'a de sufferitu
dupo Diplomele delà Leopoldu se se impartasiesca
din aquelleasi drepturi si folose. Si aquést'a prin
rescriptulu din 28. Juniu 1791. se tramise Dietei,
quà totu pe bas'a pomenitului art. se se faca
destullu rugatoriloru, quà caus'a plangeriloru se
inceteze. Afara de aqueste dõe rugaminti se mai
dede si a trei'a in numele tuturoru romaniloru, in
quare se quere, quà romanii se se applice la de-
regatoriele publice dupo proportiunea numerului;
dar' aquésta instantia in urm'a propusetiunei Can-
cellariei se puse la o parte.

Alte petitiuni si memoriale alle Eppiloru in caus'a nationale, si rescriptulu aquellora.

aequa et systemati Transilvaniae conformi ratione consuli, illisque usus beneficiorum concivilitatis una cum libero religionis exercitio sine distinctione ritus pro futuris temporibus lege publica sanciri, simulque intertentioni Cleri utriusque ritus convenienter prospici, ac una rudioris plebis Valachicae cultura promoveri ac cum successu propagari possit.

Dupo desbaterea petitiunei in dieta si redigerea proieptului dietale de articlu, dar' inainte de a se decide definitivu caus'a: Episcopulu neunitu Gerasimu Adamoviciu s'a rugatu de Curte, quà se-lu recunosca de Deputatu a tota natiunea; dar' là aquést'a 'i se respunse, quo amendoi Episcopii se socotescu numai de rugatori privati ér' nu de Deputati (unu lucru prè firescu, quumu putea densulu se quéra aquésta recunoscere delà Imperatulu si delà Guverniu, quandu delà natiune n'avea nici o imputerire!); puçinu dupo aqueea totu in caus'a natiunale amendoi Episcopii bagara la Curte unu memoriale, la quare li se respunse seriosu, quo densii fara legitimiatiunea missiunei salle in obversulu resolutiunei regesci au tractatu despre trebile natiunei in numele a tota natiunea, despre quare pomenit'a natiune nici nu scie nimicu, a fara de aqueea au cutezatu nu numai a attacà Staturile si Ordinile cu espressiuni necuviintiose, dar' a vellicà tocm'a sî legile si resolutiunile regesci; dequi pe lungo que li se impune responsabilitatea despre tienerea in linisce a poporului romanu, se assecuréza, quo Maiestatea sea vâ purtà de grige, quà romanii se dobandésca totu aqueea, que este potrivitu cu legile fara prejudeciulu quellorlate natiuni si relegiuni.

XXXII. Intr'aquea prin miscarea romanilor Incordarea
 quelle trei natiuni unite se legara si mai strinssu Natiuni spre
 intre sine assupr'a comunului periclu, que le resturnarea
 ammerintiã recunnoscerea natiunalitatei romane; quereriloru
 dequi lucrara cu puteri unite Ungurii cu Sassii: Romaniloru.
 Sassulu Sassulu
 Eder. Eder.
 Epulu Epulu
 Bob. Bob.

Sassulu Eder refutã petitiunea romaniloru cu so-
 fismele quelle mai malitiose, de alta parte Un-
 gurii parte lingusîra, parte spariara pe Episcopulu
 Bob intr'atãtu, quãtu aquest'a temenduse, quã se
 nu incurra not'a infidelitatei querendu pentru ro-
 mani drepturi, quare nu se potrivescu cu consti-
 tutiunea tierrei, bã-su çintate tocmai spre restur-
 narea ei dupo art. delã 1744, dechiarã in medi-
 loculu Dietei, quo petitiunea data in numele ro-
 maniloru e facuta numai de nisce turburatori:
 foetus quorumdam inquietorum ingeniorum.

Atãtu dupo bas'a, pe quare avea a se rezemã
 dupo resolutiunea imperatësca desbaterea causei
 romane in dieta — adequo articlulu delã 1744,
 quãtu si dupo acì memoratele precedintie — lesne
 se putea prevedè que resultatu vã se aiba caus'a
 Romaniloru — quea cu atãt'a energiã inceputa. Responsulu
 quelleru trei
 Natiuni la
 petitiunea
 Romaniloru.

Diet'a nu respunse de-a-dreptulu la puntele
 petitiunei romaniloru, qui aquellea le redusse la
 urmatoriele patru momente, quare le desbatù si
 le resolvi, adequo:

1. Cumu s'ar putè concede romaniloru beneficiulu cetatianiei.

2. Cumu li s'ar' admitte liberulu essercitiu de relegiune.

3. Cumu s'ar' putè provedè despre cuviintios'a intertentiune a amendóe Clerurile.

4. Que medilóce ar' fi de a se intrebuintià spre miscarea si cu tempu innaintarea culturei plebei romane rudiore.

Prin representatiunea quea lunga a Dietei in fintia la puntulu 1. se respunde cu art. dela 1744; la allu 2 cu art. 60. din 1791, prin quare pentru legea neunita se determina, quà aquést'a se aiba essercitiu liberu, adequo, que totu atât'a insemneza, se fia quumu a mai fostu — tolerata; là puntulu 3. si 4. se mangaiara cu speranti'a in operatele deputatiuniloru regnicolare, quare nu s'au mai ispravitu nici odata. — In urma in privinti'a iobagiloru anco se facù o lege (art. 26.) de emigratiune.

XXXIII. Dar' se vedemu mai cu de a meruntulu resonamentulu quelloru trei natiuni unite assupr'a romaniloru — in privinti'a petitiunei romane.

„La puntulu 1. Dupc que denéga originea romana a romaniloru si-i face venetici din tierrile vecine — dicu SS. si OO., quo a) Romanii

din Comitate fiindu seu nobili seu libertini seu coloni, quâ nobili, déquo se tienu de un'a din quelle patru relegiuni primite au assemenea drepturi cu Ungurii; quâ libertini si tierrani (coloni) asisiderea au assemene drepturi si greutati. Asisiderea b) in Secuime. -- Din quare apriatu se vede dar', quo plangerea rugatoriloru, quo ar' fi nepastuiti Romanii de catra Unguri si Secui, este cu totulu nedrépta. Asiadar' fiindu romanii din Comitate si Scaunele secuiesci pen' acumu intru tote equali Unguriloru si Secuiloru, nimicu alta nu li se mai pote dà, far' dór' aqueea, quâ se se redice la a patr'a natiune, dar' aquést'a se improtivesce atâtu legiloru si constitutioniloru Transsilvaniei, si mai alessu articlului din 1744, quâtu si pre'naltei intentiuni a Maiestatei regie, dupo quare quererile romaniloru au a se pertractà pe bas'a si cinosur'a precitatului articlu.

Que se tiene de romanii din fundulu regiu, deputatii Sassiloru astfeliu s'au dechiaratu in Dieta: „Romanii din scaunele sassesci suntu parte venetici din tierrile vecine, parte iobagi fugiti dintr'alte parti alle Transilvaniei si suptu anumite conditiuni admissi (ingaduiti) intre densii prequumu se scie aquést'a dupo documente credintiose; si romanii dintre Sassi nici n'au fostu admissi la drepturile

cetatianesci pen' la a. 1781 suptu Josefu II., quare introdussetse concivilitatea universale, quare dreptu inse in quâtu pentru Romani se stinsse prin revocatoriulu din 28. Jan. 1791. Mai incollo au dechiaratu Deputatii sassesci, quumquo densii nu suntu in contra quâ se se imbunatatiésca sôrtea romaniloru si se li se dea drepturi cetatianesci fara convulsiunea sistemiei constitutioniloru interne alle Sassiloru (asculta!), — dar' findquo densii intr'unu lucru de atâtu de mare momentu nu indresnecu a-si dà parerea fara scirea tramitietoriloru sei, asià se se quéra dela Maiestate, quâ caus'a romaniloru din sinulu Sassiloru sese suspindia pen' la Diet'a viitoria.“

La punctulu 2. SS. si OO. se mira, pentru que Clerulu Unitu a mai facutu querere la Maiestate, quandu aquest'a dupo art. dela 1744 are cu totulu assemene drepturi cu catolicii. Altminterea sta tréb'a cu neunitii, quoci standu sistem'a Principatului Ardelului din trei natiuni si patru relegiuni, déquo s'ar' multiplicà aquestea, s'ar' resturnà legile si constitutionile fundamentale alle patriei: dequi in privinti'a neunitiloru quellu mai bunu remediulu s'ar' vedè, quâ prequumu relegiunea unita s'au allipitu de quea catolica, asià relegiunea neunita se selipésca de un'a dintre quelle patru rele-

giuni primite (pen' in 1848 cercau Ungurii quà neunitii se se lipésca de Calvinii!) quà nu quumva cu convulsiunea sistemei Ardelului se se admitta a quinquea relegiune primita in tiérra. Intr'aqueca prequumu pen' acumu n'a fostu turburata aquésta relegiune in liberulu essercitiu : asià vreu S.S. si O.O. quà nici pe viitoriu se nu se turbure, far' quà se se declare pentru aqueca prin lege publica de relegiune primita.

La punctulu 3. Prequumu pen' acumu, asià si de aci inainte de sustienerea Clerului se ingri-gesca credintiosii respectivei relegiuni. Afara de aqueca Episcopulu unitu a facutu aqueca preten-siune, quà preotiloru romani din fundulu regiu astfeliu se li se platésca dicime delà credintiosii loro, quà pastoriloru sassi; dar' Deputatii natiunei sassesci arretara, quo tote dicimele se cuviniu Pasto-riloru loro in puterea privilegielor si sentintie-loru judecatoresci. Asià poftei Episcopului unitu nu s'a pututu face destulu quì s'a indreptatu la callea legeri.

Là punctulu 4. Causele ruditatii romaniloru nu vinu de airea, quì numai delà nesciinti'a si ruditatea Preotiloru loro, quari ar' trebuì se in-vetie pe ascultatorii loro là poruncile morale, là detorièle cetatianesci si omenesci, si se mérga inainte cu verb'a si fapt'a, dar densii suntu a de-

se-ori autorii fapteloru quelloru relle, pentru aqueea Deputatiunea regnicolare are de a lucrà planu despre tipulu culturai Clerului atâtu Unitu quâtu si Neunitu.“

Aquestea au dobanditu romanii là petitiunea delà 1791, adequo, que dobandissera là 1744, adequo nici mai multu nici mai puçinu de quâtu au avutu delà conjurarea quelloru trei Natiuni in Sec. XV, adequo cu o vorba: se remana tolerati fara drepturi quà si mai nainte.

Que au gres-
situ Roma-
nii delà
1791?

XXXIV. Nenorocirea romaniloru de là 1791 fù, quo caus'a romana o purtara numai Episcopii de capulu loru. Ei pre firesce numai quà Episcopi necumu natiunea intréga, dar' dupo constitutiunea besericei resaritene nici chiar' Clerulu nu-lu representau, pentru aqueea a fostu absurdu din partea loru a pretinde, quà se se recunnosca de Deputati ai natiunei fara a avè credentionale delà natiune; de alta parte pre firescu din partea Guverniului, quo nu-i recunnoscù de Deputati natiionali, qu'i-i ocarî.

Afara de aqueea Episcopulu Bob vendù caus'a natiunale.

Invetiati odata romaniloru a nu ve mai incredintia causele quelle mari, delà quari aterna mórtea si viéti'a natiunei si besericei singuru Episcopiloru si altoru privati, pe quari lesne-i potu

însiellà, corrumpe seu si sperià, quì le incredintiati la omeni "probatì alessi din sinulu vostru si respundiatori vóe!

Si zelosii romani delà 1791 déquo n'au pututu avè adunari nationale, déquo n'au pututu cullege subscriptiuni delà communitati, delà natiune: pentru que nu facura petitiunea loru in Sinodu, in quare erà representatu Clerulu si poporulu romanu, si se o fì incredintiatu nu numai Episcopiloru, quì si aitoru barbati besericesci si mireni alessi de Sinodu? Dar' póte aquestu lucru nu se invojà cu ambitiunea Episcopului de atunci.

Caus'a natiunale delà 1791 nu s'a mai resuscitatu apoi pen' in 1848.

XXXV. Episcopulu Bob dupo aqueea nu si-au mai sfarmatu capul^l cu caus'a natiunale, quì incepù a resturnà asiediemintele quelle vechi alle besericee orientale. Ellu resturnâ din temeiu constitutiunea bisericee: in loculu sistemei quei sinodale, quare face firea quea de capetenia a besericee resaritene, introdusse sistem'a quea despotica-ierarchica a catholiciloru: in loculu Calugariloru intemeiâ Capitulu quâ la catolici: in locu de a chiamà Sinode, in trebile besericee se svatuià cu Capitularistii: in loculu Protopopiloru quelloru actuali, quari dupo constitutiunea besericee aveau drepturi mari, cu quare puteau infre-

Resturnarea
constitutiunii
bisericee prin
Episcopulu Bob.

nà dispusetiunile quelle arbitrarie alle Episcopiloru, — quare cumu murià, nu punea Protopopi actuali, quì administratori, notari, inspectori, si nici pe aqesti'a peste totu Protopopiatulu, quì impartìa districtele protopopali intre mai multi inspectori si administratori, quari toti erau creaturi de ai lui, si in sperantia quà se capete brânu rosiu nu cutezà a grai nimicu in contr'a abusuriloru Episcopului: a fara de aqeste incepù a recunosce supremati'a Metropolitanulu ungurescu delà Strigoniù: ér' pe barbati si Protopopii aqueia, quari cutezau a-i adduce aminte quo surpa tote drepturile besericej, 'i gonià infricosiatu: asià, quà se tacemu de altii, 'lu persecutà pre vestitulu Sincai — barbatu quà quare mai invetiatu n'au avutu romanii — autoriulu Cronicei quei renumite a romaniloru, — aqestu barbatu nemuritoriu se arruncà quà turburatoriu in temnitia, undè se batjocorià de straini, in urma de sufferintiele quelle multe i se smintì firea aqestui romanu mare dar' nenorocitu: asià fù silitu P. Maior, istoriculu romaniloru, — pe quare unu barbatu alessu din Roman'a 'lu numesce vérg'a lui Moise, quare despicandu valurile marii au deschisu natiunei salle calle spre essirea din perire, — fù sillitu dinaintea persecutiuniloru Episcopului a se departà din Diecesa, si a trece in Ungari'a la Bud'a quà

Persecutarea
invetiatului
Sincai.

si
Major.

revisoriu de carti: asià Vicariulu Czopa s. a. s. a.
 — Protopopii quei mai alessi 'si ridicara glasulu
 asupr'a mesuriloru Episcopului, dar' cumu dîce
 P. Major: 'i intrà pe o urechia si-i essià pe alt'a.
 In urma suptu lung'a sea pastoreire implù Clerulu
 totu cu creaturi servili.

XXXVI. Aquestu Episcopu trasse la sine tote
 veniturile Clerului, Monastirei si alle Seminariului,
 si adunându o summa insemnata de bani ridicâ
 beserici, intemeiâ sî Fundatiuni scolastice pentru
 tineri, ridicâ Capitulu din Blasiu statatoriu din
 siepte Canonici (a. 1807). Quâdu a descoperitu
 Orosz Secretariulu guberniale betranului Guber-
 natoriu Georgiu Bánfy intentiunea Episcopului
 Joanne Bob, cumquo adequo aquest'a voesce a
 ridicâ Capitulu, dupo cumu au sî Romano-Cato-
 licii: Gubernatoriulu i'a respunsu „mind szent
 dolgok, de egyébbre lenne szükségök az Oláh-
 hoknak (tote aquestea-su lucruri sânte, dar' de
 altele aru avè Romanii trebuintia), adequo de in-
 stitute pentru maestrii“; dupo aqueea sî scrissoria
 a tramisu aquellu Gubernatoriu cotra J. Bob in
 limb'a latina, in quare-i arretà Episcopului, quâta
 lipsa au Romanii de unu institutu pentru inve-
 tiarea maestriloru, quâti Romani invetia la scola,
 si totusi quâtu de puçini se folossescu dupo in-
 vetiatura; dar' dequo aru invetiâ maestrii, atunci

sî in natiunea romana âncò s'ar' ridicà o classe de cetatiani, o classe de medi-locu, — si altele assemeni adducea Gubernatoriulu Episcopului; aquest'a inse fiindu determinatu a intemeià Capitululu, n'a vrutu se intiellega quelle que-i spunea Gubernatoriulu. —

Bine a facutu Joanne Bob, quo a adunatu aquea summa de bani: in patrudieciioptu de anni — quâtu a pastoritu — putea se adune sî mai multi: multi l'au inculpatu si-lu inculpa, pentru-que n'a cumperatu mosii, quo folossea mai multu Clerului si Natiunei, de quâtu dandu-si banii (imprumutu) pe la Magnatii ungueresci, allu quaroru titlu a fostu totdeuna „morosi debitores“ adequo pletitori rei, asià quâtu acumu pote se aiba Clerulu pe la unii quà aqestia usura restante peste 40,000 f. mc *).

Quându e vorba de summ'a adunata de Episcopulu Bobu, si vrè istoriculu se judece meritulu

*) Astadi cu banii aqestia ar' putè confaptuî Clerulu dimpreuna cu tota natiunea p. e. la ridicarea unei facultati filosofice-juridice, de quare astadi — chiaru atât'a lipsa are sî Clerulu, quâta au queialalti Romani Civili, fiindu-quo acumu s'a stersu *privilegium fori* pentru preoti, de acumu inainte nu se voru mai putè judecà Preotii inaintea Protopopului si a Consistoriului, cumu erà mai nainte, quî toti-su suppusi la unulu si aquellasi tribu-

fiaquaruia dupo dreptate: atunci e constrinssu a recunosce, quo precumu nu se pote negà fora invidia meritulu lui J. Bobu intru quelle que a facutu pentru natiune — pelungo tote scaderile, quari nimene nu le pote aprobà; — asià e constrinssu a recunosce totdeodata; cumquo meritulu adunarei baniloru si allu totoru lucrurilor bune, quari s'au facutu cu banii aqestia, nu este allu lui Bobu singuru, quì si allu Romaniloru din dominiulu episcopescu si seminariale, la quari criticii nici o cautare n'au facutu, adequo allu Vesaniloru, Ciufudaniloru, Spataceniloru, Cergaaniloru, Turaniloru (Romani si Unguri-tierrani), Petrifaleniloru (Unguri), Panadianiloru, Sancellianiloru (Romani si Unguri), Manaradianiloru (Romani si Sassi) etc. si allu Romaniloru Cuteni, quari dupo sistem'a iobagiei de atunci lucrau mosiele pe sem'a Episcopului si Clerului, si in locu de plata si mâncare capetau bataia.

Atâtu despre starea politica si besericesca a Romaniloru din Transilvani'a in periodulu aqest'a.

XXXVII. Sorte a tierraniloru si in periodulu precedente numai o attinsseram, precumu si sta-

nale, si asià au mare lipsa si preotii de cunnoscinti'a legiloru — si pentru sine, quà se-si pota apperà person'a si averea — si pentru feciorii sei, quà se aiba unde se se pota preparà pentru servitiulu statului.

rea intelectuale. Noi vomu preferi astadata metodului strinssu logicu nessulu cuviintiosu, si vomu tractà atâtu liniele quelle de frunte alle starei intelectuali a Romaniloru, quâtu si mai vertosu tota evolutiunea relatiuniloru tierraniloru cotra proprietari in capulu urmatoriu — spre a putè face o judecata drepta atâtu despre Urbariulu facutu de diet'a dela 1847, que erà se se puna in lucrare in 1848; quâtu si despre starea possessiunaria de astadi a fostiloru Coloni.

Romanii din
partile Un-
gariei.

XXXVIII. Que se tiene de Romanii din partile Ungariei: lips'a desvoltarei intelectuali si a spiritului natiunale e caus'a, pentru quare Romanii de aici necumu in aqvestu periodu, dar nici in timpurile recinti nu facura mai nici unu passu in caus'a politica-natiunale. — Dealtmintrea dupo constitutiunea unguresca si nobilii Romani de aici aveau drepturi de statu — se intiellege, quà politice — Unguri, in quare qualitate se ungueriau. — Tierranii erau tractati, quà si in Transilvania, scossi dela tote drepturile tierrei, suppusi arbitriului Domniloru. — Prin Uniunea cu beseric'a Romei favoriti de Guvernu, dequo si nu ajjunsera la aquellu gradu de desvoltare de spiritu natiunale, quà Transilvanii: totusi prin staruintiele quelloru doi Episcopi Darabontu si Vulcanu (amendoi Transilvani) incepussera si Ro-

manii de aici a face passi rapidi intru cultivarea natiunale. Astfeliu se intemeiâ de Imperatiã prin staruintiele lui Darabontu la Urbea Mare (Orade) Seminariulu quellu micu pentru Tinerii Romani de invetiatura — cu cugetu, quã totu aquì se se prepare tinerimea (Clerulu Tineru) sî pentru Preotia. Dar' spre mare nenorocire se assiediã dupo aqueea Clerulu tineru allu Romaniloru Uniti intr'unu locu cu allu Unguriloru Catolici. Prin aquést'a nu numai se dede occasiune, quã fitorii Preoti Romani acumu de tineri se suga tota sistem'a quea absolutistica a Catoliciloru, negligundu cu totulu invetiarea drepturiloru si datiniloru besericei salle resaritene: quì durere! se mai dede occasiune spre a se magyarisã acumu de tineri tocmai sî Preotii Romani, quari au fostu pen' acumu razemulu natiunalitatei romane, — dupo que boiarii natiunei erau unguriti nu numai politice, dar' sî in fapta. Aquestu periclu mare atâtu pentru beseric'a româna-resariténa, quâtu sî pentru natiune — provenitoriu din aquésta prestrinssa. legatura si allipire a Clerului tineru romanu cu Clerulu tineru allu Unguriloru Catolici — 'lu pricepea prèbine Episcopulu Vulcanu; dreptu- aqueea in annii quei din urma ai pastoriei salle a dese 'si dechiarã tarea vointia de a separà pe Seminaristii Romani de quei Catolici, si casele de

lungo resiedinti'a episcopesca, se vorbià, quo aru fi destinate pentru Seminariulu Clerului tineru. Dar' aqestu propusu fericitoriu de beserica si natiune prin mortea betrânului Vulcanu remase neeffectuatu pen' astadi, si si astadi âncu invétia la urbea Mare Clericii Romani de beseric'a resaritena intr'unu locu cu Ungurii Catolici constitu-tiunile besericesci alle Catholiciloru Unguri, in locu de alle Româniloru, in limb'a latina si unguresca in locu de romanesc. Fiitorii preoti romani acumu de tineri imbeu spiritu ungurescu suptu professori si cu collegi unguri — in locu de spiritu si vietia natiunale. —

XXXIX. Episcopulu Vulcanu (contimpuranulu Episcopului Bobu) facù multe bune pentru Romanii din Ungari'a. Ellu intemeiâ gimnasiulu romanescu dela Beiusiu — singur'a scola natiunale a Romaniloru din Ungari'a. Cumperâ o gradina pentru Seminariulu micu din proprii bani, quare apoi folossindu-o ensusi, pletea arenda seminariului. Intemeiâ preparandia pentru invetiatori satesci cu leafa. Meritul lui Vulcanu este mare in respectulu intellectuale: toti barbatii quei invetiati ai Transilvaniloru persecutati de Episcopulu Bob, toti tinerii transilvani aflau adapostu la Episcopulu Vulcanu la Urbea Mare. Cu deosebire invetiatulu Sinkai, dupo cumu spune ensusi

Vulcanu intr'o scrissoria a sea cotra unu Romanu, mersse dupo datin'a sea pe giosu cu desagii in spate, in quari purtà Cronic'a sea quea faimosa, la E. Vulcanu, quându intrâ in curte 'i dîsse: „Samoila! (erau cunnosciuti din copillaria) se me priimesci in curte-ti, nu pe nimicu, quî voiu se-ti facu o copia din cronic'a mea, pentruquo me vei tienè.“ (sermanulu Sinkai nu vrea se remana indetoratu nimerui.) E. Samoila Vulcanu 'lu priimî buccurosu, si petrecù Sinkai lungu tempu la densulu — pen' que-i copiâ o mare parte a Croniceî, dar' se departâ apoi sî de aiciâ. — Vulcanu adunâ multe manuscripte de alle inventiiloru Romaniloru, si nu crutiâ banii pentru densele. —

XL. Constitutiunea besericesca resaritena, datinile besericeî resaritene la Romanii Uniti din Ungari'a prin uniunea cu beseric'a Romei mai quo se dederu uitarei. Sinode nu se tienura. Episcopii se denumira. Bâ nici Protopopii si Popii nu se alegu sî de mireni, quî se denumescu de mai marii besericeî. Relle, que stau pen' astadi, durere! quo sî unii din quei mai natiunalisti popi ai Diecesei Urbei Mari appera pen' astadi aqueste institutiuni absolutistice contrarie constitutiunei quei primitive a besericeî resaritene -- practisate pen' in dio'a de astadi in mai multe

parti alle besericei romanesci, quare constitutiune a remasu neattinsa si prin tocmell'a Uniunei. Tote aqueste effluentie alle besericei ungueresci-catolice se hranescu in Dieces'a Ungariei si prin aquea impregiurare, quo Clerulu romanu ica leafa din fondulu ecclesiasticu allu Catholiciloru. Quellu mai siguru medilocu de a rupe Clerulu de cotra poporu.

Romanii din
Banatu.

XLI. Romanii din Banatu, dequo nu erau atâtu de espusi incurgeriloru esterne, in seclurile trecute neincommodati de eleminte straine — in mediloculu seu puteau mai pe usioru se-si sustiena mai intrega autonomi'a provinciei si individualitatei loru natiunali, de quâtu fratii loru ardeleni si ungheni. Si intr'addeveru, quo Romanii din Banatu 'si si sciura pastrà independinti'a loru provinciale asigurata prin tractatele primitive incheiate cu Ungurii *) si suptu Regii ungueresci si domni'a Turciloru si in parte a Principiloru Transilvani. Dar' Privilegiele**) garantitorie de indepen-

*) Vedi C. I. pag. 13. in aquêta istoria.

**) In puterea privilegiului Romaniloru din Banatu capetatu dela Regele Ladislau la a. 1457, — in quare privilegiu se intarescu tote prerogativele, libertatile si drepturile loru daruite de Regii de mai nainte, — Comitele Romaniloru din Banatu avea jurisdictiune peste districtele: Lugos, Sebes, Mehadia, Halmas, Crasova, Berzava, Comiatu, Iliada. In aqestu privilegiu (in multe conformu

dinti'a loru nationale, — câstigate prin bravurile si vitejiele probate asupr'a Turciloru, — sustienute pen' la capetulu seclului XVII. si inceputulu secl. XVIII., — se antiquara din caus'a in-

privilegiului andreanu allu Sassiloru) intre altele se dice:
 „Si quâ Nobilii Romani judecatori si toti queialti Romani, cu unite intre sine puteri cu atât'a mai bine se
 „pota continua între sine dissele servituri alle nostre si
 „alle regatului nostru intru apperarea vaduriloru Duna-
 „rei amu decretatu: a nu donà nimeni de aquì in-
 „ainte sate si mosli in dissele optu districte,
 „de quâtu numai quelloru, quari pentru credintiosele loru
 „servitie se voru recunnosce de bine-meritati prin
 „dissii Romani, si aqeste optu districte nici odata
 „nu le vomu despartì dela o lalta nici donà vercuivà
 „vreunulu dintr'ensele“ etc. Prin aqeste vorbe alle privilegiului se garantese sustienerea integritatei Banatului pentru Romani. Mai incolo se dice in aqestu privilegiu: „Pe lungo aqueea ne amu invoitu, quâ pe
 „Romanii nobili si diregutori se nu-i judece altulu nime,
 „de quâtu pe unu timpu a lessulu loru Comite; si
 „dequo ei nu voru fi multiumiti cu judecat'a lui, se
 „pota si se cuteze a appellà processelle loru la judele curiei nostre, si de acolo la personal'a presentia a majestatei nostre regesci.“ Aqestu privilegiu e intaritu si de Principele Transilvaniei Gabriele Batori la 3. April. a. 1609.

Banatianii acumu s'au trezitu a le dà la lumina aqeste privilegie!.. Vedi Foieia Gazetei Nr. 21. 1851.

tunerecului quellui grossu, que-lu produssera resbellele quelle nenquetate si appesarea quea lunga a Turciloru, suptu quari gemura. Astfeliu Banatiani — scappandu de Turci in secl. XVIII. — nentrebuintiandu-si, pote uitandu-si de privilegiele si libertatile loru — in contrastu cu aqueste privilegie — capetara alti ospeti pe pamentulu de ereditate allu Romaniloru, Coloni Serbesci si Nemptiesci. —

XLII. In seclulu trecut, quându relegiunea erà criteriu politicu, deosebi quea Catolica la guvernulu austriacu, banatiani remasera constanti si credintiosi relegiunei strabune, que o pastrara suptu barbari. Necapetandu Episcopi natiionali — cu inquietarea mitropoliei romane din Transilvani'a din caus'a facutei uniuni: Banatiani cadura suptu jurisdictiunea besericesca a veneticiloru Serbi — correlegiunariloru sei: Romanii priimira atunci aquésta jurisdictiune tacitu silliti de impregiurari ammenintiatorie relegiunei salle: o beserica — quàsi unu poporu — assuprita cerca scapparea acollo, unde o affla, si la straini: se supusera dîcu atunci Serbiloru de buna voia pentru pastrarea credintiei: buna ora cumu quereau totu pe aqueste timpuri si Romanii din Brasiovu (pen' nu capetassera Romanii neuniti din Transilvani'a

Episcopi) apperare si suppunere la Episcopii din Romanî'a, que inse nu dobandira dela Guvernu.

Jurisdictionea serbesca — besericesca peste puçinu deveni nesufferita Romaniloru: Romanii satui de preoti straini, a quaroru limba nu o intiellegeau, quari nu numai nu erau in stare a luminà pe Romani, qui din contra intr'adinsu lucrau intr'acolo, quà se propage intunerecu intre Romani spre a-si putè mai cu inlesnire asigurà suprematî'a si pe viitoriu, — Romanii din Banatu asupr'a aquestui despotismu besericescu allu Serbiloru urgisitu dela inceputu — acumu cu inceputulu seclului presinte se reluptau cu tota energi'a. P. Major in istori'a sea (a. 1812) in mai multe locuri plange amaru sortea banatianiloru assupriti de ierarchi'a serbesca. Prin luptele aquestea cu Serbii se desvoltâ inquâtu-và spiritulu natiunale-romanu. Dar' de Serbi totu n'au scappatu.

XLIII. In respectulu intellectuale banatianii facura passi timpuriu, in quâtu P. Major la 1812 'si facea sperantie, quo banatianii cu timpu se voru numerà intre Romanii quei mai cultivati. Dar' suprematî'a serbesca avù mediloce destulle a impededà desvoltarea intellectuale. —

Que se tiene de tierranii din Banatu, dupo que aestia prin caderea suptu Turci scappassera

de legile quelle barbare urmate revoltei lui Dozsa — venindu suptu cas'a austriaca inquietara institutiunile de proprietate commune alle Turciloru. Suptu Imp. Josifu cu ocasiunea conscriptiunei pamentului Romanii infricati de dajdea de pamentu 'si celara proprietatile: pamentulu quellu multu si bogatu allu Banatului cadù in mân'a Fiscului. Mosnenii Romani cu pamentu puçinu quâtu spusera la conscriptiune de fric'a darei — éراسi cadura suptu jugulu iobagiei. O intemplare analogă, dequo si mai trista — quellei din Transilvani'a la conscriptiunea dela 1819.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CAPU VII.

Starea Romaniloru pen' la annulu 1848 exclusiv: 1) politica. 2) intellectualuale. 3) besericesca. — Inchciare.

Se nu insiellamu posteritatea: se spunemu que amu lucratu bine; dar' que amu facutu reu — se nu tacemu.

Trecundu la evenimentele quelle mai noue nu negamu, quo e lucru nu numai greu, dar' si urtiosu a scrie istori'a tempului seu: cu tote aquestea ne vomu incercà a insemnà intemprarile quelle mai demne de insemnatu, despre o parte, quà se damu indemnu altoru mai deprinsi se faca mai multu de quātu noi, ér' despre alt'a, quà se nu remana necunnoscute publicului si posteritatei evenimentele aquellea, quare au avutu influintia mai multu au mai pucinu fericita séu nefericitoria in viéti'a publica a Romaniloru: precumu s'a intemplatu in tempurile trecute, in quare atātu ne este de mesera istori'a. Vomu scrie numai fapte addeverate, si dequo se vâ intemplà, se descopen-

rimu rataciri in faptele unoru persone, cu quare au essitu in publicu, aquést'a nu o vomu face cu voi'a de a vetemà pe quinevâ, qui numai cu cugetu, quâ Romanii se nu mai cada de acumu inainte in errorile aquellea, in quari au cadutu pen' acumu din nesciinti'a seu din reutatea queloru que le voiâ reulu. —

1) Starea politica a Romaniloru pen la a. 1848.

XLIV. Dela a. 1791 pen' la a. 1834 nu se

vede a se fi facutu nici unu passu in caus'a natiunale a Romaniloru din Transilvani'a — cu atâtu mai pucinu a queloru din Ungari'a. La annulu 1834. Episcopii Romaniloru Transilvani Joanne Lemenyi si Basiliu Moga, — rezemandu-se pe affidatiunea imperatesca data Episcopiloru Joanne Bob si Gerasimu Adamovits la a. 1792 despre usiurarea sortei Romaniloru, si din indemnulu responsabilitatei despre tienerea in lisenice a poporului romanu impuse atunci antecesoriloru sei si derivate intr'ensii in puterea deregutoriei, — rennoira petitiunea Romaniloru dela 1791 pentru natiunalitate — dupo unu intervallu de 41. anni, in quare Romanii nu esperira nici o usiurare, — asternundu Majestatei o rugaminte in numele natiunei, inse durere! fora scirea aquesteia, in quare queru Episcopii „quâ Natiunea Romana, quare intrece cu multîmea pe quellelalte natiuni, si porta in mai mare mesura tote greu-

a) Petitiunea Episcopiloru Lemenyi si Moga pentru natiunalitate in 1834. si respunsulu Unguril. si Sassiloru.

tatile resbellului si pacei, far' a avè vreunu dreptu cetatianescu, — se se recunnosca de natiune de sine statatoria si intru tote eguale quellorulate trei natiuni recepte, cu atâtu mai vertosu, quo Romanii nu numai dela Natura, dar' nici prin Legi n'ar fî directu scossi dela drepturile cetatianesci, cu atâtu mai puçinu nu se pote comprobà asupr'a loru vre o crima patrata, que ar' trage dupo sine atât'a pedepsa. si de tolerata inzedar' se iea Natiunea Romana, quoci de nu s'ar' tienè Romanii de constitutivulu Principatului, ar' avè voia libera de a emigrà, dar' aquést'a nu se érta, ne-cumu intregi natiuni, dar' nici particulariloru; negressitu din aquellu temeiu, quo n'ar' fî quine se ocupe desiertele locuintie — numai spre purtarea greutatiloru, far' a se impartasi si din drepturile si folossele statului. Mai in collo Episcopii in aquésta petitiune — afara de documintele provocate in petitiunea natiunale dela 1791, — mai produssera unu documentu, in quare se arreta, quo Romanii in congregatiunea celebrata inaintea Regelui Andreiu III. cotra finitulu secl. 13. si inceputulu secl. 14. au siedutu la judecata impreuna cu Nobilii, Secuui si Sassii. In urma arretara, quo, dupo que SS- si OO-le atâtu la a. 1744. quâtu si la 1791 recunnoscure equalitate intre Nobilii Romani si Unguri si Sassi, —

nimicu nu sta in contra, quà se nu constituésca Romanii si acumu, quà in vechime, Natiune de sine si in numele seu, er' nu allipitura a quellorualte trei natiuni recepte.“

Precumu petitiunea Episcopiloru asternuta Imperatului erà intru tote assemenea quellei dela 1791: asià si respunsulu Unguriloru si Sassiloru, quaroru s'a datu dela curte petitiunea spre cercetare si relatiune, fù intocm'a respunsului SS- si OOluru de la 1744 si 1791. De atunci pen' acumu nu facusse anco la densii nici o intiparire spiritulu tempului de a recunnosce drepturile umanitatei si la alte natiuni. Ungurii si Sassii in respunsulu loru la petitiunea Episcopiloru „denegara si aqueea, quo Romanii ar' purtà in mai mare mesura, de quātu quellealte natiuni greutatile tierrei, din causa quo Romanii partea quea mai mare, quà iobagi, locuindu pe pamenturile domniloru, dupo aquestea pletescu darea si alte greutati. La meritulu petitiunei pentru natiunalitate respunsera dupo art. dela 1744, quo aquést'a Romaniloru nici de cumu nu se pote dà fora resturnarea constitutiunei tierrei, nici nu li s'a promissu vre o data. Cumquo Episcopii, fora macul'a ingratiudinei nu potu dice, cumquo dela 1791 pen' acumu nu s'a facutu pentru Romani nici o usiurare. In urma svatuiru pe Imperatulu,

quà se indrepteze pe Episcopi prin unu Decretu: se ascepte in linisce conclusele dietei, si se se sillesca a se face demni de favorea si grati'a Maiestatei."

XLV. Aquésta petitiune a Episcopiloru dar' âncu nu a avutu, precumu se scie, nici unu resultatu pentru Romani, quoci, — a fara de alte cause, pentru quare nu se induplecau Ungurii si Sassii a recunosce natiunea romana, — de acumu inainte incepu planurile ultramagyare, que nu se potriviau cu principiulu natiunale: dar' gressiell'a quea mai mare, pentru quare aquésta petitiune nici unu resultatu bunu nu putea se aiba, erà din partea Episcopiloru, fiindquo o aster-nussera for' de scirea natiunei, de unde firesce urmà, quo Ungurii si Sassii nu se voru plecà a recunosce drepturile Romaniloru numai la poft'a Episcopiloru, vedendu quo pretinsiunile aquestor'a nu suntu spriginite de multu cumpanitori'a in-sarcinare speciale despre partea natiunei, de unde apoi incheiau, quo natiunea nu cunosce lips'a lucruriloru, que se quereau in numele ei, si pen-truaqueea nici nu se tieneau indetorati a implin'nisque dorintie, pe quari le socoteau a fi numai scorniturile unoru capete neodihnite. . . Politic'a a lucratu si vâ lucrà totdeun'a dupo massim'a que dice „quo precumu e lucru de periculosu a

nu implinî dorintiele si indigintiele poporului quelle-que le are intru addeveru: asià e de ne-
bunu lucru a desceptà intr'ensulu indigintie, quare
nu le are“ ...

b) Ultra-ma-
gyarismulu
in Ungari'a.

XLVI. Pen' la a. 1834. reussîrea causei na-
tiunale-romane erà impedecata parte de gressiel-
lele commisse din partea purtatoriloru aquestei
cause, parte de privilegiele natiunali aristocratie-
burocratice alle quelloru trei natiuni, quare nu
vreau se se abbata dela aquelle privilegie cu ver-
que pretiu. Dela 1834 incoce ammenintia causei
natiunali unu altu periclu sî mai mare: Ultrama-
gyarismulu.

Ungurii quei din tempurile de de multu n'a-
veau cugetu de a unguî pe natiunile locuitorie
impreuna cu ei, bà âncu Regele loru S. Stefanu
dîce quo „Regnum unius lingvae imbecille et fra-
gile est.“ Suptu Imp. Josifu II. vedendu Un-
gurii quâtu de amaru este a fî assupritu in re-
spectulu natiunale — au inceputu a se ingrîgi
mai multu pentru inaintarea natiunalitateru loru
unguresci, for' inse se le treca prin minte a ni-
micî pe vre o natiunalitate. In tempurile mai
recinti vedendu Ungurii, quo natiunile collocui-
torie din Ungari'a si Transilvani'a, — ai quaroru
nobili parte mare — in decursulu timpului —
for' a fî silliti la aquést'a — singuru din caus'a

communeloră interese aristocratice — se ungu-
 rira, — prin înaintarea culturii generale și spi-
 ritului timpului începu a se desceptă și a-si re-
 clamă drepturile naționale; de alta parte vedendu,
 quo spiritulu timpului de acumu nu mai appro-
 mitte nici unu viitoriu privilegiilor aristocratice,
 quare erau singurulu razemu allu supremației
 Unguriloră peste quellelalte popora dela venirea
 loră pen' în 1848; vedendu mai incolo, quo prin
 o recunoscere a drepturiloră quellorlalte popora
 ei Ungurii prin pucinetatea numerului loră facia
 cu quellelalte popore, și prin aquea împregiurare
 nenorocita, quo și aquestu micu numeru nici de
 cumu nu forma o massa compacta, qui e impres-
 ciatu pîntre quellelalte popora de alta limba, —
 ar' disparè cu totulu în Ungari'a, și si-ar' perde
 tota însemnetatea și glori'a istorica: începura a
 se cugetă seriosu despre medilocenele sustinerii
 supremației unguresi și pe viitoriu și la întem-
 plare, cându ar' fi necessitati a-si cede privile-
 giile constituiunii aristocratice-feudali. Astfeliu
 se formă în Ungari'a partid'a ultramagyara séu
 liberale, quare numai întru aquea se destirgea de
 partid'a magyara conservativa-aristocratica, quo
 pene cându aquést'a, dequo și învoita cu planu-
 rile ultramagyare, vrea se-si sustiena pe lungo
 aquestea și privilegiile aristocratice: queealalta --

partid'a ultramagyara-liberale — dreptu respłata pentru abnegarea natiunalitateri si unguire — vrea se faca acumu pe poporale collocitorie participi de tote drepturile politice si civili si se sterga si iobagi'a. Aquestu planu gigantic de magyarisarea tuturoru poporaloru din Ungari'a si Transilvani'a, que se cocea de mai nainte, mai cu sema dela 1836 incoce incepura Ungurii a-lu da pe facia fora nici o sfiella. La aquestu annu facura lege Ungurii in diet'a Ungariei „qua in tote scolele si institutele que se affla pe territoriulu Ungariei se se introduca limb'a unguresca de limb'a instructiunei publice.“ De aquí inainte tote paginele Gazetei unguresci, que se dicea „Pesti Hirłap“ redacte de ensusi Kossuth, erau pline de quelle mai ferbinti provocatiuni cotra Unguri, qua „seu se le topesca pe tote natiunile Ungariei si se faca din tote o natiune unguresca mare si tare, seu de nu, Ungurii cauta se pera.“ Ungurii se provocau la Romanii quei vechi, quari impuneau limb'a latina barbariloru, si la Francii de astadi, quari contopira in Franci pe toti collocitorii, si vreau se arrete, quo si ei Ungurii au dreptu se faca aquest'a cu collocitoriele natiuni. Toti, quari cutezau a face numai vre o obserbatiune la aqueste planuri, se inferrau in aquesta Gazeta de vendutori de patria. De

cuteză vre-unu professoriu slavu in cutare seminariu se faca omiletica Tinerimei, que se preparà la statulu preotiescu, in limb'a slava: Kossuth se appucà de ellu in Pesti Hirlap, si dupo que-lu scarminà si-lu descriea quà pe unu vendutoriu de patria, apoi 'i spunea, quo nici acumu, nici „in saecula saeculorum“ nu vâ sufferi, quà in vre-o scola de suptu coron'a Ungariei se se propuna invetiaturile intr'alta limba afar' de quea ungresca. Cu quâtu se luptau mai vertosu Slavii in contr'a Ungurismului: cu atâtu se inversiunau Ungurii mai multu assupr'a loru, se intariau in planulu loru de magyarizare, si dicea Kossuth in Pesti Hirlap „quo séu 'i voru contopì pe toti si-i voru face Unguri: séu voru perì toti Ungurii ostindu-se in strimtorile Tatrei in contr'a Slaviloru.“

XLVII. Tote miscarile politice alle Unguriloru din Ungari'a dela inceputu au avutu totdeuna influentia si assupr'a Transilvaniei; dequi nu putea fì nici o indoella, quo sî Ungurii Transilvani si âncu cu atâtu mai cu mare infocare voru adoptà planurile ultramagyare, cu quâtu — fiindu Ungurii transilvani sî mai nensemnați la numeru — supremati'a pe viitoriu le erà sî de mai mare periclu ammenintiata. Dequi sî partid'a ultramagyara din Transilvani'a, in capulu ei

Ultra-
magyaris-
mulu
in
Transil-
vani'a.

B. Vesselényi — frate de cruce cu Kossuth — 'si frementà capulu, cumu ar' putè face din Romani in diece anni Unguri?; dupo cumu se vede din desbaterile dietali dela 1834 (quea d'ântâia dieta dela 1812, quare inse de abià tienù dela 24. Maiu 1834 pen' in 6. Febr. a. u. si far' a fi ispravitu queva afara de declamatiuni fulguratorie in contr'a Guvernului se inchise prin unu fulminatoriu imperatescu), 1836, bà sî din quea dela 1842, si érase din cartile, quare le au datu afara B. Vesselényi s. a., vrea acumu se-i elibere pe Romani de iobagìa, dar' suptu conditiune, quo voru invetià ungresce, „ quare satu, quoce se vâ magyarisà, se scappe de iobagìa“ dice B. Vesselényi in cartea sea (Bal Itéletek). Afar' de aqueea se se ridice scoli in tote satele romanesci (Kisdéd-ová) cu dascalii de Unguri, in quare baiatii se nu invetie nici se graésca intr'alta limba, de quâtu in quea ungresca. Ungurii, foile periodice alle loru vorbiau despre aqueste planuri si le desbatau cu tota naivitatea si fora nici o sfièlla; bà unu Deputatu Unguru avù fruntea a provocà pe Episcopii Romani in puterea vertutei patriotice, se prefaca cartile besericesci in limb'a ungresca. Atât'a incredere aveau Ungurii in Episcopii rom!... Mai incercau Ungurii sî

alte mediloce la magyarisare parte sillitorie, parte lingusitorie.

Asià Professorii Unguri magyarisau in scola numele studentiloru Romani;*) pe toti Studentii bine invetiatori — partea quea mai mare Romani 'i numiau Unguri: pre toti invetiatorii quei mai slabi fia Unguri, fia Romani — in batjocura 'i chiamau Romani. Mai cu sema in Ungari'a in rubric'a natiunalitatei a testimoniелoru scolastice toti studentii de ver-que natiune se insemnau „Hungarus s. Magyar.“ (Avenu si astadi es-
26/12/2017 11:50:11 AM
 simple de tineri Romani Studiosi la universitatea din Vienna, quari capetara de currendu din patria testimonie scolastice, in quare — peste voi'a loru — sunt scrissi „Unguri.“ Asià unu Juristu Romanu de aici in tomn'a a. tr. punendu unu esame la Poseniu, Professoriulu unguru 'lu scrisse „Unguru“ in testimoniu; indarnu 'i spuse tinerulu romanu, quo nu e „Unguru,“ Professoriulu disse, quo ellu se tiene de lege, quare âncu nu e stersa... Unu altu juristu din Vienn'a romanu-

*) Din „Olariu“ faceau „Fazékas“, din „Popescu“ „Papfy“ etc. Quându eram eu gimnasistu la Osiorheiu aveam unu conscolariu „Duca“, Professoriulu Secuiu vrendu a-i ungurè numele si nesciindu que insemneza cuventulu romanescu „Duca“, socotindu quo e nume stricatu din cuventulu „dunga“ — 'lu botezâ „Párkány.“!...

banatianu scrisse in patria in a. tr. dupo unu testimoniu, si-i scrisse apriatu Professoriului unguru se nu-lu puna „Unguru“ qui „Romanu“ in testimoniu: Ungurulu cu tote aquestea 'lu puse „Unguru“: Juristulu 'i tramise inderetu testimoniulu, si postà se-lu puna „Romanu“ que este, nu „Unguru.“ De abià acumu ascultâ Ungurulu, si-i tramise altu testimoniu, in quare-lu puse „Romanu“, scriindu-i totdeodata Professoriulu Juristului, quo aquést'a i-o face singuru, pentru-quo asià tare doresce se se scia de „Romanu“. Si aquestea se facu astadi, dupo que cadù Kosuth!, . . .) — Ungurii transilvani legea de limba, que in Ungari'a se facù la 1836, in Transilvani'a n'o putura adduce pen' la a. 1847 cu tote quo esoperassera âncu la a. 1841. dela Curte unu Decretu, quâ se se ridice scole prin tote satele romanesci, in quare decretu intre alte dispusetiuni erà sî aquést'a, quâ in tote scolele satescî se se invetie limb'a unguresca. — Dupo articlulu I. despre limba intaritu la a. 1847 „legile au de a se intocmî de aquì inainte in limb'a unguresca: dar' pentru Sassi se se traduca sî in limba germana, Asisderea in limb'a ung. pertractatiunile dietali, intocmirea protocolleloru, correspondintiele cu commissariulu regescu, representatiunile cotra Majestate, Tota administratiunea tierrei politica

si judiciaria, impreuna cu pertractatiunile adunari-
loru marcali — de Comitatu, afara de jurisdic-
tiunile sassesci, au de a curge totu in limb'a un-
guresca. Afara de Sassime — matriculile, unde
se tienu cuventarile besericesci in limb'a ungu-
resca, in aquésta limba se se intocmesca, totu
aquésta limba se se intrebuintieze si in correspun-
dintiele jurisdicțiuniloru besericesci cu quelle
civili.“

Aquesti articuli de limba, — alle quaroru
dispusetiuni se intinssera apoi in 1848 nu numai
si pentru scolele satesci, qui erau se se intindia
tocmai si la quelle mai private relatiuni alle po-
poraloru, que nu erau de limb'a unguresca, in
beserica ba si in casa, precumu se vede acestu
planu ungurescu desfasiuratu in jurnalele ungu-
resci si in desbaterile dietali, ba in parte si in
articuli dietali, — a queste legi dicu erau se su-
grume de totu tota cultur'a limbei natiunali, tota
cultur'a si desvoltarea natiunei: limb'a romana
trebuià se se dea cu totulu uitarei: Romanulu,
dequo vrea se appuce la queva, era sillitu a se
occupa singuru cu limb'a unguresca quea grea,
allu quareia studiu poftesce quâte 12. anni, far'
a o pute totusi invetià perfeptu. Si aquést'a tre-
buiiau se o faca Romanii quei numerosi pentru o
mâna de aristocrati Unguri.

c) Plecarea
Romanilor
spre ungu-
rire.

XLVIII. Incercarile Ungurilor de a-i un-
guri pe Romani intr'addeveru si facussera mari
inaintari. Quea mai imbuccuratoria inse pentru
Unguri si mai periculosa pentru Romani era amo-
rea Romanilor si plecarea spre limb'a unguresca
si datinile unguresci. Ast'a o sciura baga Un-
guri in Romani cu puterea si precumpanirea, que
o aveau, qua assupritori constitutiunali, assupr'a
Romanilor quelloru omoriti politice prin legile
unguresci. Romanii de a rondulu nu se mai tie-
neau omeni deplini si destullu de civilisati pene
nu vorbiau unguresce. Romanulu nobile dela
Cetatea-de-petra si Vicispanulu si Szolgabiraulu
romanu dela Maramuresiu, si quandu vorbia ro-
manesce, dicea „Szomszedule“ in locu de „Ve-
cine“, qua se treca de omu mai demnu de con-
sideratiune, pentruquo mesteca quate unu cuventu
ungurescu. — In curtea Episcopului Lemenyi, —
quare la a. 1830 a tienutu predica unguresca la
mortea Episcopului J. Bob in beseric'a mitropo-
liei din Blasiu -- quea d'antâia predica unguresca
in aquesta beserica! — in Curtea Episcopului
Lemenyi dîcu nu mai audiâi alta limba, de quatu
quea unguresca, in quatu se si numia „Kis Ma-
gyarország“ (Ungari'a mica); locuitorii curtei
aquesteia nu se salutau altramente, de quatu cu
„uuesclurgnu Alász Szolgája“, cumu dice unu

correspondinte de pe atunci in Gazet'a de Transilvani'a; Protopopii si Preotii quei mai de frunte 'si tramiteau fetele la cultura unguresca la Clusiu, Osiorheiu etc. si déquo invetiau acolo unguresce si luau portulu ungurescu: apoi nu le mai erà indemâna a vorbì cu feciorii romani, quì conversau mai buccurosu cu Unguri curteni; in Seminariulu Teologiloru din Blasiu erà lege, quare oprià pe teologi se nu vorbesca romanesce — suptu pedepsa de carentia, — scopulu legèi, que e dreptu, erà, quà se se deprindia teologii in limb'a latina, in quare se propuneau studiele teologice, si déquo n'ar' avè altu scopu viéti'a si crescerea seminaristica, de quātu aquést'a, quà din feciorii Romaniloru se faca teologi buni in limb'a latina, quà apoi se-i tramitia, quà missiunari pe queealalta lume, quà acolo se-lu intorqua la legea crestinesca pe Romulu, Cicerone si Trajanu si pe queialalti strabuni ai nostri, quari au repausatu, quà pagani — fia-le tierrin'a usiora! : — atunci legea si institutiunea aquést'a a Seminariului din Blasiu ar fì fostu buna; dar' fiinduquo seminariulu cu tota institutiunea sea e numai unu medilocu pentru cultur'a quea morale-relegiosa a poporului romanu, quare nu vorbesce si nu intiellege latinesce; asiàdar' Blasiulu numai atunci si-ar' putè desculpà inaintea mintei

quellei sanetose aquésta mesura de institutiune, quându i'ar putè face pe Romani se creda, quo Preotii si Dascalii Romaniloru mai lesne-lu voru putè invetià pe poporulu romanu atunci, quându ei 'si voru fì facutu cursulu sciintieloru in limb'a latina, de quātu quându le aru fì invetiatu sì ei tote sciintiele romanesce, — asià teologii, quari de fric'a carentiei nu vorbiau romanesce, dar' nici latinesce de ur'a, que o aveau cotra limb'a latina, de quandu mancasse bataia pentru „hic nomen laudabile“, vorbiau mai buccurosi ungresce, si ungurismulu atātu de tare appucasse in seminariu pe la annulu 1833, in quātu afar' de cantàrile quelle prescisse besericesci nu audiai alte cantece natiunali in Seminariu, far' numai „Kis Komárom, Nagy Komárom“

Romanii Civilisti quei mai alessi mai toti se plecassera spre unguria, quà se pota trài si apucà la queva mai usioru. Unu Romanu de frunte, dar' apperatoriu inflaccaratu allu Ungurismulu pe la a. 184 $\frac{1}{2}$ trintì unu articlu in gazet'a ungresca dela Clusiu assupr'a Gazetei de Transilvani'a — invinuindu-o, quo aquést'a tiene cu Sassii, pentru-quo se luptà in contr'a ungurismulu, — de redactoriulu Gazetei de Transilvani'a totu in aquellu articlu vorbesce cu despretiu numindu-lu „Gázéta Barátocskám“, — 'si batea jocu

totu acollo sî de istori'a Romaniloru, si de Domnulu Romaniloru Gelou, quare cadù in lupt'a cu Ungurii la venirea aquestor'a, — mai incollo totu aquell'a 'si batea jocu sî de tinerii Clerici dela Blasiu, pentru que scriu romanescce, — si facea sî alte minuni multe, quà se-i descuragieze pe studentii romani si se-i abbata dela studiulu limbèi romane la allu quellei ungueresci. —

XLIX. Limb'a ungueresca incepusse a se introduce chiaru sî in administratiunea quea interna a besericeii romanesci. Episcopulu Lemenyi pe la a. 1841 a querutu voia dela Guberniulu transilvanu de a tiparî in limb'a ungueresca nisque carti liturgice romanesci tradusse in ungueresce de unu preotu romanu dintre Secui, quare nedobandindu-o dela Guberniulu, que-i dede respunsu, quo Guberniulu nu se mesteca in riturile besericesci, Episcopulu se intorse cu rugamintea sea cotra Archi-Eppulu besericeii ungueresci din Strigoniu, quare nesciindu, quo preotii si poporulu romanu de sute de anni se roga si canta in limb'a natiunale, 'lu intrebâ: „cu que dreptu se sierbescu Romanii cu limb'a romanescce in quelle dumnedieesci? (quo jure utuntur Valachi in sacris lingua Valachica?),“ asià necapetandu voia de niqueiri fù sillitu a lassà lucru intr'atâta, unu lucru! de quare sî ensusi Rakótzy, quandu s'ar' scullà din

morti, s'ar' mirà, cumu s'au schimbatu timpurile, de acumu quere voia dela Unguri Episcopulu Romaniloru a traduce cartile besericesci in ungurià, quându inainte de 200. de anni Ungurii i facusse pe Romani a-si traduce liturgi'a in limb'a natiunale!...

La Episcopi'a Blasiului mergeau multe instantie dela Romani scrise unguresce, sciindu suplicantii prèbine, quo nu facu cu aquést'a lucru neplacutu nici Consistoriului, cu atâtu mai puçinu Episcopului. Unii Protopopi incepussera a duce si protocolle in limb'a unguresca. Puterému aduce essemple, dar nu vremu. Articululu de limba dela 1847. nu impedeça pe besericele romanesci a duce protocollele si matriculile in limb'a romanesca; quoci, dequo si aquellu articlu e facutu cu scopu, quà cu tempu se se introduca limb'a unguresca in tote trebile alle tuturor'a, si cu totequo de beseric'a si limb'a rom. tace cu totulu: totusi nu cutezasse âncu a introduce limb'a unguresca in tota beseric'a romanesca, quoci §. 6. allu aquestui articlu dîce „quo matriculile in aquelle locuri se se intocmesca in limb'a unguresca, unde cuventarile besericesci se tienu in limb'a unguresca“: acumu in tota beseric'a romanesca, afar' de Secuime cuventarile besericesci se tienu in limb'a romanesca, nu ung.: cu tote

aquestea in 1848 tocmai si Episcopi'a Sabiniului incepuse a duce protocollele in limb'a unguresca, asiadar' facu atatu pentru Unguri, quatu nici chiaru Ungurii nu cutezau anco a pretinde dupo lege. —

L. In fundatiunile natiunale — despre quare se plange Vesselenyi in „Szozat“ quo sunt facute in spiritu romanescu si impedece planurile Ungurilor — pe la a. 1847 si inceputulu a. 48 se afflau numai Romani de quei unguriti, dintre quari unii nici nu sciau romanese, unii qua aestia se suscepeau cu preferintia la fundatiuni cu scopu, qua apoi la tempulu seu, dupo que voru invetiã cu spesele Romaniloru, se pota fi inaintatori inflaccarati ai Ungurismului, batjocoritori de Romani mai rei si de quatu Ungurii si unelte alle Unguriloru spre assuprirea Romaniloru. — Pe Cleru 'lu oblegasse formalu Episcopulu anco in sinodulu dela a. 1838 pentru Unguri — facundu-lu, se depuna juramentulu quelloru trei natiuni facutu a nume assupr'a Romaniloru, asiadar' se conjurã si Clerulu serbatoresce assupr'a Romaniloru filoru sei suffletesci.

LI. Prin tote aquestea Ungurii capetau coragiu nou spre infintiarea planului loru quellui nedreptu de a-i unguri pe Romani, si le crescea inim'a vedendu que inaintari face processulu ma-

gyarisării, que curge âncu dela primitiv'a petrecere a Romaniloru cu Ungurii — suptu Regi ungurindu-se Romanii din lips'a simtiului natiunale si mai alessu quâ Nobili adequo quâ lipituri ai Unguriloru, quâ Unguri politice — rupti de cotra quellalaltu corpu allu natiunei; suptu Principi din caus'a persecutiuniloru relegiose; dela domnirea casei austriace quâ lipituri ai Catholiciloru; dela art. dela 1744 quâ lipituri formali ai Unguriloru; in tempulu mai prospetu — dela planurile ultramagyare incoce — prin tote medilocelle unei sisteme de corruptiune, lingusire si silla. —

d) Oppositiunea Romaniloru din Transilvania in contr'a Magyarismului.

LIII. Inja aceste impregiurari triste, que amerintiau stingerea natiunalitatei romane — nu numai din partea Unguriloru, quâ tocmai si din partea Romaniloru, quari din di in di totu in mai mare mesura se unguriau, — 'i cuprinse mare sollicitudine pe Romanii quei bine simtitori din Transilvani'a pentru viitoriulu loru natiunale, de qui si aquestia âncu se cugetau — assemenea Slaviloru din Ungari'a, quari faceau quea mai energica opposetiune in contr'a magyarismului: Croatii in Dieta, queialalti prin scrieri si deputatiuni la Imperatulu, — se cugetau dicu si Romanii quei addeverati din Transilvani'a, in que tipu s'ar putè abate aquèsta tempestate ammenintiatoria de natiune.

Dar' cumu se se pota Romanii oppune Unguriloru? Romanii essistintia politica n'aveau. Asià tota scapparea natiunalitatei nu remase aiurea, de quâtu in scrierile literatiloru, in beserica si in scolele din Blasiu.

LIII. Chiaru pe timpulu, quându Ungurii coqueau planulu de a contopi in caldarea panmagyarismului tote natiunile collocuitorie — essi mai ântâiu la lumina (a. 1838) Gazet'a de Transilvani'a subtu redactiunea Dlui G. Baritiu. Niqueiri n'a fostu vreodata unu organu de publicitate mai binevenitu, de quâtu Gazet'a de Transilvani'a tocmai atunci in mediloculu natiunei romane. Quoci astfeliu ingropassera acumu Ungurii cu constitutiunea loru quea egoistica totu spiritulu in Romani, si atât'a frica slavesca bagassera in ei: quâtu ar' fi credutu quineva, quo nu pote se se nasca vrodada Romanu cu suffletu atâtu de mare, quà se cuteze mecar' a vorbì de natiune romana suptu corona si constitutiune unguresca si pe pamentu ung., si que e mai multu — se aiba curagiulu de a apperà in publicu, quo o natiune quà aquést'a are drepturi equali cu quea unguresca! . . . unele quà aquestea treceau chiaru si la Romani acumu de absurditati curate si de lucruri cu neputintia, — si cumu putea se si fia altmintrea, quandu, precumu veduramu, mai toti

Gazet'a de
Transil-
vani'a.

Romanii quei invetiati se imbetassera cu totulu de spiritulu ultra-magyarismului, de credeau, quo Ungurii potu se faca cu Romanii que voru vrè, potu se le scota chiaru sì limb'a din gura, far' se aiba dreptu a o apperà in contr'a Unguriloru — domniloru sei. In astfeliu de impregiurari fatali dîcu essi Redactoriulu G. Baritiu la largulu publicitatei cu Gazet'a politica, si Foi'a literaria. Aquestu organu natiunale i'a trassu pe Romani dela indifferentismulu politicu, in quare-i cuffundasse constitutiunea unguresca quea barbara, la campulu vietiei politice, quà se lucre in massa pentru unu viitoriu mai fericitu. I'a invetiatu se nu-si ascepte indreptarea sortei de a dreptulu din ceriu prin minune, cumu ascepta Sichastrulu din desiertulu Egiptului, seu dela orb'a ursita, quà dervisiulu — calugaru mahomedanu: quì se-si cerce conditiunile vietiei publice in sine ensisi — adducundule a minte, quo de nu se voru fericì ei pe sine, nici Dumne-dieu nu-i vâ fericì. I'a desceptatu pe Romani a se intiellege intre sine si a face cu puteri unite lucruri, que unulu quâte unulu nici o data nu le pote face. Gazet'a de Transilvani'a atunci, quându Romanii n'aveau nici o scola politica, erà singur'a scola politica, que-i crescea pe Romani, quà se nu-i affle tote

metamorfosele politice in etatea copillariei, cumu 'i afflau mai nainte.

Dar' meritulu quellu mai mare (quare nici de cumu nu se micșioreza prin aqueea, quo a unehori quâte-unu articlu nu erà potrivitu cu scopulu si cu principiele Gazetei ensasi) allu Gazetei de Transilvani'a in decenniulu trecutu, quându ultramagyarismulu publicà sentinti'a de morte tutoru co-natiuniloru, e, quo a facutu quea mai putinte oppusetiune Ultramagyarismului. Quându faceau legi dietele unghuresci si proiepte de legi, quà se impedece cultur'a umana intre Romani — rapindule natiunalitatea, fora quare nici o cultura nu se pote cugetà; quandu scrieau gazetele unghuresci cu atât'a arrogantiã despre natiunea ungh., si cu atât'a despretiu despre quellelalte: in quātu ai fì credutu, quo genulu omenescu s'a inceputu dela Atila nu dela Adamu, bà arroganti'a unghuresca pen' acollo ajjunssesse, de se afflau sî Unguri de aqueia, quari pretindeau, quà „totu omulu se fia omu si Unguru“ (minden ember legyen ember és magyar), apoi suptu coron'a ungh. nu vedeau alte natiuni, de quātu quea ungh., nici alte drepturi de quātu unghuresci; quându totdeodata intelligentii romani — partea quea mai mare — se unghuriau in tipulu cumu arretaramu mai susu — lepedanduse de numele si limb'a Romaniloru, strabuniloru sei:

atunci Gazet'a de o parte infruntà pe renegati cu cuvintele marelui Herder, quare dîce „quo quellu-que ama mai multu limb'a straina, de quâtu sunetele quelle dolci alle limbei matre-sea: unulu quà aquell'a nu e demnu de nume de omu;“ de alta parte pe Ungurii quei nedrepti acumu 'i ducea la fontân'a quea limpeda a dreptului eternu: aquì le arretà, quo Ungurulu nu e mai multu de quâtu Romanulu, quì tote individuele si natiunile sunt equali; acumu 'i adducea éراسي la istoria, si petrecundu-i dela Romulu pen' la Mihaiu Vitézulu etc. le arretà, quo numai cu Atila, cu Zolta si cu Arpadu in' oru putè stinge spiritulu unei natiuni nascute din semi-diei; — si aqueea âncò le spunea Gazet'a de multe ori, quo ratacescu Ungurii forte, quându numescu Ungari'a si Transilvani'a „két magyar haza“: pentruquo in tier-rile aquestea si Romanii âncò chiaru asià sunt de buni proprietari, quà si Ungurii: quo patriele aquestea nu le au apperatu numai Geyza, Bathory, Rakoczy cu Ungurii; dar' si Joanne si Mathia Corvinulu, Mihaiu Vitezulu si Paulu Cnézulu âncò s'au batutu cu Romanii loru de au umilitu Semilun'a, si cumquo nu Ungurii, quì Romanii din Maramurasiu i'au stinssu o data pe Tatarsi, quându aquestia erau se-i prapadesca pe Unguri.

Astfelu deslucia Gazet'a de Transilvani'a drepturile Romaniloru, si cu tote quo semet'a Ungurului nu o putea vindecà, precumu nu pote albì nimene faci'a Negrului din desertulu Africei: totusi bagâ grige in capulu Unguriloru, quo dice o Gazeta ungresca din Clusiu (Társalkodó) de pe atunci — cotra Ungurii sei „vigýáznunk kell, mert már oláh lapokis léteznek hazánkban“ (se avemu grige, quo acumu essistu sì Gazete romanesi in patri'a nostra.)!...

LIV. Nu mai mica oppusetiune facù Ultramagyarismului in Transilvani'a la a. 1842. Consistoriulu unitu dela Blasiu.

Protestulu
Blasianiloru
in contra le-
gei de limba.

La a. 1842. natiunile recepte din Transilvani'a fiindu adunate in Clusiu la dieta — cotra finea lui Ianuaru unu Unguru din Zarandu a nume Kozma Dénes rogâ lege: quà se se introduca limb'a ungresca in tote ramurile vietiei publice a Transilvaniei asseminea quellei din Ungari'a dela a. 1836. In urm'a aquestei rogàri (motiune) se fece proieptu de lege, quare fù publicatu in gazetele ungresci (Erdélyi Hiradó) din Clusiu. In aquellu proieptu se puneu terminu de diece anni, in quare erà detoriu fia-quare, quare dorià a purtà vreo dregutoria fia politica fia besericesca, a invetià limb'a ungresca, pentruquo peste diece anni erà se se scota limb'a latina din sfer'a legi-

loru si a administratiunei tierrei, si se se introducea quea ungresca, — nici in beserica âncu nu dă proieptulu gratia natiuniloru ne-ungure a se folosî cu limbele loru, quoci si aici âncu erau se se duca tote numai ungresce, precumu si in scole erà se se faca invetiatur'a numai in limb'a ungresca pretotinde, si a nume de scolele romaniloru din Blasiu dîcea proieptulu in specie, quo tote sciintiele se voru propune intr' ensele in limb'a ungresca.

Quându a sossitu faim'a la Gelou despre venirea lui Tuhutum in Transilvani'a inainte de o miie de anni, nu vâ fi facutu mai mare miscare in ellu si in ministrii lui aquea faima. Clu de quâtu facu numitululu proieptu de lege in Consistoriulu si in collegiulu Professoriloru din Blasiu!.. Fiaquare vedea in aquellu proieptu de lege sentinti'a mortei, que se preparà natiunalitatei romane in Transilvani'a: atunci Simeone Crainicu — Prepositulu Capitulariu, Vicariulu Generale si Pro-directoriulu allu Liceului — chiamâ indata la siedintia nu numai pe Canonici, dar' dimpreuna pe totu collegiulu Professoriloru — atâtu pentru insemnetatea quea mare a lucrului, quâtu si pentru aquea, quâ se nu se impedece cumvâ consiliulu quellu bunu prin fric'a unor'a, quari supu despotismulu quellu indelungatu se invetiassera a

crede, quo chiaru sî apperarea dreptului ar' fi crime, asternù lucrulu inaintea aquellei adunari, quare decretâ cu unanimitate: a se face o protestatiune respundetoria la aquellu proieptu allu dietei unguresci. J

In protestatiunea aquést'a spune Consistoriulu, quo dreptulu natiunei romane de a se sierbî cu limb'a sea in beseric'a si in scolele salle e unu dreptu, quare nu i-lu pote luà nimene for' de a-i vetemà personalitatea natiunale si for' de a-i nimicî un'a dintre libertàtile omenesci quelle mai de fronte, adequo libertatea de a se cultivà pe sine, — din acestu fundamentu naturale spune Consistoriulu in aquea protestatiune, quo natiunea romana nu numai peste diece anni, dar' nici peste diece sute de anni, bà nici o data nu se vâ tienè indetorata a ascultà de o lege quà aqueea, prin quare i se prepara perirea natiunale; din respectu politicu âncu arretâ Consistoriulu, quo ar' fî lucru periculosu a mai attitià ur'a, quare este intre elementulu romanu si intre quellu ungurescu, si quo atari intreprinderi ar' putè se traga dupo sine cu tempu nesque urmàri, quare pote quo nici Unguriloru n'ar' adduce verunu folossu.

LV. Consistoriulu din Blasiu prè bine cunoscea trebuinti'a de a face passi de apperare cu puteri unite in contr'a proieptului ungurescu am-

menintiatoriu: pentruaqueea a sî determinatu, quâ protestatiunea aquést'a se se cumminece cu consistoriulu din Sabiniu; éro Episcopulu unitu se se provoce a chiamà sinodu, quoci Consistoriulu credea, quo Episcopii âncu se voru petrunde de necessitatea quea mare, quâ se appere caus'a natiunale la timpulu seu, voru face passii quei cuviintiosi, voru appucà tote medilocene quelle legali de apperare: adequo voru adunà Sinodu si voru lucrà sî ei pe façia, cumu lucrau pe façia Ungurii in dieta facundu svatu de uccidere natiunale.

LVI. Quei-que au fostu de façia in aquea adunare consistoresca, spunea, quo nu s'a mai pomenitu in Consistoriulu din Blasiu se se fia priimitu ore-quandu vreo determinatiune cu atât'a entusiasmu: cumu fù priimita aquésta protesta-tiune; dequi se sî tramise Episcopului la Clusiu, unde aquest'a erà membru allu dietei quâ *regalisti*, dar' dequo s'a tramissu sî Consistoriului din Sabiniu n'am afflatu; atât'a inse e addeveratu, quo nici aquestu Consistoriu au Episcopî'a din Sabiniu n'au facutu ver-unu passu in aquestu negotiu, nici Episcopulu din Blasiu n'a afflatu cu calle si de trebuintia chiamarea Sinodului.

Oppusetiunea Clerului contra magyarismu.

LVII. Cu tote aquestea oppusetiunea in contr'a magyarismului se latià: cu quâtu se incordau mai tare Ungurii a-lu pune in lucrare, si cu

quâtu se arretà Episcopulu Unitu mai plecatu spre inaintarea lui. Romanii quei addeverati atâtu dir. Clerulu diecesanu, quâtu sî dintre Professorii din Blasiu nu se puteau uità cu nepesare: cumu tramitte Episcopulu la Strigoniu causele de casatoria si alte cause, cumu tramitte totu acolo informatiuni despre purtarea teologiloru si despre sciintiele teologice din Blasiu, que nu facusse nici unu episcopu romanu pen' atunci; cumu a recunoscutu pe Strigonianulu de Metropolitu peste beseric'a Romaniloru; cumu spre essemplu neauditù âmblà se traduca cartile besericesci despre limb'a romanesca in quea unghuresca. etc. etc. In assemuni mesuri alle Episcopului Romanii quei bine simfitori nu vedeau: de quâtu numai nisque intreprinderi de o parte spre inaintarea ultramagyarismului, de alt'a spre debilitarea si stricarea besericeii si natiunei romane: pentru aqueea, precumu se vede din actele processului cu Episcopulu, aquei Protopopi, Preoti si Professori s'au sî pusu cu tota energi'a in contr'a aquestoru appucaturi, que erau se adduca atât'a stricatiune natiunei romane; au datu protestatiune in contra mitropoliturei unghuresci dela Strigoniu asupr'a besericeii romanesce, si a verque influintia straina in beseric'a Romaniloru; pe Episcopu 'lu poftira, quà se se tiena de Canone, pe quare e fundata beseric'a si se tiena sinodele

poruncite de canone, quâ se-si pota apperâ natiunea interessele si drepturile salle natiunali-besericesci atâtu in contr'a strainiloru quâtu sî in-contr'a episcopului. — Firesce, quo cu a questi passi si-au trassu assupra-si ur'a Episcopului si a Mariloru ungueresci, quari nu puteau se vedea cu ochi buni inviându spiritulu natiunale in Romani, pe quari ei 'i priviau de sclavii loru constitutiunali; pentruaqueea sî lucrara dimpreuna cu Episcopulu cu puteri unite, de-i scossera din deregatorii, credendu: quo-i voru spariâ cu pedeps'a, si dequo voru inquietâ a amblâ a questia pentru drepturile besericesci si natiunali: atunci Ungurii cu ajutoriulu Episcopului si allu altoru magyarisati voru sterge numele Romaniloru din cartea natiuniloru viie, si voru infintiâ intr'unu annu imperati'a lui Attila; dar' urmarea a arretatu, quo suffletele santite si consecrate pentru libertatea natiunei nu se sparia, quî âncu se intarescu in periculu: si inimiculu cu atâtu 'si strica mai multu, cu quâtu se pune mai tare in contr'a naturei, fiind-quo la urma — de sî pe inquietu si dupo multa lupta — dar' securu totusi vâ trebui se invinga libertatea quea addeverata.

LVIII. Scolele natiunali din Blasiu au formatu totdeuna oppusetiune fresca in contr'a Ungurismului — tocm'a pentruquo erau scole natiunali;

si precumu inaintau sciintiele mai multu au mai pucinu dupo impregiuràri: asià se intarià si natiunalitatea, quare e in legatura firesca cu sciintiele. Si Studentii, quari au essitu din scolele din Blasiu s'au arretatu unii din quei mai inflacarati natiunalisti la timpulu seu.

LIX. In Ungari'a de quându a inceputu ultramagyarismulu in tempurile mai noue nu s'a arretatu nici o oppusetiune formale in contr'a aquellui ultramagyarismu pen' in a. 48. Din contra Episcopulu Unitu dela Urbea Mare a acceptatu si a publicatu in tota beseric'a de acollo legea pentru limb'a unghuresca — indetorându pe preoti a duce matriculile si alte lucruri in limb'a unghuresca, precumu se vede din Gazet'a de Transilvani'a, unde pe aquellu tempu spune cu gelle unu a nume Moldovanu, pote preotu, cumu s'a publicatu aquésta poronca in tota beseric'a romanesca dela Urbea Mare. Episcopulu si Consistoriulu de acollo nici n'au tramissu deputatiune la Imperatulu, cumu au tramissu Slavii din Ungari'a vre 200. de preoti, quaroru le au ammenintiatu pentru aquést'a Ungurii cu actiune fiscale, nici n'au datu protestatiune, quà Consistoriulu din Blasiu, — si apoi que s'ar fi pututu asceptà dela alti romani mai nepriceputi: quându nici mai marii besericei nu-si apperau limb'a besericei

Romanii din
Ungari'a.

salle?! Aquì se potrivisce dïss'a scripturei: voi sunteti sarea pamentului: dequo se vâ imputi aquést'a, cu que se vâ sarà?!...

Poporulu
romanu.

LX. Cu tote aqwestea nu trebue se uitâmu, quo poporulu romanu — incependu dela tierr'a Bersei pen' la Thissa — precumu in tempurile quelle vechi a fostu singurulu apperatoriu si pstratoriu fidelu allu limbei natiunali, que o a addusu din Itali'a suptu Traianu inainte de 1700 si atatia de anni, — asupr'a barbariloru: Gotiloru, Hunniloru, Avariloru, Bulgariloru etc.; precumu a fostu singurulu apperatoriu allu limbei natiunali atunci: quandu preotii si intelligintii romaniloru deschideau usiele si ferestrele besericiloru romanesci, quâ se intre gospodi pomilui, premodrosti prosti si alte prostii (pentru quei-que nu le intiellegeau), — precumu dïcu in aquelle timpuri triste singuru poporulu — parassitu de quei culti din sinulu seu — stete apperatoriu nenvinssu si fû scapparea limbei si natiunalitatei romane — precumu dïcu atunci casele familielor romane erau scolele natiunali, si mamele Doctorii Romaniloru: — asisderea si in annii de currendu trecuti, quându ammerintiâ Ultramagyarismulu limb'a si natiunalitatea romana, quea mai putinte oppusetiune de quâtu tote, oppusetiunea quea mai nenvinssa ultramagyarismului — dequo si puçinu

considerata de quei invetiati — formà poporulu romanu, familiele romane, de si n'au facutu aquésta oppusetiune in forma. Quându dîcu in annii trecuti o sama a invetiatoru Romaniloru 'si tienea de onore a se dà de Unguri — tienendu-se mai onorati a fi cod'a altoru natiuni straine, de quâtu fruntea natiunei salle: érosi poporulu erà impedecamentulu quellu mai mare allu ultramagyarismului: aquest'a se purtà cu relegiune si cu credintia nenfrânta cotra limb'a, datinile, tradi-tiunile, cu unu cuventu cotra natiunalitatea romana — quea mai vechia de doe mii de anni! si se vâ purtà totdeuna, quându dora Preotii si intelligintii romaniloru érosi s'aru imbetà de amorea strainiloru, si s'aru abbate dela credinti'a cotra natiunea sea . .

LXI. La a. 1842. Ungurii prin Episcopulu Leményi intrebuintiara aquea politica, quâ se-i incurce pe romani in processu cu sassii, quari se oppuneau planuriloru magyarisatorie, quâ asià Romanii — cuprindendu-se cu caus'a asupr'a Sassiloru (quâ in Banatu asupr'a Serbiloru) — se-si uite de caus'a generale-natiunale, de alta parte, quâ densii Ungurii se-si câstige simpathii la Romani arretandu-se quo-i appera assupr'a Sassiloru. Episcopulu Lemenyi si dede in caus'a aquést'a o petitiune subscrissa si de Episcopulu V. Moga

e) Caus'a Episcopiloru cu Sassii pentru Romanii din fundulu regiu.

lă diet'a din 1842. Astfeliu se abbatura Episcopii dela caus'a quea generale a natiunei la provocarea Unguriloru, far' a-i fî vrutu s. pututu ajjută intr'adinsu Ungurii, pen' que stă in putere constitutiunea quelloru trei natiuni.

Dar' cu caus'a aquést'a cu Sassii vremu se ne cuprindemu quevasi mai pe largu.

Prenotitie
istoricee-po-
litice in
caus'a roma-
na-sassa.

Ungurii le au rapitu Romaniloru tote nu atătu cu insiellatiunea, quātu cu puterea: dar' Sassulu l'a despoiatu pe Romanu de tote nu cu puterea, quî cu insiellatiunea, cu vafritatea. Sassii au sciutu storque prin maistriele loru summa de privilegie si Diplome asupr'a Romaniloru stravechiloru locuitori si mosteni ai aquellui pamentu. Si tote aquestea nu le facura Sassii deodata, quî pe rendu si pe ne-simfite. Romanii se trezira numai, quonu mai au nimicu, nici dreptatile, quare le insiellau, seu in timpuri de resboe le priimiau Sassii spre pastrare in archivele loru — spre a nu le mai dă inderetu, nici padurile si pamenturile, que se rezemau pe aquelle dreptăti, nici drepturi politice etc.; bā sî alte stricatiuni morali se lipira de Romani prin commerciulu cu Sassii: astuti'a, molitiunea, egoismulu etc., de alta parte stinssera in Romanii de aquollo totu spiritulu de viétia publica. — Sassii au insiellatu de nenumerate ori sî pe Unguri, quari i'au chiamatu in tierra si le

au daruitu pamentulu de mostenire allu Romaniloru. --

Quandu au intratu Ungurii in Transilvani'a, nu cuprinsesera tota tierr'a, quì dor' mai numai pen' la Clusiu: in partile de a mediadi alle tierrei totu Romanii domniau. Bâ sî dupo venirea ospetiloru Sassi Negru Voda, quare apoi a trecutu in Roman'i'a si antecessorii sei, erau Duci de-sinestatori. Sassii i'au afflatu pe Romani pe aquellu pamentu, unde locuescu sî astadi. Numele quelle istorice alle orasieloru din fundulu regiu pen' in dio'a de astadi 'su romanesci: Sabiniu, Brasiovu, Mercurea, Sabesiu etc. Romanii i'au priimitu pe Sassi, quâ pe nisque ospeti, si si-au impartitu cu ei padurile si proprietatile lor: asiâ dupo privilegiulu andreanu (a. 1224) — pe quare-si razima Sassii pen' astadi tote pretensiunile lor, si quare altminte nu da altu queva Sassiloru, de quâtu que aveau sî Romanii de mai nainte — Romanii propriele lor paduri (sylva Blachorum) le dederu spre folosintia commune sî Sassiloru. — Processele Romaniloru cu Sassii sî incepura numai de quâtu cu venirea aquestoru ospeti: asiâ dupo unu actu dela Bistritia dela a. 1366. purtara processu Romanii de *villa Petri* inaintea Regelui Ludovicu, pentru quo Sassii disputau territoriulu Romaniloru *ultra mille annos*

posessum per se et majores suos multis vicibus sanguine redemptum (que-lu stapaniau Romanii de mai bine de o miie de anni de mai multe ori rescumperatu cu sângele seu si al' strabuniloru sei): romanii baterquo dobandira processulu, totusi atâtu fura de buni, in quâtu singuru, quâ se nu supere inimele ospetiloru, le dederâ aquestor'a in testimonium amicitiae lemne trebuintiose, multiu-mindu-se cu multiumitele quelle mari facute din partea Ospetiloru (hospites Theutonici pro amicabilem offerto hoc magnas dicunt gratias*). —

Pe rendu, pe rendu, cumu dîcu, 'i despoiara **Sassii** pe **Romani** de tote drepturile, dar' mai cu sêma incepe aquêsta despoiare de drepturi dela Uniunea quelloru trei Natiuni (1437). Suptu Principii Calvinii folossindu-se **Sassii** de ur'a intre **Romani** si **Unguri** din caus'a relegiosa — urmara aqueste assupriri. In urma pamentulu regescu si poporulu de aquollo 'lu vedemu figurandu numai suptu nume de **sassu**, precumu pamentulu

*) Vedi aquestu actu in carticic'a despre *Keneziatele romanesce* — scrisa unguresce, pag. 49. Este interessanta forte aquêsta carticica — scrisa intru apperarea causei Romaniloru asupr'a **Sassiloru** — mai cu sema pentru documentele, que aduce pentru *Keneziatele romanesce* din secufii de mai nainte suptu Regii unguresci.

din Comitate cu Romanii indreptatiti de aquollo suptu nume de unguru. Si mai inquollo mersera Sassii; que vedeau quo facu conjuratii sei Unguri cu Romanii din Comitate: aqueea faceau, seu quellu puçinu se stradiuiau se faca si densii: asià s'au sillitu se-i faca iobagi pe Romanii liberi din f. r.: asià i'au suppusu la dicime pe Romani — si pe poporulu Unitu bà si pe popii ne-uniti, cu tote-quo dupo priv. andreanu dicimele se cuviniau popiloru sassesci numai dela Sassii loru.

„Sacerdotes vero suos libere eligant et ipsis decimas persolvant.“

Quandu au luatu parte Romanii la alegera popiloru sassesci?! Decimele, quare le dedeau Romanii Catholiciloru se stersera anco pe timpulu lui Mathia si Uladislau: luteraniloru Sassi le pleteau pen' in 1848. Dar' Romanii de aquollo erau *liberi* si proprietari; pentru aqueea artic. dela 1744 si Romaniloru da drepturi equali, dar' nu quà la *Romani*, quì quà *Sassi* — *eidem Nationi adnumerantur* etc. (vedi p. 78.); é dar' relegiunea n. u. nu erà *priimita*, si pentru aqueea dupo legile tierrei aveau calle Sassii de a nu-i priimi pe Romanii *ne-uniti* la diregutorii. Si decretele regesci date in favorea Romaniloru din f. r. (la quare se provocau Episcopii) numai quà *Sassi* dau drepturi equali Romaniloru din f. r. (tacundu despre aqueea quo decretele regesci nici

n'aveau putere de lege dupo constituiunea tierrei; legile dela 1791. statorescu, quà tierr'a se nu se guverne dupo patente, quì dupo legi dietali): asià decretulu dela 1819 dïce „Valachos longe ante advenas et hospites Saxones in Transilvania praefuisse certum est, et prout tales, qui nobilitari praerogativa gaudent, inter Hungaros referuntur, *ita in fundo regio degentes pro Saxonibus eo a fortiori censeri debeant, quod natura fundi regii diversitatem jurium excludat.*“ („Romanii cu multu mai nainte de veneticii si ospetii Sassi s'au afflatu in Transilvani'a, dequi precumu aqueia, quari suntu Nobili, se socotescu de Unguri: asià *Romanii din f. r. nu se facura Unguri, incapura la diregutorii, altii bà: Romanii din f. r. nu se facura Sassi, dar' nici nu-i priimira Sassi la diregutorii de feliu, cu tote-quo si numai quà politice-Sassi aveau drepturi egali (se intiellege dequo erau Uniti). Assuprirea negressitu fù mare, bà respective mai mare si de quātu a Romaniloru din Comitatie.*

Critic'a purtarei aques-tui processu.

LXII. Cu tote aquestea din aqueste scurte prenotitie istorice-juridice e prè invederatu, quo rugamintea Episcopiloru dela 1842 pentru Romanii

din f. r. — dequo au sî fostu drepta caus'a romaniloru din fundulu regiu — totusi n'avea *nici unu temeiu legalu-positivu*, si dovedesce sî o mare ne'ntielleptiune politica; fiindu-quo caus'a Romaniloru din f. r. nu se putea decide separata de caus'a quellorlalti Romani din Transilvani'a, fiindu-quo dupo legile tierrei *toti Romanii din tota Transilvani'a fia nobili fia liberi, quà Romani, erau tolerati si n'aveau nici unu dreptu de statu: asiàdar' cumu puteau se quera Episcopii deosebi pentru Romanii din f. r. (din Sassime) drepturi politice, si anco, quà se aiba representanti la dieta si diregutori publici dupo proportiunea numerului* (vedi de atatea ori memorat'a petitiune tiparita atunci la Sabiniu sî romanesce), quoci aquest'a insemnà a ridicà la *natiune* romanimea din sassime, si apoi prin aquest'a tocmai asià se *resturnà sistem'a principatului*, precumu se resturnà prin quererea *natiunalitatei* pentru *toti Romanii*, dupo cumu diceau Ungurii si Sassii la 1744 si 1791 si 1834 etc. | Pentru aqueea trebuiau se ridia de aquestu processu tocmai sî Ungurii, quari cu tote quo se arretau a partinì caus'a Romaniloru in òentr'a Sassiloru, dar' nu puteau se ajjute intr'adinsu parte in puterea juramentului facutu cu Sassii in contr'a Romaniloru, dar' parte si mai cu sema nu *puteau* si nu *vreau* se ajjute din pro-

priulu interessu adequo de frica, quà nu cumva appucandu Romanii din Sassime la putere politica, in urma se faca assemine sì queialalti Romani din Comitatie, quari erau sì mai assupriti, dar' sì mai multi, sì mai energiosi, sì cu mai multa intelligentia. Asià nici la 1842. nici la 1847. nu s'a facutu nimic' in dieta in caus'a Romano-Sassa, pentru-quo Ungurii numai summutiau pe Romani in contr'a Sassiloru, dar' nici nu vreau din interessulu loru, nici nu puteau in puterea constitutiunei se-i ajjute, quandu altmintre, daquo nu aveau Ungurii alte scopuri cu caus'a aquést'a, que nu puteau densii decretà in dieta cu majoritatea quea mai multu de quātu absoluta, de quare se buccurau in Dieta, quà Deputati ai Comitateloru, Secuiloru — cu mass'a de Regalisti facia cu 22. Deputati sassesci?!

LXIII. Episcopii dar', dequo au vrutu se faca sì ei queva bine pentru Romani, preste totu trebuiau se urmeze aqueea, que au fostu inceputu predecessorii loru âncu inainte de 1744 si la 1791, ér nu se despartia caus'a commune a Natiunei, si se se faca unelte Unguriloru, si de risu chiaru sì inaintea Unguriloru, si inaintea tutoru priceputoriloru de lucru.

Totu que puteau dar' quere Episcopii de osebi pentru romanimea din f. r., pe *callea*, pe quare

au fostu *pornitu*, si dupo temeiurile, pe quare se rezimau, erà: quà Romanii de aquollo se se *facea Sassi si quà Sassi* se se priimesca la diregutorii in f. r., precumu in Comitatie se *faceau Unguri*, si apoi *quà Unguri* 'i priimiau la diregutorii. Ast-feliu sunau art. dela 1744 si decretele reg., pe quare erà basata rugamintea Eppiloru. De aci dar' se pote vedè quâtu de ne'ntielleptiesce fù pornita aquea causa a Romaniloru din fundulu regiu. Tacundu cu totulu despre aqueea, quo aveau totu dreptulu Sassii, quandu arruncau Eppiloru, quo *nu suntu representanti* ai Romaniloru. Si intr'addeveru quine i'a fostu imputeritu pe Eppi quà se tracteze causele Romaniloru fora scirea aquestor'a?! N'au pututu tienè congresse natiunali? n'au pututu cullege subscriptiuni? dar' Sinode quine i'a impedecatu a tienè!? hei! numai de sinode se nu pomenesci Episcopiloru, si de diete (adunantie de tierra) despotiloru....

Totu, que puteau quere Episcopii, — dequo chiaru nu vreau se se dea cu totulu nepesàrii de trebile Romaniloru, — nu numai pe temeiu legalu, dar' nevetemandu nici trebuincios'a intielleptiune a politicei in caus'a natiunale, deosebi pentru Romanii din f. r., erà: stergerea dicimeloru, que cu atat'a nedreptate strigatoria la ceriu le dà Popiloru Sassesci — totu poporulu romanu din f. r.

unitu neunitu, bàm tocmai sî popii neuniti, ast'a dîcu se putea quere sî deosebi pentru Romanii din f. r. si alte napastuiri private si nedrepte; dar' caus'a commune-natiunale, quare dupo *Approbate* si *Compilete* temeiu legale n'avea, quî temeiu ei erà si este dreptulu quellu eternu allu Firei, legea quea santa a Ratiunei si politic'a quea sanetosa a Tierrei, — aquèsta causa natiunale — inceputa de nemuritorii nostri strabuni anco in sec. XVII., urmata cu sinceritate si constantia in totu sec. XVIII., — aquèsta causa santa dîcu a o parasì in sec. XIX. erà o rusîne, o péta pentru natiune, o crime in contr'a natiunei pentru individuele, quare nemultumite a o parasì, a o lassà neattinssa, cutezau a o buccatì.

LXIV. Pentru meserii Romani din Comitate — quei mai numerosi, quei cu intiellegintia mai multa, dar quei mai assupriti, fora proprietate — iobagi, fora nici-unu dreptu: dar' incarcati cu tote greutatele quelle neportabili, quari pleteau darea singuri, faceau drumurile tierrei, si apoi ei pleteau sî vam'a, bàm ei dedeau nu numai quelle trebuintose pentru militia, quî chiaru sî militi'a, — pentru a questi Romani necajiti dîcu nu purtà nimene nici o grige: Episcopii erau occupati cu caus'a cu Sassii: sortea iobagiloru romani quelloru uitati de ai sei erà lassata ingrigirei domniloru unguresci.

f) Sorte
Tierrani
loru

Intrebatiunea urbariale inainte de 1848. erà quea mai de capetenia intrebatiune sociale in Ungari'a si Transilvani'a, quare attingea mai de a prope de quātu veri-quare alta intrebare tote interesele Romaniloru, si quare pen' astadi âncosi are interessulu seu practic.

Evolutiunea istorica a iobagiei o petrecuramu in Cap. II. allu aquestei istorie. Aquì vomu se ne cuprindemu numai cu istori'a relatiuniloru intre proprietari si tierrani, si evolutiunea intrebatiunei urbariali. Pentru nexu — totu que s'ar' fi tienutu dealtmintrea de perioadele precedinti — le trecemu aquì. —

LXV. Nu este nici o tierra, in quare se se fia sustienutu cast'a aristocratica atātu de izolata de contra quellalaltu poporu, quà in Ungari'a si Transilvani'a — atātu in legislatiune, quātu sî in viéti'a civile. Niqueiri atât'a allipire de dreptulu istoricu si datinile evului mediu, quà la aquesti aristocrati. Si intr'addeveru, dequo luamu in considerare relatiunile istorice alle aquestoru aristocrati — atātu in trecutu quātu sî in presente, nu e de miratu aquést'a. Dedati dela venirea loru din Asi'a si cuquerirea tierrei a traî din sudorea populatiuniloru suppose si sclavite: ambitiosi pe o istoria de fapte memorabili sevirsîte totdeun'a impreuna cu poporale suppose — dar suptu numele loru; ve-

Aristocrati'a
unguresca
façia cu po-
pulasiunile
suppose.

dendu-se singuri si puçini la numeru — in aquésta parte de lume, incungiurati de eleminte straine: — totu viitoriulu seu si-lu vedeau intr'o appesare quâtu mai adunca a vechiloru locuitori ai pamentului cuqueritu, si aquést'a cu atâtu mai vertosu, cu quâtu in Ungari'a si Transilvani'a cast'a aristocratica — cu puçina esceptiune — formà o natiune intrega, nu quà intr'alte tierri, unde cast'a aristocratica sta in legaturi de sânge, relegiune, datini etc. cu quellalaltu poporu. — Deosebi in Transilvani'a si mai puçini la numeru façia cu numerositatea Romaniloru — 'si vedeau scapparea Ungurii singuru si numai in quea mai strinssa allipire de tote drepturile si datinile istorice-aristocratice alle evului mediu; prin urmare in quea mai adunca appesare a Romaniloru; si spre aquést'a in quea mai strinssa legatura cu Secuui si Sassii assupr'a Romaniloru, pe quari-i socoteau de inimi cumini (comuni). Aqueste erau -- si sunt pen' astadi — liniamintele politice, dela quare 'si vedeau aternata estinti'a sea aristocratii. Cu mai multa consequentia nici o aristocratia n'a pututu se-si urmeze o politica: precumu si-o urmara aristocratii ungueresci aquésta politica detestânda -- de assuprirea romaniloru.

LXVI. Constitutiunea aristocratiei ungueresci
 Constitutiunea feudale. (adequo a tierrei) atâtu politica quâtu si civile

erà *feudale per eminentiam*, dela quare nici in diet'a quea mai prospeta din 1847. nici unu firu de peru nu vreau a se abbate Ungurii. (Intorquerea loru in 1848. a fostu o necessitate a impregiurailoru. Dealtraminte — precumu vomu arretà mai tardiu — afara de eliberarea iobagiloru in parte — supremati'a aristocratica-unguresca erà assicurata si dupo 1848.) Institutiunea feudale — quea mai placuta aristocratiloru, quea mai proventuosa pentru densii, quea mai garantitoria de estinti'a loru, temeiu a tota constitutiunea unguresca: de alta parte — pentru Romani quea mai trista, quea mai appesatoria, si caus'a de capetenia a tote rellele politice, civili si morali, in quari zaceau — erà *iobagi'a*. Nici o aristocratia pe pamentu n'a assupritu pe tierrani intru atât'a misura, nici si-a sustienutu si maritu ver-un'a drepturile assupr'a tierraniloru cu atât'a cerbicia tenace pen' in tempulu quellu mai nouu. Si in dio'a de astadi âncu ar' restitui iobagi'a, de le ar' stà in putere. —

Noi insemnaramu intr'altu locu (Cap. II.) quo la inceputu sortea tierraniloru erà mai de sufferitu: tierranulu avea dreptu de *proprietate* si dreptu de *migratiune* libera; dar' dupo legile unguresci mai tardie tierranii — precumu se desbraccara de tote drepturile politice: asià in urma se despoiara

Dreptulu tierraniloru de proprietate immobile la inceputu.

de tote drepturile civili — și de dreptulu de *proprietate*. Dreptulu de *proprietate* deveni dreptu *exclusivu* allu aristocratiloru. Cumquo tierranii — și dupo introducerea iobagiei — afar' de pamentulu *colonicale*, pentru quare faceau servitii domniloru — aveau și proprietatea loru *immobile*: en-sesi legile unguresci nu lasa nici-unu locu indoellei. — Aquestu dreptu allu tierraniloru 'lu dovedescu in mai multe locuri Decretele Regiloru — totdeodata și aqueea, cumu se straduiau Domnii se-i despoie pe tierrani de tota proprietatea. S. Stefanu (D. L. II. C. V. et VI.) dīce: „am decretatu, quā fia-quare se despuna liberu despre lucrurile salle.“ mai incolo dīce: „vremu, quā precumu quellorlalti le amu datu facultate de a domni peste lucrurile salle: aquēst'a se se intiellega și despre lucrurile *sierbiloru* si *militiloru*, si nimine se nu le rapesca quevā.“ — Andreiu II. (D. a. III. an. 1222) dīce: „quo nu vā face nici o collecta in *prediurile servientiloru*.“ *) ér art. IV.: „Dequo vā murī *servientele* fora fiu, a patr'a parte din *possessiune* se o capete fia-sea: de residuu se

*) Din Cap. II. pag. 20 a aquestei istorie s'a pututu vedē deosebirea intre *nobilu* si *liberu*: aquī insemnamu quo in decretule regiloru *servi*, *mīlites*, *servientes*, mai tardū *coloni*, *iobagiones*, *rustici* — sunt sinonime.

despuna, cumu 'i vâ placè, si dequo prevenindu-lu mortea n'ar putè despune, se treca la quei de a prope ai sei, si dequo nu vâ avè nici o generatiune, la regele.“ Din aqwestu decretu e prèchiaru, cumu aveau tierranii sî facultate libera de despusetiune testamentaria assupr'a proprietatei *immobili*, si cumu in casulu, quându tierranulu n'avea niciunu urmatoriu — trecea la *fiscu*, ér nu la *domnulu pamentescu*, precumu s'a facutu mai tardiu. — Totu in Decretulu Regelui Andreiu (art. XXII.) se dîce: „quâ porcîi regali se nu se pasca in *selbele s. pratele servientiloru*.“ vâ se dîca tierranii aveau pratele si selbele loru, totu regele Andr. (art. XIII. XIV.): „Nobilulu, quare vâ stricà s. despoià pe tierranu, se se despoie de demnitatea sea inainte a tota tierr'a — dându inderetu, que a luatu.“ de unde se vede chefulu domniloru de a despoià pe tierrani. — Regele Colomannu (D. L. I. C. XIX.): „Colonii mai vechi scossi din mosia: se se inorqua la *pamentulu seu*“ *) etc. etc. — Bâ tocmai sî Decretulu Verböczyanu — carte de lege essîta in urm'a decretului lui Ula-dislau, quându se facura tierranii *glebae adscripti*

*) De terris occupatis colonorum ejectorum. Veteres coloni ejecti, terram non habentes alibi, ad *suam* revertantur: si tamen *terra eorum* data est monasteriis vel ecclesiis et ipsi *aliam habent*, hoc inviolabiliter ita permaneat.

— mecarquo dice: „*Rusticus praeter laboris mercedem, in terris domini sui, quantum ad perpetuitatem nihil juris habet*“: vorbesce totusi in mai multe locuri despre bunurile *immobili* alle *tierraniloru. asià* (III. 26. 5.) se adduce casulu, quându iobagii si familiariii ignobili ai nobilelui — quà si nobilele — se condamna la perderea capului si a tote bunurile salle mobili adequo si *immobili* (et bonorum suorum quorumlibet mobilium scilicet et *immobilium* ad portionem ipsorum cedentium.) si érase (26. 11.) „condamnatu findu iobagiulu la perderea capului si totoru bunuriloru salle mobili si *immobili*: doe parti alle aqestoru bunuri se treca la dnulu pam., quà judecatoriu, si a trei'a parte la actoriulu.“ — totu decretulu verböcz. (III. 26. 15) „de ar' fugì iobagiulu: in casu „quà aqest'a universe lucrurile si ver-que bunuri „mobili adequo si *immobili* alle aquelluiasi afflattie si zacutorie in territoriulu domnului: aqest'a „liberu lè vâ putè ocupà pentru sine.“ si érase (26. 16.) „*ereditatile si bunurile immobili alle ensusi tierranului* trebue estimate si a trei'a parte a estimatiunei a aquellorasi ereditati assemnata actoriului.“ — Titlulu 28. vorbesce que este de a se face cu iobagiulu condamnatu, quându n'ar' avè nici lucruri mobili, nici *ereditati*, quà se pota satisfice. — Titlulu 29. suna despre impartirea bu-

nuriloru mobili si *immobili* alle tierraniloru si dice: „de vâ nasce tierranulu fiu si vâ avè si „fêta nemaritata: atunci amendoi succedu cu dreptu „equale in bunurile atâtu mobili quâtu si *immobili*,“ si éراس: „dequo tatalu, murindu-i muierea „d'ântâia, vâ luà alt'a: atunci fiulu nascutu din „muierea quea d'ântâia, de cumvâ s'a impartitu „cu tata-seu din tote bunurile mobili si *immobili*, „vâ avè *voia libera de a desppure* dupo placere, ne „avendu nici muerea a do'a a tata-seu, nici fratii „sei din aquêsta muiere a dó'a — a pretinde „pentru sine portiune din portiunea fiului.“ tote aqwestea arreta dreptulu tierraniloru de *desppure* peste proprietatea *immobile*. — Titlulu 30. da dreptu tierranului „a *testà despre medietatea bunuriloru salle immobili* câstigate (acquisite): queea lalta medietate — neavendu tierranulu erede — trece la domnu. De a muritu *fora testamentu* (intestatu) si *fora* erede legitimu — trece totu bunulu mobile si *immobile* la domnu.“ — Totu in aquestu titlu dice Verböczy „quo precumu sortea tierraniloru, asià si datin'a juridica este felurita, quare dupo vechiulu usu al' locuriloru este de a se obserbà.“ — Er' que dice Verböczy totu in aquestu titlu — nu sta intru nici o contradicere cu quelle de susu; quoci Verböczy, precumu a dissu, asià a si intiellessu, adequo: tierranulu in

pamenturile domnu-seu (in terris domini sui), ér' nu in pamenturile salle proprie — n'are nimicu afar' de simbrî'a lucrului. — Cu tote aqwestea domnii sî mai nainte rapiau proprietatea tierranului, ér' mai alessu dupo revolt'a lui Dozsa si decretulu lui Uladislau, si decretulu lui Verböczy — s'au tienutu strinssu de aqueea, quo *tierranulu n'are nimicu afara de mercedea lucrului*, si cumquo proprietatea a totu pamentulu se cuvine domnului pam. (totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet.). Astfeliu pe lungo dreptulu domniloru de judecata si essecutare in trebile urbariali 'lu despoiara pe tierranu in decursulu timpului de tota proprietatea immobile. — mai cf. despre bunurile immobili alle tierraniloru Approb. Const. V. E. XXII. et D. XVII. al' lui Ferd. I. art. 29.: „Dequo tierranulu, que se stramuta aiurea, vâ fi avendu vîi, *pamenturi si prate proprie, que nu se tienu de cas'a s. mosi'a, in quare locuâ, quâ sunt hereditarie s. estirpatitie*: atari vîi, pamenturi au prate aquellasi Colonu le pote possiedè si intrebuintiâ liberu, — quare inse domnulu dupo datin'a obserbata de de multu si dupo legea tierrei (more antiquius observato et de lege regni adequo III. 30) le pote redeme.“

Articilitatea

LXVII. De altraminte nici dreptulu de proprietate allu aristocratiloru nu erâ perfectu; avi-

titicitea impedeà pe aristocrati intru liber'a in-
trebuintiare a proprietatei: parintele (aristocratu)
nu putea testà despre proprietatea nobile, quoci
erà sî proprietatea urmatoriloru, al' quaroru dreptu
se vetemà: ereditatea erà defipta si asigurata pe
vechia: aqvestu pamentu quellu multu se putea
numai ingreuià cu detorî — oppemnorà, dar vinde
nici de cumu nu se putea; de aquî incurcaturile
quelle multe possessiunarie si processele de sute
de anni, que le producea aviticitea; aquêta sta-
bilitate a possessiunei taià tota siguranti'a ipote-
caria, fiindu-quo nobilii dupo aquêta sistema
intr' addeveru erau numai *usufruptuari*, ér' nu
proprietari. —

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Astfelu nu numai prin esclusivele privilegie
politice de legislatiunea si administratiunea tierrei
erau deosebiti cu totulu Ungurii de cotra romani,
dar' sî prin aqveste institutiuni si privilegie ci-
vili: proprietatea numai intre nobili putea cer-
culà, si intre ei âncu dupo principiulu aviticitei.
Aqvestu principiu de stabilitate, de conservatismu
in relatiunile civili — possessiunarie se arretà in
tote quellelalte trebi politice si civili: aqvestu se-
paratismu allu nobililoru nu erà numai in solidu
allu tutoru nobililoru façia cu totalitatea tierrani-
loru; quî sî intre ei ensisi nobilii erà quea mai
perfecta autonomìa, si aquêst'a nunumai in quâtu

pentru comitatele quelle-que puteau a orea nimici
 și conclusele dietali: dar' și ensesi individuale no-
 bili aveau drepturi și privilegii individuali nemar-
 ginite. Aristocratismulu, feudalismulu la Unguri
 era în vigore pen' în consequintiele salle quelle
 mai extreme: nici unei natiuni nu se cuvine ca-
 racterulu de *natiune istorica și aristocratica* cu atât'a
 dreptate, quâ ungariloru. Unu nobilu era unu
 addeveratu regulu (craisioru) în castellulu seu cu
 deplina putere regale — nu numai peste pamen-
 tulu, dar' și peste person'a iobagiloru — sclaviloru
 sei. Nobilulu era domnulu, judecatoriulu, purta-
 toriulu de grige etc. allu tierranului dela nascere
 pen' la morte. Intre tierranu și statu nu era nici
 o relatiune. Tierranulu era *suppusulu nobilului*
 intru tote — fora nici-unu dreptu de statu și de
 persona: și nobilii erau *suppusii statului*.

Nobilii — în decursulu timpuriloru parte prin
 agilitatea sea, parte prin slabitiunea regiloru sei
 dependinti dela allegerea nobililoru — 'și sciura
 asigurà drepturi, privilegii și libertăți mari as-
 supr'a regiloru, de aquestea se tieneau și se tie-
 nura pen' astadi mortîsi, precumu de tote alte
 drepturi istorice - aristocratice. Prin marginirea
 puterei regelui, crescerea puterei nobililoru — cres-
 cea appesarea tierranului, quare era espusu arbi-
 triului immediatu și absolutu allu nobilelui. No-

Nobilii și
 tierranii
 suptu Regi.

24

bilii occupati cu maestri'a de resbellu, cu trebile statului, cu viéti'a de cetàti — nu puteau se se cuprinda cu proprietatea: aquést'a erà lassàta in spatele tierranului, si ingrigirei dregutoriloru s. arendatoriloru. Precumu proventulu a tota tierr'a: asià deosebi allu nobililoru curgea numai din pamentu, quare querea puteri si capitale, que nu erau si que de abià accoperiau spesele loru: asià nobilele erà sillitu a asstringe pe tierranu totu la mai mari prestatiuni. Legi, quare se defiga detorintiele tierranului cotra proprietariu, nu erau, quoci legislatorii aristocrati n'aveau nici-unu interessu a adduce astfeliu de legi. Puçine, que erau, erau facute de aristocrati — litse intiellege in interessulu seu. Legea erà arbitriulu aristocratului si dregutoriloru lui de curte: arbitriulu si datin'a quea vechia buna (a' régi jó szokás) erà codicele quellu a totu cuprindetoriu — din vechime pen in 1848. Totu pamentulu tierrei se socotea de proprietate esclusiva a nobililoru cuqueritori: tierranii classe de omeni prassita pentru aristocrati. Tierranului se dà spre folossintia atât'a pamentu, quâtu socotea nobilele, quo e de trebuintia pentru interessulu seu, quà se nu péra tierranulu — spre a-i putè lucrà si pe venitoriu.

— Dela Ludovicu I. incoce dupo conclusulu dietei dela Turda (a. 1341) aristocratii 'si facura si

dreptu de viétia si morte assupr'a sclaviloru sei romani — quare dreptu apoi se intarì si prin Aprobate si alte legi. — Tierranii Romani la inceputu in aquesta stare neobicinuita si nesufferita — precumu veduramu in decursulu aquestei istorie — adducundu-si a minte, quo odinora ei erau domnii si mostenii tierrei si ai pamentului — facura dese revolutiuni assupr'a veneticiloru si tiranniloru: tote fura fora resultatu si dederu numai occasiune si pretestu domniloru spre totu mai amar'a appesare a romaniloru. — Tote incercarile unoru regi unguresci de a usiurà sortea tierraniloru prin liber'a migratiune, prin defigerea servitiiloru etc, remasera fora nici-unu effeptu — din caus'a a totuputintiei aristocratiloru, quari faceau legile, si dela quari aterneau nu numai tierranii, dar si regii. De abia Mathia infrenâ in quâtu-và barbari'a unguriloru: si acumu suptu urmatorii regi — quei slabi — arbitriulu domniloru si appesarea tierraniloru erà in culmea sea. Revolt'a lui Dozsa puse cununa tiraniei aristocratiloru pe venitoriu; de aquì inainte in tote legile pen' in 48 se totu repetià legea verböcziana: „rusticus praeter mercedem laboris sui nihil habet.“ —

Nobili si
tierranii din
Ungari'a
suptu
Austri'a.

LXVIII. Intr' aqueea venindu Ungari'a suptu potestatea Austriei numai de quâtu suptu Ferdinandu I. in diet'a dela a. 1538 se determinâ li-

ber'a migratiune rapita la a. 1514. Dar domnii calcau aquésta lege și acum'a. Dequi la propunerea imperatului Ferd. I. la a. 1547 érase se decretâ liber'a migratiune. Este interessantu cumu motiveza aristocratii (in D. X a. 26 de aqwestu annu) aquésta lege dîcundu : „fiindu-quo prin vâ-
 „rie essemple și mai vechi și mai noue s'a arre-
 „tatu a dese invederatu man'a quea isbanditoria
 „a prêmarelui si prèbunului Ddieu — pentru ore-
 „siquare peccatu mare allu poporului *), si fiindu-
 „quo nici-unu lucru n'a addussu atât'a stricatiune
 „de vroquâti-vâ anni Ungariei quei odinora in-
 „floritorie, quâ *appesarea* tierraniloru, a quaroru
 „strigare s'a ridicatu susu inaintea façeii lui Ddieu.
 „Dequi spre a intorque man'a prèinnaltului fa-
 „cutoriu a tote lucrurile, si spre a imblândi odata
 „bunetatea, pietatea si cleminti'a aquelluiasi as-
 „supr'a aquestei amarite tierri: SS-le si OO-le
 „incheia, quâ se se restituesca meseriloru tierrani
 „libertatea de migratiune.“ — E de insemnatu,
 quo Ungurii și in decretulu lui Uladislau dîcu
 si recunoscû: quo rescoll'a tierraniloru suptu
 Dozsa n'a fostu alta, de quâtu o *bataia a lui*

*) Nomine *populi* intellige (dîce Verb. II. 4.) solummodo
 Dominos praelatos, barones et alios magnates, atque
 quoslibet nobiles, *sed non ignobiles.*

Ddiu pentru peccatele salle. Dieu! dreptu au avutu: si rescoll'a lui Dozsa si tote quellelalte rescolle de mai nainte si de dupo aqueea alle tierraniloru assupr'a domniloru — precumu revolt'a dela a. 1437, apoi mai de currendu revolutiunea lui Horia si quea din 1846 din Gallicia si quea din 1848 din Transilvani'a — tote au fostu batai'a si sbiciulu lui Ddiu tramissu assupr'a domniloru pentru tiraniile quelle neomenesci si neddieesci que faceau assupr'a tierraniloru; dar' dequo cunosceau ei aquést'a: pentru que nu invetiau din atâtea essemple si batâi divine urmate glassuriloru meseriloru omeni, quare au petrunssu la ceriuri — cumu dîcu domnii in susu-citatulu decretu! — si pentru que nu invetia si astadi, de 'si totu frementa capulu, in que tipu aru putè se adduca iobagi'a éراسi inderetu?! Nu, ei nu invetiara din tote aquestea nimicu: bà tocm'a la a. 1514 — quându mai ântâiu connoscura domnii in lege publica, cumquo Ddiu a tramissu pentru peccatele loru seditiunea lui Dozsa — in locu de a usiurà sortea tierraniloru, 'i facura sclavi perfepti: vâ se dîca batendu-si jocu de menî'a quea isbânditoria a lui Ddiu; dar' Ddiu er' 'i batù cu intrarea Turciloru, cu caderea Ungariei etc.—Ecco la a. 1547 domnii éro 'si adducu a mînte in lege de menî'a a totu putintelui, dar

'si uitara pen' in a. urm., quându legea de migratiune din annulu trecut u stricara prin D. XI. art. 32. de. a. 1548. — In D. XIII. a. 8. de an. 1552 éro 'si adducu a minte domnii de men' a lui Ddieu, quoci asià incede decretulu : „cu tote quo despre migratiune multe au tractatu „intre sine SS- si OO-le, si s'au straduitu, quà „dandu libertatea de migratiune tierraniloru si pe „prèbunulu si prèmarele Ddieu se-lu imblân- „desca, si voi'a Majestatei se o implinesca: dar' „din caus'a espeditiunei bellice *se amena* deter- „minarea pen' la conventulu *prossimu*.“ — In conventulu prossimu dela a. 1553 se priimì *status-quo*. — Er' la a. 1556 se facù decretu (D. XVII. a. 27), quare dice: „se concede liber'a „migratiune — pentru a intorque in totu tipulu „men' a ddieesca, si a concilià benemnitatea lui, „si spre a implinì si voi'a Majestatei.“ — Intr' aqueea tierranii totu se appesau, si âncu dupo cumu ne spune decretulu I. dela a. 1566 art. 26 atâtu de cotra tiranii aristocrati, quâtu si de cotra soldatii imperatesci, dela quari, dupo cumu spune decretulu — nu patimiau tierranii mai puçinu, de quâtu dela Turci. — Cu tote aquestea in Ungari'a — atâtu guvernulu se sillia a usiurà sortea tierraniloru — si de acì inainte: quâtu si domnii, dequo si appesau pe tierrani, quellu pu-

cinu 'i rodea consciinți'a, si-si adduceau a minte, quo-i vâ bate Ddieu.

In Transilvani'a suptu Ppii independinti.

LXIX. Cu totulu altraminte stâ lucrulu in Transilvani'a, unde pe timpurile aquestea domniau principii independinti.

Nici-o data nu fura tractati romanii cu atât'a crudime, quâ suptu aquesti principi natiionali-unguresci. Nici-o lege determinatoria de servitiile tierraniloru — afara de legea quea firesca: ultra posse nemo obligatur. aquêsta erâ oprell'a naturale a arbitriului aristocraticu — imposibilitatea fisica. — Despre romani, afara de articlii quei batjocoritori in Approbate si Compilate, se mai afflau numai legile si procedur'a quea deosebitu facuta pentru modulu *repetitune iobagiloru*: iobagii fugitivi adequo — quâ vit'a ratecita a proprietariului legitimu — in que tipu se se cerce si se se repeta. — Tierranii despoiati de drepturi, de pamentu, supti, seraciti, ticalossiti, accoperiti de intunereculu nesciintiei, in quare-i cuffundâ aquea stare trista, si oprirea legale de a-si dà pruncii la scola — se accomodara tutoru tiranielor aristocratice fora nici-unu prospectu in venitoriu — negandindu-se la alta, de quâtu se-si pota trage vieti'a de pe o dî pe alt'a. In urma nu le mai remase alta mangaiare, de quâtu aquea resemnatiune desperata „asiâ ne amu pomenitu.“

LXX. Dupo que venì sî Transilvani'a suptu Austri'a — la inceputu resbellele cu Turcii, rebelliunea rakocziana impedecara pe guvernulu de curte a se ocupà cu regularea relatiuniloru intre domni si tierrani, si dequo nu se ocupà guvernulu: dela dieta nu se putea asceptà nici o usiurare, quoci in dieta aveau scaunu numai aristocratii quei incarnati: tierranii nu erau reprezentati: ér' guvernulu austriacu erà interessatu din mai multe cause momentose a usiurà, quellu puçinu a regulà relatiunile tierraniloru — parte si mai cu sema pentru regularea dajdei, quare o pleteau singuri tierranii, de unde-i sî numesce legea ungresca in aquei termini durorosi: „miserà plebs contribuens“, — tierranii dicu aveau de a purtà singuri tote greutatile tierrei, pabei si resbellului, dequi erà in interessulu guvernului a determinà accuratu prestatiunile tierranului, si in quâtu se putea a-lu emancipà, a rescì quantitatea pamentului tierranescu, pe quare avea a se aruncà darea; — (nobilii erau liberi de dare, Verb. dice: „nobiles militare duntaxat pro regni defensione tenentur“, dar' aquést'a erà minciuna dela caderea Ungariei incoce, pentruquo quàm de atunci (dela a. 1526) aristocratii sî cavalleresculu dreptu si onore de *soldatu nascutu* 'lu transpusera in spatele bietului tierranu, quare pen' atunci si

chiaru sî dupo legea dela 1526. numai „tempore necessitatis“ erà detoriu si indreptatîtu a milità, — quà despagubire, quoci totu tierranulu purtà sî quellelalte greutati mai puçinu cavalleresci; ér' pentru sine 'si reservara aristocratii pe langa privilegie si dregutorièle quelle grasse si impilatorie — mai puçinu onerosele lupte pe câmpulu de battalla allu congregatiuniloru marcali — aicià-si apperau cu tota furorea aristocratica tote privilegiele — in timpulu mai nouu privilegiulu assuprirei tierranului si libertatea de dare, in aqueste adunari marcali se intemplau in tempulu mai nou inainte de 1848 — cu ocasiunea restauratiuniloru de diregutoriî, si alegerei de deputati — forte dese batai crunte între nemesi: partid'a aristocratica, quare erà in majoritate, ridicà la aqueste adunari stéguri, pe quare erà scrissu: „*nem adozunk*“ adequo: „*nu primimu darea*“); — dar avea guvernulu interessu a regulà relatiunile tierraniloru sî spre a câstigà simpathiele poporului si de osebi alle romaniloru in contra preputintiei aristocratiloru.

Dreptu-aqueea de quându venì Transilvani'a suptu Austri'a nu lassà guvernulu o occasiune se treca far' a incercà introducerea unui urbariu. Anco dela Leopoldu, dar' mai cu sema dela Mari'a Theresi'a incoce decrete de curte, tractatiuni

intre curte, guvernulu provinciale si jurisdictioni, conscriptiuni de pamentu, propusetiuni peste propusetiuni regesci la tote dietele pen' in 1848 incl. — tote aquestea — precumu vomu vedè — foranici-unu resultatu. Ungurii se sciura oppune cu tota cerbici'a incercariloru guvernului: urbariu nu se facù: sortea tierraniloru remase totu quea vechia trista.

LXXI. La a. 1714 aristocratii facura unu articlu dietale, quare restrinsse iobagi'a la 4. dille pe septemana pentru coloni, la 3. pentru inquilini. Dar' fiindu-quo legea nu determinasse cu vite au cu palm'a: asià M. Teresi'a prin unu rescriptu (a. 1747) determinâ: quâ nobilii se nu cuteze a-i silli pe tierrani cu vit'a la mai multu de trei, cu palm'a la mai multu de patru dille. Dar Ungurii nu bagara in sema aquêsta determinatiune de curte, quì se tienura totu de vechi'a datina intru sillirea si impilarea tierraniloru: aquestia incepura din greu a parassì pe domni si a emigrà — deosebi din comitatulu Doboca si Solnocu. In urmarea aquestoru foradelegi nesufferite alle aristocratiloru M. Ter. mahnita ordinâ (la a. 1763) „cercetarea assupritoriloru si assupritiloru prin directoriulu fiscale, ammerintiâ pe depsire domniloru, quo nu vâ mai sufferi appesarea arbitraria a tierraniloru, promise revisiunea

Art. dela a.
1714.

si rectificatiunea urbariului, ordinâ in totu Cttulu si districtulu defensor subditorum.“

Punctele
regulative.

LXXII. Assuprirea tierraniloru totu nu vrea se inquiete. Nenquetatele plangeri alle tierraniloru sillira pe M. Ter. dupo tractari indelungate intre iurisdictioni, guvernulu provinciale si de curte a emitte prin rescriptulu de curte de 12. Nov. a. 1769 cunnoscutele *puncte regulative* (bizonyos punctumok.)

Aqui insemnamu, quo precumu susupomenitulu decretu dela 1747: asià si aqeste puncte — precumu alte mai multe decrete de curte essite in favorea tierraniloru — erau date fora dieta. Aquést'a addeveratu erà cu vetemarea constitutiunei tierrei (adequo a aristocratiloru), in puterea quareia tote aqestea trebuiau se se faca in dieta; è dar' imperatii si guvernulu de curte — dequo erà se se faca quevâ in favorea tierraniloru — trebuiau se urmeze tocmai in interessulu tierrei pe aquéstà calle neconstitutionale; pentruquo prin diet'a quea impetritu aristocratica, din quare erà scossu poporulu, nu se putea face nici o lege drepta pentru tierrani. Pentru-aqueea romaniloru nu numai de aquéstà vetemare de constitutiune le para bine, qui le ar' fi placutu se restorne Austri'a din temeiu intrega aquea affurisita con-

stitutiune feudale, precumu erà se faca imp. Josifu II. —

Prin aqueste puncte regulative se pusera puçine pedece prin lege unoru abusuri alle domniloru: asià intre altele se oprì domniloru a sillì pe tierrani in timpuri *grelle* la vecturi *lungi*, tier-ranii se nu se constringa a-si macinà numai in morile domniloru, asià numitulu penaticu se nu li se storqua in bani, se oprì domniloru a sillì pe tierrani se erneze vitele domniloru, si — precumu dice legea preste totu — alte pretensiuni si impilari ilegali. — Dillele de lucru: 3. cu vit'a, 4. cu palm'a pe septemana.

Dar de alta parte acestu urbariu n'are requisitele quelle de capetenie alle unei legi: determinatiunile sunt vage, mance, ambigue: se provoca la legile mai vechi si la usulu vigente de mai multi anni, prin quare tote se lassa porta larga arbitriului domniloru. Afar' de aqueea lucrulu quellu mai de frunte — determinarea cuprinsului sesiunei colonicali se amena pentru al-tadata, pen' atunci se lassa aquèsta determinare *socotintiei intiellepte a domniloru*. Domnii se as-sigureza intru purtarea economiei in contr'a casu-rilor nefavoritorie — dându-li-se dreptulu in ast-feliu de casuri a sillì pe tierrani la lucru treisep-temani fora nici ó intrerumpere. — Domnii au

dreptu de jurisdictiune assupr'a tierraniloru sei, si dequo tierranulu ducea processulu inaintea officialiloru de cttatu, aqvestia âncu erau toti proprietari — allesi pe timpu scurtu totu de proprietari, inspectiunea peste aqvesti officiali o avea guvernulu si cancellari'a transilvanica din Vienna, quare âncu erà intocmita totu din domnii proprietari (afar' de vro quati-và sassi.) La quine dar' se se plânga tierranulu assupritu de domnu-seu — si dupo aqveste puucte?!.... ✕

LXXIII. Tocmai pe aqveste timpuri se facù si in Banatu impartirea aquea fatale a pamentului cu tote tristele ei urmari — de quare attinseramu XLIII. — in puterea quarei impartiri se assemnara dupo fia-quare casa 32 de juguri, dar' asià quâtu possessoriulu putea se capete si mai multu pamentu, dequo voià si dequo erà in stare a-lu cultivà; nu numai comunii proprietari de mai nainte ai pamentului: quì locuitorii de tote starile din cetati se indreptatira a se impartasi din folossulu aqvestei repartitiuni. Aquèsta repartitiune se dîcea, quo are de scopu de o parte tocmai fericirea tierraniloru — spre a-i face mai industriosi, ér' de alta parte immultirea proven-tului erariale. Scopulu d'ântâiu nu s'a adjunssu; quoci tierranii nu numai quo concurssera la pamentu quâtu se pote mai puçinu de fric'a darei

Tierranii
din Banatu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

de pamentu, dar' cadura sî in iobagîa, de quare erau acumu desvetiati atâtu suptu Turci, quâtu sî suptu principii din Transilvani'a (Lugos, Caransebes si o parte a Lipovei sî suptu domni'a Turciloru in Banatu mai totu de Transilvani'a s'au tienutu), — dintre quari Principele Rakoczy II. eliberâ pe toti tierranii de iobagîa, pentru quâ se pota mai bine purtâ armele assupra Turciloru *). Scopulu al' doilea adequo immultîrea venitului erariale s'a prèadjunssu, quoci priimindu tierranii de fric'a darei forte puçinu pamentu pe sém'a loru — o parte pre'nsemnata a pamentului impartîtu in curii remase statului, quare séu 'lu vindea séu 'lu esarenda **)

LXXIV. Suptu Imperatulu Josifu aveau totu Imp. Josifu. dreptulu romanii de a crede, quo voru se scappe acumu de lungile sufferintie aristocratice. Imperatulu dechiarâ de stersa iobagî'a, apperâ pe tierrani assupr'a scoterei arbitrarie din mosî, li se concesse invetiarea de maestrii, redusse prestatiunile urbariali. Liber'a migratiune, mesurarea tierrei, numerarea poporatiunei, contributiunea equale,

*) Vedi privilegiulu banatianiloru capetatu dela Rakotzy II, la a. 1655. 27. Febr.

**) Vedi Grisellini: Geschichte des Temesvarer Banates. 6. Brief.

que erà se se introduca s. a. — addussera pe aristocrati la quea mai mare neodihna si interritare. Romanii âncu ne mai putendu sufferi tiranniele domniloru — se scullara cu arm'a assupr'a aristocratiloru. Dar prin vendiare cadura. Imperatulu si guvernulu, dequo vreau se puna cu totu de a dinsulu in lucrare aqueste institutiuni umane: erau silliti se passiesca pe calle *revoluzioniaria*, in tota intemplarea *constitutiunale*; quoci ungurii 'si reclamau cu neastemperu drepturile istorice — pe Verböczi, Approbatele si Compilatele. Imperatulu fù constrinssu a-si revocà institutiunile quelle binefacutorie de umanitate.

Ungurii de acì inainte se sillira a trage folosse din incurcaturile europene de atunci casiunate prin revolutiunea francesca dela 89. Aqueste incurcaturi se intrebuintiara spre consolidarea feudalismului, aquestuiua i se asserisse caracteriu dinasticu si monarchicu. De aquì vine apoi quo legislatur'a in caus'a urbariale dela a. 1791. incoce — in comparatiune cu reformele facute s. que erau se se faca de M. Ter. si Josifu — se pote numi regressu. Dreptu-aqueea numai de quātu

Articl. dela
a. 1791.

LXXV. Dupo mortea lui Josifu — Lepoldu II. prin unu rescriptu de a. 1790. assigurâ sustiēnerea totoru drepturilor istorice. Prin aquést'a éراسi deveni tota administratiunea tierrei si a cttā-

teloru in man'a nobilimei: tote reformele iosefine in relatiunile urbariali se stersera. Arbitriulu domniloru assupr'a tierraniloru éراسي appucâ de a supr'a. Puçinu bagara in sema SS- si OO-le dela 1791. p. 5. allu propusetiunei regesci, in quare propune imp. Leopoldu: „quà dupo que „Transilvani'a n'are âncu nici-unu urbariu: âncu „suptu aquésta dieta se se assiedie prin lege publica unu anumitu urbariu prin invoire imprumutata, si cu ridicarea sierbitutei iobagesci a coloniloru, se se opresca pedepsele trupesci quelle „arbitrarie, si se li se dea facultate de a despune „de drepturile salle câstigate“ etc. Ungurii cu multu erau mai necajiti assupr'a romaniloru pentru revolutiunea lui Choria de currendu, pentru petitiunea natiunale que se asternusse tocmai la aquésta dieta: de alta parte cu multu le erà mai placutu „a' régi jó szókás,“ de quâtu se puna multu pretiu pe aquésta propusetiune regesca — si uritiosa acumu, dupo que erà repetita acumu de atâtea ori dela domnirea Austriei. Cu tote aquesta se denumì o commissiune, quarei se dede de uniculu obieptu de consultatiune: „ore putè s'ar' séu bà concede tierranului dreptulu de migratiune libera?“ Commissiunea nu se putè intiellege cu diet'a, dequi complanâ guvernulu diferintiele — incheiandu-se in siedinti'a de 18. Ju-

niu 1791. suptu certe conditiuni dreptulu liberei migratiuni. E de insemnatu introductiunea aquestui proieptu de articlu: „*mecarquo oblegatiunea „perpetua a coloniloru si adscriptiunea de glie — „intemeiata in legile intarite prin diplom'a leopol- „dina — pentru coloni e mai multu folossitoria, de „quâtu stricatiosa, si e impreunata cu tota securi- „tatea loru“* etc. — Resultatulu tractariloru intre guvernulu si dieta fura articlii 26 27. dela 1791. intariti de imp. Franciscu la 1792., in puterea quaror'a in quâtu pentru prestatiunile urbariali — pen' la intocmirea unui urbariu *in proximis comitiis* — au de a se obserbâ provisoriu *punctele regulative. Liber'a migratiune* pucina buccurìa casiunâ romaniloru, quoci erâ legata de pletirea tutoru detorieloru de o parte — de alta parte de aquea indetorire, quâ tierranulu se puna altu omu in loculu seu. Prin aqueste conditiuni appesatorie usioru putea nimicî domnulu tota activitatea legeri — avendu domnulu destulle ocasiuni astfelu a-lu incarcâ pe tierranu de detorîi, quâ se nu se mai pota strammutâ nici quandu; tacundu despre aqueea, quo judecatile precumu in tote causele: asiâ sî in aquestea se faceau de aristocrati, quari firescu lucru — quo-si partiniau. — Art. 64. de a. 91. denumî membrii *commissiunei in quelle urbariali.*

Aquestea fura resultatulu si allu propuset.
reg. de a. 1790.

LXXVI. Commissiunea *in urbarialibus* dela a. 1791. intocmì unu proieptu de urbariu, quare dupo unu rescriptu dela a. 1809. erà se se desbata in diet'a dela a. 181°/₁. Dar' si aquèsta dieta dupo tractatiuni, que tienù cu guvernulu assupr'a operatului commissiunei, nu ispravì alta nimicu, afar' quo in siedinti'a de 26. Juniu 1811. promise, quo *are de cugetu a luà la desbatere si intrebatuinea regularei urbariali.* —

Commissiunea in urbarialibus. si Diet'a de a. 181°/₁.

Dealtraminte quâtu aveau de a asceptà romanii si dela diet'a dela a. 1811. se vede din operatulu commissiunei, quare (sect. III. §. 1.) la intrebarea, cumu are de a fi qualificatu urbariulu, astfeliu respunde: „Urbariulu vâ fi legale, déquo „aquestasi astfeliu se vâ defige, quâ prin trensulu „se nu se veteme nici de cumu prerogativ'a nobilitare; bâ âncu — dequo conserbandu intregi „si neattinsse drepturile ereditatei nobililoru — „pe nobili cu nici o greutate nu-i vâ appesà; si „afar' de aqueea dequo dupo proportiune equa „fora scurtarea emoluminteloru domnesci vâ determinà si prescrie aqueea, que trebue se lasse domnulu pamentescu tierranului seu pentru sustienera vietiei salle, pentru quare emolumentu — „que are de a remânè in manile tierranului seu pen'

„vâ placè domnului seu pamentescu — tierranulu e
 „indetoratu a sierbî; si dequo astfeliu vâ defige
 „obligatiunea tierranului, quâ aquestasi se fia in
 „stare atâtu domnului seu pam. a-i prestà cu-
 „viintiosulu sierbitiu, quâtu sî pe sine si domes-
 „tecii sei a-i chranî, cu unu cuventu vâ fi legale,
 „dequo vâ fi intemeiatu pe art. dietale de a. 1714,
 „pentru quo aquestu articlu s'a facutu lege pu-
 „blica cu putere obligatoria prin potestatea legis-
 „lativa prin consensu imprumutatu, si nu s'a schim-
 „batu prin nici o lege novellare, cu atâtu mai
 „puçinu s'a abrogatu: ér' puntele regulative de
 „a. 1769., quare s'au poruncitu a se obserbâ prin
 „a. 4. de a. 1791., sunt numai o *provisiune* inte-
 „rimale pen' la introducerea urbariului legale, —
 „prin urmare artic. dela 1714., pen atunci pen'
 „se vâ intocmî noua lege, are deplina putere ob-
 „legatoria, — mecarquo domnii pamentesci n'au
 „vrutu se obserbe cu atât'a rigore defipt'a mesura
 „a sierbitieloru, quî s'au purtatu mai cu blandetia
 „cu tierranii sei, — dar' sî dealtraminte impre-
 „giurariloru moderne e cu totulu potrivitu.“ etc.

Din aquestu operatu e prèinvederata machni-
 rea unguriloru assupr'a guvernului austriacu,
 quoci aquest'a atâtu de vertosu staruià pentru
 intocmirea urbariului, — machnirea pentru *decre-*
tele date pe calle administrativa in favorea tierrani-

loru, precumu aquell'a allu M. Teresiei dela 1747. que redusse la 3. quelle 4. dille determinate prin art. dela 1714., pe quare vrea commissiunea se intemeze urbariulu intocmindu, — si cu deosebire machnirea pentru *punctele regulative* alle M. Teresiei, quari âncu erau mai favoritorie pentru tierrani, de quâtu memoratulu art. dela 1714., dar nu erà addusu *per legislativam potestatem mutuo consensu*, cu tote quo legea dela 1791. 'i dà putere legale, dequo sî numai provisoria.

Din tote aquesta usioru putea se preveda ver-quine, quo pe callea *legislativa* nimica nu erà de a se putè asceptà dela unguri usiuratori de sortea tierraniloru. Mai erà pucina sperantia de a se rezemà in curte, quare avea multe interesse de a usiurà sortea romaniloru — aquést'a firesce numai pe calle administrativa, — quea mai multa s'perantia in spiritulu inaintatoriu allu timpului.

Dieta âncu nu se mai tienù dela 1811 pen' la 1834., prin urmare pe calle legislativa urbariu dupo promissiunea dietei de a. 1811. nu se putù intocmì.

LXXVII. Intr'aqueea assuprirea tierraniloru erà nemarginita: plangerile nenquetate assupr'a appesarei arbitrarie, assupr'a ingreuiarei cu robote, quari nu le puteau implinì, assupr'a scoterei arbitrarie din mosii. Cu occasiunea trecerei Impe-

Conscrip-
tione de pa-
mentu dela
a. 1817/8.

ratului Franciscu (a. 1817.) prin Transilvani'a tierranii din tote partile tierrei 'lu luara impregiurulu calescei, se planssera assupr'a nesufferiteloru napastuiri alle Unguriloru si-i implura calesc'a — pe drumulu dela Bistritia, Dees pen' la Clusiu — cu mii de instantie assupr'a Domniloru. Franciscu le dede lui *Czyrsky* spre a-i face relatiune. Trebuinti'a neaperata a unei regulari definitive de reporturile urbariali erà simtitoria. In urmarea aquestoru plangeri alle tierraniloru guvernulu provinciale in puterea unui rescriptu de curte de 22. Sept. 1817. oppri prin o ordinatiune unele abusuri alle domniloru, publicâ din nou spre strinssa obserbantia *puntele regulative*, precumu si articlii dela 1791. Dar' aqueste ordinatiuni precumu alte mai multe assemuni n'avura nici-unu effectu. Ungurii nu le obserbau parte din spiritulu loru quellu innascutu de aristocratismu si despotismu, parte de necazu, quoci erau essite pe calle administrativa.

In fine se pareã annulu 1819. a fi menitu pentru introducerea urbariului. — Din caus'a resboeloru guvernulu erà lipsitu de bani: mai cu sema aquesta causa — spre a regulã darea de pamentu, — dar' de alta parte si plângerile tierraniloru admanuate imperatului in Transilvani'a — repetite dupo aqueea la guvernulu provinciale

si de curte, appesarea arbitraria, neliniscea insuf-
flatoria de ingrigiare — determinara pe guvernulu
de curte a mai incercà introducerea urbariului
in veri-que tipu — si aquést'a pe calle *administra-*
tiva, fiindu-quo pe calle *legislativa* nu putea se
fia nici o sperantia a induplicatecà — acumu de la
1769. si mai nainte pe impetritii aristocrati — pe
lungo tote propusetiunile si decretete. — Dreptu-
aqueea spre a putè intocmì unu urbariu — inainte
de tote erà de trebuintia a rescì si a defige ma-
rimea sessiuniloru colonicali spre a avè unu cri-
teriu legale de deosebire intre *allodiu* si *colonica-*
tura — de o parte spre a putè determinà dupo
aquést'a marime anumita a colonicaturei si mari-
mea detorintieloru tierranesci, de alta parte spre
a pune pedeca atâtu celatiuniloru de pamentu la
scoterea darei, quâtu si arbitriului domnescu de
a lucrà dupo placu cu colonicatur'a quâsi cu al-
lodiulu — unu lucru que erà nu numai spre
daun'a tierranului, que se despoia de pamentulu
seu: dar' si spre daun'a guvernului; fiindu-quo
darea zacea pe colonicatura, ér' allodiulu erà li-
beru de dare, si asià guvernulu cu atâtu mai pu-
cina dare scotea, cu quâtu mai pucinu pamentu
se afflà in man'a tierranului. —

Dequi spre aquestu scopu se tramissera in
tierra commissari spre conscrierea si clasificarea

pamentului, quâ dupo aquêsta conscriere resciiindu-se accuratu quantitatea mosieloru colonicali (tierranesci) — se se pota defige sierbitiele tier-raniloru. Nu numai tierranii dar si guvernulu avea interessu se essa colonicaturile ori-quâtu de mari, quoci tierranulu cu atâtu avea mai multu pamentu, si guvernulu cu atâtu mai multa dare. Dar seracii tierrani nu-si pricepura interessulu seu; — domnii mahniți pe guvernulu, pe commissari pentru aquêsta taiare in drepturile loru fora dieta — temendu-si privilegiele — se impresciara dela orasie pe sate, incepura cu feliu de intrigi si minciuni a-i spariâ si induplicatecâ, quâ se spuna quâtu mai puçinu pamentu, Lquo *némțiulu vrè se arrunce dare mare assupr'a loru.* Domnii adequo credeau, quo folossele que dora le ar' perde prin urbariulu, que erâ se se faca, si-le voru supplinî pe callea *conventiuniloru* assupr'a pamenturiloru celate de tierrani si scrisse de allodiu. Tierranii insiellati séu spariati de domni asiâ si facura: de fric'a darei 'si celara pamenturile, seu le spusera de allodiali la conscriptiune, — si de aquî inainte in tabellele de dare, quari s'au luat apoi de mesura a mosieloru colonicali — totdeun'a scrissera quâtu mai puçinu pamentu, quellalaltu parte si-lu appropriara domnii, parte si-lu pretindu pen' astadi de allodiu. —

Defeptele aquestei conscriptiuni si classificari de pamentu le cunnoscù prèbine guvernulu: tocm'a de aqueea nici nu vrù se introduca urbariulu pe temeiu lu aquestei conscriptiuni false si atâtu de mance. —

Tota apperarea tierraniloru espusi totu arbitriului domnescu remase dar' érosi numai pe callea administrativa, o apperare cu atâtu mai nedorita, cu quâtu dregutorii totu domnii erau. Astfeliu urbariu nu se putù face nici de cumu nici in intiellegere cu jurisdictiunile, precumu nici mai nainte in intiellegere cu diet'a — din caus'a pertinaciloru aristocrati, quari nimicu nu vreau se lasse, que appucassera din seculu quellu de auru allu feudalismului.

LXXVIII. In érn'a annului 1831. ungurii si-au facutu spaima, quo romanii se scolla assupr'a loru in tota tierr'a, quo in Blasiu pivnitiele episcopesci si stogurile suntu pline de arme si pulbere de pusca. Fugiau ungurii din tote partile inspaimântati la orasie. Se fii vedutu numai, cumu se carau nemesii cu carulu incarcatu de saci de farina, slanina, buglanu de vinu, bà si lemne, que nici nu appucassera a le taià — incredintiându tote alle salle judiloru si iconomiloru sei, quari toti erau romani, si quari le spuneau domniloru, quari se departau cu lacremile in

Fug'a ungu-
rilor de na-
lucirea unei
rescolle ro-
mane la a.
1831.

ochi: — Ddieu se ve duca in pace domniloru, mecarquo ati putè remanè a casa, quo nu se intempla nimica. — Din Alb'a Julia i'au scossu afara comandantele cetatei pe ungurii fugiti açollo dīcundu: quo n'are trebuintia de astfeliu de ap- peratori. — Ajjungundu lucrulu in cunnoscinti'a guvernului provinciale — s'a chiamatu inaintea aquestui guvernu Vicariulu generale dela Blasiu Dimitriu Cajanu, quare intrebatu fiindu, que scie despre aquèsta revolutiune — au respunsu, quo tote aquestea sunt scornituri fora nici-unu temeiu, quo romanii sunt omeni de pace, si nu e nici umbr'a unei fapte de ingrigiare. — Ungurii rus- sīnati ~~scornitu totusi,~~ quo pop'a romanescu din Bal'a *Kerekes* a predicatu revolutiune assu- pr'a Unguriloru; dequi sī fū citatu bietulu popa inaintea tablei judiçiarie regesci dela Osiorheiu, pe quare vedendu-lu ungurii ensisi s'au russīnatu forte — fiindu pop'a din *Bal'a* omu atātu de be- trānu, quātu de abià se putea clatī. —

Astfeliu din totu lucrulu nu essī alta nimicu, de quātu quo ungurii dederu o proba prèchiara, cumu 'si adduce a minte vinovatulu in totu mi- nutulu de infricosiat'a isbānda a Nemesei pentru foradelegi, cumu tremura vinovatulu inaintea tri- bunalelui consciintiei, cumu-lu ingrozesce sabi'a lui Damocle sī atunci, quāndu dora n'ar fī nici-o

causa intemeiata de lovitur'a ei, — ungurii totdeodata dederă atunci și o probă de viteji'a ungresca. — Se pote și aqueea, si e pre de credutu, quã ungurii se fia avutu de scopu — quã totdeaun'a — se innegresca numai pe romani inaintea curtei, si se-i dovedesca nedemni de usiurarile, que se propuneau a se face pentru densii; dar' nu si-au aijunssu scopulu, quì au remasu numai russinati ei, si inaintea lumei fricosi — spariati fora nici-o causa.

LXXIX. Intr'aqueea revolutiunea francesca delà a. 1830. sillì pe curte a concede diet'a delà 1834. Quã la tote dietele — asià și aquestei diete se propose deslegarea intrebatiunei urbariali. Diet'a aquést'a estravagante se inchise.

Diet'a delà
1834. 1837/8.
184 1/2.

De aquì inainte se dau pe façia planurile ultramagyare. In scopu toti aristocratii erau invoiti. Dar' asià numit'a *partid'a liberale* — spre a dobândi poporale de alta limba — avea de cugetu a eliberà pe tierrani, numai se se faca *unguri*; partid'a quea mai mare impetritu aristocratica — dequo și erà prèinvoita intru sustienerea suprematiei ungresci si magyarisarea quellorlate natiuni — dar' din privilegiele salle feudali âncu nu vrea se erte nici quãtu e negru suptu unghia. Iobagii de o quãm data nu pofteau alta nimicu, de quãtu se sossesca o data *Urbariulu* quellu pro-

missu de mai bine de o jumetate de seclu, incredintiatu deputatiuniloru regnicolari la 1791. etc.; pentruquo assupriti de domni nu erà nimine quine se-i appere — nici lege, nici omeni!. — Curtea repeti propusetiunile de mai nainte pentru regularea relatiuniloru urbariali la dietele dela 1837/8. si 1841/2., de abià la a. 1843. se denumi o commissiune insarcinata singuru si numai cu elucra-rea *urbariului* despartitu de ver-que alte obiepte — spre a se luà la desbatere in prossimele comitie. Aquèsta commissiune elucrà unu proieptu de lege urbariale, dupo quare tierranii erau se se faca proprietari ai pamentului seu, ér' ridicarea roboteloru singuru din aquea cauza nu o afflà cu calle, pentruquo astfeliu *nu s'ar' putè accoperi puterile trebuintiose intru ducerea economiei rurali*, — adequo — que totu atât'a insemneza: — ridicandu-se robotele omenii n'aru mai lucrà domniloru pe nimicu. —

Diet'a dela
a. 1846/7.

LXXX. Pertractarea aquestui operatu se poronci quà o missiune principale a dietei din Clusiu dela a. 1846., si in *propusetiunea regesca* de 11. Juliu 1846. se demanda, quà opiniunea deputatiunei sistematice assupr'a regularei urbariali mai cu séma se se desbata, si resultatulu aquellei *consultari* separatu de ver-que alte operate se se ~~asterna~~ spre decisiune Majestatei. — La aquèsta

dieta dar' se luâ la pertractare seriosa urbariulu. Pote nici acumu nu se luà: dar' curtea erà se introduca din nou pe calle *administrativa* unu urbariu provisoriu la 1845. si aristocratii de frica se determinara a face densii la a. 1847. urbariulu. —

Aristocratulu *Samuele Jò'sika* — Cancellariu de curte — sciù ingrigì din bunu timpu nu numai de o summa forte mare de regalisti, dar' lucrâ pe deosebite cali si mediloce, de sì deputatii jurisdictionali se alessera mai totu din partid'a sea —

In siedinti'a dietale de 4. Januariu 1847. numai que capetâ ordine sì desbaterea urbariului.

LXXXI In totu annulu se totu desbatù, si in urma essi aquellu urbariu espilatoriu intaritu sì de imperatulu, tramissu la guvernulu provinciale, aquest'a inse cu inceputulu annului 1848. de fric'a impregiurariloru de atunci nu cutezâ a-lu publicà, — dupo quare tierraniloru erà se le merga sì mai reu, quà mai nainte, erau se se despoie tocmai sì de aquea proprietate, quâta se conscrisse quà colonicale la 1819., erà se se faca din bietii tierrani o massa de proletari cu servitie respective mai mari quà mai nainte, quoci intr'addeveru aquestu urbariu rapià pamentulu tier-ranului, si detorintiele le marià. Aquestu urbariu, — afar' de aquea quo rapesce o mare parte

Urbariulu
facutu de
dieta de a.
1847.

a moslei tierranului for' de a reduce prestatiunile -- dupo que in mai multe locuri se provoca la legile mai vechi *verböcziane* si *approbatali*, bà se provoca si la *usu*, prin quari de nou se lassa porta larga si pe viitoriu, quà si mai nainte, arbitriului domnescu, — aqestiu urbariu dîcu in fîntia nu este alta, de quâtu o legalisare, o codificare a arbitrarietàtiloru domnesci de mai nainte. Si cumu putea se si fia aqest'a altmintrea, quâdu diet'a erà compusa singuru din aristocrati, ér' queealalta parte — tierranii -- nu erau de facia; si urbariulu in fapta nu este alta, de quâtu unu contractu intre domni si tierrani: acumu conditiunile aqestui contractu le determinà numai o parte — aristocratii, for' de queealalta parte — adequo for' de tierrani, — quari erau scossi din dieta, — precumu si obserbâ unulu din partid'a liberale in diet'a dela 1847.

Dar' se luamu intr'o mai adinsa, quì scurta revedere si aqestiu urbariu dela 1847.

a) Colonicatur'a.

LXXXII. Articululu III. dela a. 1847. defige *colonicatur'a*.

Quare este *colonicatur'a*, *urbarialitatea* (*urbériség*)? adequo quare si quâtu este *pamentulu tierranului*? aqest'a erà intrebarea quea de capetenie in fia-quare urbariu, quare dequo nu vrea fi deslegata cumu se cade, totu urbariulu nu pletea

nimicu. Deslegarea aquést'a erà intr'unu urbariu bas'a tutoru detorintieloru tierranului, aquést'a erà se fia pedec'a arbitriului domnescu — de a rapì dupo placu pamentulu tierranului, de a-lu sillì la robote arbitrariu. — Si tocmai aquésta întrebare principale in Transilvani'a nici o data n'a fostu determinata dupo lege, quì numai in fapta, in Transilvani'a nu s'a facutu vreodata nici o mesurare de pamentu, nici-un' catastru s. tabella de pamentu n'a fostu, nici bater' fassiumi — afar' de quelle mincinoase dela 1819, — vâ se dica — nici-o doveda documentatoria de qualitatea pamenturiloru. Si aquést'a e prèfirescu; quoci — dupo que tota puterea statului erà in man'a aristocratiei — que interessu avea aquést'a a defige quâtimea pamentului colonicale? — legile verböcziane si aprobatali, quari proprietatea a totu pamentulu tierrei o attribuescu nemesiloru, singuru arbitriului aquestor'a lassau, quâtu pamentu se dea sì tierranului — *ne rusticus pro ratione extensionis territorii sine terra maneret* — for' a determinà a nume quâtimea pamentului tierranescu. — Dar' totdeodata aquelleasi legi — dupo que diceau in nenumerate locuri, quo *tierranulu n'are nimicu afara de simbrì'a lucrului seu* — sierbiau de ocasiune domnului a face, que vrea, cu pamentulu tierranului: a i-lu luà de totu si a-lu scote

din mosia, si aquést'a a o intrupà cu allodiulu, séu a o dà altoru tierrani — tocmai si buccatita între mai multi — storquundu apoi dela fia-quare dupo arbitriu totu atâtea sierbitie, quâte storquea la inceputu dela unulu singuru; fiindu-quo urbariu nu erà, quare se defiga quâtimea prestativniloru dupo marimea mosiei. Aquestu arbitriu allu domniloru atâtu assupr'a drepturiloru reali, quâtu si personali alle tierranului — afara de usu, quare se socotea de lege — 'lu propteau din destullu urmatoriele legi *verböczyane* si *approbatali*, precumu si altele aquestoru assemini, asià: „iobagi'a este pedeps'a delipteloru, si iobagiulu „nu pentru aquea sienbesce domnului, quâ se priimesca quevâ dela densulu din oblegatiune, quî din „aquea causa, quo person'a iobagiului e obstrinssa „domnului seu pamentescu cu oblegatiune de a „pururea, — *domnulu pamentescu are putere de a „lucrâ cu pamenturile iobagiloru sei dupo cumu 'i „place*, fiindu-quo proprietatea fundului privesce „pe domnulu pamentescu, ér' tierranulu in bunu- „rile domnului seu pamentescu afara de simbrî'a „lucrului n'are nimicu“ (Decr. Trip. III. t. 30. 31. et Approb. Const. III. 35. 1.). si érosi: „nobilulu „pote, quandu 'i place, a luâ inderetu fora nici-o „greutate fundulu seu dela iobagiu, si-lu pote intor- „que spre folossulu seu.“ (D. T. III. 30. 8.). si érosi:

„iobagiulu afar' de simbri'a si premiulu lucrului
 „seu in respectulu proprietatei n'are nici-unu
 „dreptu in pamentulu domnului seu, qui *proprie-*
tatea a totu pamentulu se tiene si se cuvine dom-
nului pamentescu.“ (D. T. III. 30. 7.). — Que se
 tiene de *person'a* tierranului: aquest'a erà adde-
 veratu sclavu allu domnului seu, quare judecà
 assupr'a tutoru drepturiloru reali si personali alle
 tierranului. asià: „domnulu pamentescu este ju-
 „decatoriulu suppusului seu — omului locuitoriu
 „in fundulu seu, si âncu asià, quâtu *domnulu pa-*
mentescu pote se-lu pedepsesca pe colonulu locui-
toriu in fundulu seu, de vâ meritâ dupo legi
— sî cu morte.“ (Approb. Const. III. t. 25. a.
 29., et t. 47. a. 19., et IV. t. 1. a. 25.). si altele
 aquëstor'a assemini legi, de quari e plinu Ver-
 böczy si Approbatele, quare legi nu numai, quo
 nu s'au abrogatu vreodata, qui unele a nume se
 provoca si se intarescu sî pe viitoriu in Urba-
 riulu dela 1847. (precumu in art. Urbariale III.
 se intaresce Verb. I. 40., dupo quare domnulu
 pote *allodisà colonicatur'a*; in art. urb. X. se inta-
 resce Verb. III. t. 30., dupo quare, cumu vedumu,
colonicatur'a e proprietatea domnului.) —

LXXXIII. Suptu cas'a austriaca — cu tote-
 quo aquëst'a avea quellu mai mare interessu a
 rescì a nume pamentulu tierranului, pe quare

zacea darea — âncu nu se facù nimicu in caus'a aquést'a. Addeveratu, quo prin *sistem'a betleniana* dela 1754. se consemnara in tabellele de dare pamenturile facticu afflate in manile tierranului: prin aquést'a se ingreuîâ in quâtuvà nobilelui a trage la sine pamentulu colonului; dar' nici-de-cumu nu se puse prin aquést'a pedeca desbraccarei tierranului de pamentu, quoci Verböczy si Approbatele stâu in putere, si domnii parte provocându-se la aquestea lesne puteau trage la sine si allodisà pamentulu colonicale séu si peste voi'a tierranului, quare n'avea nici-o dreptate, dar' parte si cu voi'a tierranului, quare lassà buccurosus se-treca pamentulu de *allodialu* spre a scappà de dare. — Legile dela 1769. 1714. 1791. lassa de-terminarea quatimei pamentului tierranescu *sòco-tintiei quei intiellepte a domniloru*; si cu-tote-quo prin articlulu 26. de a. 1791. se puse de principiu, quà tierranii se nu se sco'a din mosii, cu tote quo mai cu sema prin decrete de curte se demandâ, quà mosiele se nu se derebesca, quelle gollite se se dea altoru tierrani: dar' pe lungo tote aquestea — quine a pututu vreodata impe-decà arbitriulu domniloru de a nu face abusuri?! — veduramu si conscriptiunea quea mincinosà dela 1819. — cumu adequo se tramissera commissari C. R. in tierra spre a consemnà coloni-

catur'a, cumu se tienura congregatiuni marcali, cumu se denumira commissiuni conscrietorie in tote jurisdictiunile, cumu 'i insiellara domnii pe tierrani a-si celà pamenturile de fric'a darei, fassionile le faceau tierranii in fiinti'a de façia a domniloru sei. — Dar' nici puçinulu pamentu conscrissu de colonicale la 1819. âncu nu remase a locurea totu in man'a tierraniloru — sî aqvestu pamentu dela 1819. incoce, — in lips'a a totu urbariulu, in copi'a legiloru verböcziane si approb., in a totu-putinti'a aristocratiloru, in drep-tulu domniloru de judecata si essecutare in tre-bile urbariali, in lips'a tierraniloru de ver-que ap-perare, — usioru le fù dîcu prin tote aqvestea domniloru a mai approprià si allodisà sî din quâtu le mai remasesse tierraniloru la 1819., fiind-quo sierbitiele totu aquelleasi remaneau, neavendu dar' domnulu prin scurtarea mosiei tierranului nici o scurtare in sierbitie; usioru le fù a-i insiellà pe tierrani a-si spune pamenturile pen' la 1847. de allodie *libere de dare*, a-i reduce astfeliu la stare de *inquilini*, bà a-i insiellà pe quei mai seraci a se spune de *curialisti*, quoci atunci pleteau numai quei 18 xri dreptu dare; a le luà padurile si lo-curile commune dupo placu. —

LXXXIV. Pe lungu tote aqvestea de abià asceptau aristocratii se mora o data fatentii dela

1819; murindu a questia — se n'aiba quine reprobà falsitatea conscriptiunei dela a. 1819. — Aquést'a este caus'a de capetenia — pe lungo quellelalte, — pentruquare aristocratii tamandara elucrarea urbariului de atunci pen' la 1847., quoci aveau tota caus'a de a se teme, quo tierranii — vedendu-si acumu gressiell'a quea neertata, que au facutu, insiellati de domni la 1819. — cu ocasiunea introducerei urbariului voru spune, din que causa sta scrissu din pamenturile loru atâtu de puçinu quà *colonicatura* in tabellele de dare. —

Bas'a colonicaturei
dupo Urbariulu din
1847.

Pela a. 1847. nu mai traiau betranii fatenti dela a. 1819. Dequi fora nici o sfiella putura aristocratii la a. 1847. a luà de temeiu urbariului *conscriptiunea dela 1819.* — Singuru aquést'a basa mincinosă a urbariului dela 1847. luându-o in considerare — e facuta sentinti'a a totu urbariulu. —

Operatulu *commissiunei* luasse de basa „*statulu quo*, adequo pamentulu, que se affla actu in man'a tierranului, séu quare se afflà (ér nu quare se conscrisse) la 1819 in manile tierranului, si despre quare nu pote dovedì domnulu, quo e allodiu in *strinssulu* intiellèssu a I. 40.“ — Deputatii sassesci facura cu ocasiunea desbaterei o dechiaratiune si mai in favorea tierraniloru, schimbandu pusetiunea din urma a operatului astfeliu: „*si despre quare domnulu n'ar putè dovedì, quo i s'a*

occupatu cu puterea din aliodiu"; quoci intr'addeveru trebe se presuppunemu — judecandu starea lucrurilor de mai nainte — quo totu que se mai affla anco in mân'a tierranului — pe dreptu se affla, quoci dupo a totu-putinti'a domnului pen' in 1847. quine pote suppose, quo ar' fi pututu luà cu puterea tierranulu quevâ pamentu dela domnu-seu!: ér' din contra domnulu avea mii de cali sî dupo Verböczy sî dupo usu si arbitriu. Nu numai Sassii: dar' tota partid'a liberale magyara se scullâ aspru assupr'a aquestui articlu, que pune de basa urbariului conscriptiunea dela 1819.: *Kemény Dénes, Vér Farkas* si alti deputati liberali parassira diet'a. Partid'a lui *Josika* erâ in majoritate mare, si priimiâ numai cu applausu propunerile dictate de *Josika Lajos* Fispanulu Dobocei dupo insufflarile capetate dela frate-seu Cancellariulu de curte *B. Josika Samu* din Vienna. Nimicu nu folossira declamatiunile *Regalistului Teleky Domokos*, quare arretâ pe largu si descoperi in goletatea sea tota falsitatea conscriptiunei dela 1819. si profetisâ impossibilitatea si periculositatea punerei in lucrare a aquestui urbariu intemeiatu pe o basa, dupo quare sunt se se despoie tierranii sî de pamentulu, que le mai remasesse. La finitulu desbateriloru urbariali totu aquestu *Teleky Domakos* trasse la o critica ascutita totu ur-

bariulu intr'unu memoriale lungu, si arretâ, quo de se vâ sî introduce cu puterea, dar' vâ produce o massa de proletari tierrani, si vâ purtà in sinulu seu simburele revolutiunei.

b) Rectifica-
rea con-
scriptiu-
nei de 19.
dupo Urb.
de 47.

LXXXV. Majoritatea — partid'a lui Josika — nu numai priimi de basa aquêsta conscriptiune, quî mersse sî mai incollo determinându (art. III. §. 1.): „*quo dequo cumvâ domnii dela 1819 incoce „ar' fî allodisatu quevâ in puterea Decr. Verb. I. „40. sî din pamentulu conscrissu de colonicale la „1819: aqestiu pamentu colonicale, dar' acumu al- „lodisatu se remana sî de aquî incainte in man'a „domniloru.“* ér' puntulu 4. allu aqestui §. urbariale da dreptu domnului a mai luà sî de aquî incainte din pamentulu conscrissu la 1819, dequo vâ dovedî, cumquo fora calle din allodiu s'a conscrissu (asculta!) — Atâtu prin aquêsta determinatiune espilatoria; quâtu sî prin articlulu urbariale X., quare se provoca la Decr. Verb. III. 30., quare dîce cumquo sî *proprietatea colonicaturei se cuvîne Domnului*; precumu sî prin articlulu urbariale XI., quare intre casele scoterei tierranului din mosia numera sî casulu determinatu prin D. V. I. 40., quare da dreptu domnului a allodisâ pamentulu tierranului si a-lu scote din mosia: — prin tote aqeste determinatiuni espilatorie dîcu se sustiene sî in urbariulu dela 1847. dreptulu domnului de

a lucrà cu pamentulu tierranului dupo placu quâ proprietate a sea. Afar' de aqueca aquestu urbanu e intr'o contradictiune curiosa cu sine insusi, dupo que ensusi restorna prin aqueste determinatiuni sî temeulu assediatu in art. III. adequo conscriptiunea dela 1819.

LXXXVI. In articlulu IV. al' aquestui urbanu se determina *quâtimea* mosieloru tierranesci — aquestea se reducu dupo *classificarea dela 18²¹/₂₂*.

c) Quâtimea mosieloru colonicali.

din araturi din fenatie

in class'a I. la 4. — 10. 2. — 4.

in class'a II. la 6. — 12. 3. — 5.

in class'a III. si IV. la . 7. — 14. 4. — 6.

juguri = 1600 stensieni patrati. — Aquêsta quâ-

time e cu multu mai mica, de quâtu in conscriptiunea dela 1819., si in multe locuri sî mai mica de quâtu pamentulu actu affloriu in man'a tierranului; fiindu-quo in quelle mai multe locuri pamentulu celatu la 1819. si alta data remase totu in man'a tierranului, numai quâtu acumu trecea de pamentu domnescu (allodiu). tierranulu dupo aquêsta determinatiune intr'addeveru erà se devina proletariu.

LXXXVII. Art. III. §. 1. p. 3. al' urbanului arrêta, cumu se se *indeplinesca* sêu *intregesca* mosiele tierranesci. „Aquestea au a se *indeplini* din pamenturile urbanicali, que s'ar' afflà — peste

d) Indeplini-rea mosieloru.

pamentulu conscrissu la 1819. — in man'a tierranului; de nucumva s'ar' tienè aquestu pamentu de indubitatumu allodiu allu domnului.“ Dar' art. IV. §. 6. si despre aqeste intrecutorie dice: „*de sine se intiellege, quo, decumva — dupo indeplinirea facta in mesur'a legale din pamentulu conscrissu la 1819. — s'ar' mai afflà ânco suptu ver-que titlu pamentu intrecatoriu in man'a tierranului, — aquestu pamentu devine proprietate allodiale a domnului; dar' domnulu 'lu vâ lassà aquestu pamentu pe 12. anni la tierranu — fiindu-i aqest'a indetoratu a-i sierbì dupo contractu pentru aquellu pamentu; ér' dupo 12. anni are dreptu domnulu a-lu intorque spre folossintia allodiale.*“ — Cându la aqeste determinatiuni despoiatorie dechiarara Sassii in dieta, quâ se nu se mai icia dela tierrani pamentulu afflatoriu in mane-le: quei mai multi deputati si regalisti dechiarara fora nici o rusine: cumquo majoritatea are de a tienè incaintea ochiloru interessele nobilimeî libere de dare.

LXXXVIII. In art. urb. IV. §. 10. *se da dreptu domnului, quâ dequo dupo trebuint'a séu inlesnirea se a ar' pofti a face schimbu din allodiu cu colonicatura: aqest'a se o pota face, — adequo que totu atât'a insemneza: dequo ar' avè domnulu vreunu allodiu, quare nu-lu pote folossi de reu, que*

este — aquest'a se-lu dea tierranului, si se-i iea mosi'a lui, dequo e mai buna.

LXXXIX. Art. urb. V. suna despre *beneficiele urbariali, que se cuviniu tierranului afara de folossinti'a mosiei* *). Aqueste beneficiele facu o parte constitutiva a dotatiunei tierranului. O parte din aqueste asià numite *beneficiele* si-le appropriara domnii siesi, precumu locurile commune — de pascutu, padurile satesci si tierranesci etc. etc. — Dupo urbariulu aquestu din 1847. art. V. „este a se rupe pentru tierrani o buccata de padure dupo mesur'a beneficieloru avute — si dupo contractu, que au de a face pentru aquest'a cu domnii. Lemnatiunea (lignatio) numai in aqueste pa-

e) Beneficiele urbariali.

*) Fiindu-quo aqueste beneficiele faceau o parte a dotatiunei tierranului, quare pentru aquelle beneficiele tocmai asià sierbià, quà-si pentru mosia: de sine se intiellege, quo unele din aquelle beneficiele dupo a. 1848. tocmai asià trecu in proprietatea tierranului, quà-si mosi'a, — pentru esemplu beneficiulu *paduraritului* n'a inquietatu pentru tierrani dupo libertate, fiindquo aquestu si alte asemenea beneficiele erà o dotatiune a tierranului pen' stà iobagi'a, cu ridicarea iobagiei remânu totu drepturi tierranesci parte pentru servitiile facute pen' acumu, parte pentru desdaunare, unde are locu aquest'a. Èr' altele din fostele beneficiele, precumu *carcimaritulu*, *moraritulu* etc. dupo a. 48. la noi trebue se devina *drepturi equali* pentru toti.

duri le vâ fi ertata, ér' in quelle allodiali bà, qui numai dupo contractu. Dreptulu de *inspectiune* peste tote padurile este allu domniloru.“ — Prin tote aqueste contracte 'si putea câstigà domnulu atâtea dille, quâtu se suiau dillele de lucru cu multu mai susu, quâ înainte de 1847. pentru o mosia mai mica.

„*Dreptulu carcimaritului* — si dupo aquestu urbaniu — este *esclusivu* domnescu. Dar' domnii spre a-si arretà — dupo cumu dîce legea — sil-linti'a de a ajjutà tierraniloru le lassa communitatiloru urbaniali dreptulu de a cârcimari dela San-Mihaiu pen' la Craciunu.“ — Aquestu beneficiu nuBerà nou, quoci tierranii l'luaveau si mai nainte. —

„*Dreptu domnescu e si macellaritului*. Singuru in timpu de lipsa pote taià carne si communitatea cu concessiunea domnului. Unu particulariu numai la aquea intemplare, dequo i s'ar bolnavi vr'o vita.“

„*Dreptulu moraritului este exclusivu domnescu.*“

Tierranii pen' in 1847. tieneau mori a locurea séu dupo contractu; séu pletindu quevâ domnului in *recognitionem dominiî*; séu nepletindu nimicu — rezemându-se aquestu dreptu al' tierranului pe *usu*, quare avea putere de lege dupo dreptulu un-gurescu; séu in urma dupo nesquari privilegie: —

urbariulu din 1847. art. 5. §. 9. pe astfeliu de communitati séu tierrani 'i despoia de aqvestu *beneficiu* — dându facultate domnului de *a-i putè oprì de a mai tienè mora.*

„*Dreptulu de venatu, de pescuitu, de passeraritu, de piatia, tirguri* *), *vama etc. sunt exclusivu dom-*

*) Fiindu vorb'a despre beneficiile *tirgului* si *vamei* — ne adducemu a minte de *privilegiulu de tirgu* allu orasiului *Blasiu*, quare privilegiu l'au dobânditu *blasianii* dela principele *Bethlen Gabor* pe la a. 1621.; s'au sî folositu *blasianii* de privilegiulu loru nu numai pene au fostu suptu unguri, què sî dupo-que au venitu suptu stapânirea episcopiloru romani, — precumu se cunnosce aqest'a din protocollele quelle vechi alle *Blasiului*, in quari sta: cumu suptu *Eppulu Innocentiu Klein* vam'a *tirgului* o luáu *orasianii*; dar apoi quâm de pe timpulu *Eppului Aaron* s'au scossu *orasianii* din folosinti'a aqestui dreptu allu loru, si bietii *orasiani* fura silliti de atunci pen' in a. 1848. a duce processu nenquetatu cu episcopii — for se-si pota scote dreptulu. Actele aqestui processu se affla in mân'a *orasianiloru*: noe nu ni e scòpulu a ne ocupà aquè cu aqvestu processu; obserbamu numai, quo aquellu dreptu l'au luatu episcopii dela *orasiani* — pentru folosulu besericèi catedrali, quà se aiba de unde tienè beseric'a cu lumini si cu tamâia etc. cumu diceau ei ensisi. Administratiunea districtuale dela *Blasiu* assediata suptu *B. Puchner* in 1848. 1849. cunnoscundu dreptulu orasiulu — l'au reassiediatu in usulu drepturiloru salle. Cumu sta lucrulu in

nesci.“ — Unele din aqweste beneficie erau ertate pen' aquì si tierraniloru: dupo art. urb. V. din 1847. numai dupo *contractu*. Nou medilocu de a-si putè domnii immultî prestatiunile si dillele de lucru.

f) Prestatiunile urbariali.

XC. Que se tiene de *prestatiunile urbariali* — aqwestea se determina prin art. urb. VI. „Dillele de lucru cu panea, carrulu, plugulu, grap'a tierranului — se reducu la *un'a pe septemâna pentru o mosia de quâtimea determinata prin aqwestu urbariu.*“ — É dar' prin aqwesta reducere nu perdeau domnii nimicu, bà âncu dobândeau mai multu; quoci, dupo cumu sunt de mici croite mosiele, — ar' fi venitu dupo o mosia, cumu erà *actu* de mare in man'a tierranului mai cu sema pe câmpia — trei bà si mai multe dille pe septemana — afara de dillele, que prin deosebite contracte pentru beneficie de paduri etc. si-le ar' fi sciutu si pututu storque domnii dela tierranii. — Afar' de aqwest'a — in aqwestu articlu, precumu totu urbariulu e forte ambiguu intocmitu, se da locu arbitriului domnului, quà la *tempu de*

aqwestu momentu: nu scimu. Se pote quo orasiulu ér' se vâ fî privatu de dreptulu seu. Unde se vâ assiedia dreptatea pe pamentu, déquo jefuesce si ensasi beseric'a catedrale, quare predica dreptatea! . . .

*lucru intetitoriu se pota duplecà dillele lucrului de septemana cuvintiose dupo proportiunea sessiunei, prin aquésta adaogere vicléna: „dupo proportiunea sessiunei“ (a' telki allomány aránya szerént járo hetenkénti szolgálatot kettőztetni) — se putea intemplà, quà mosi'a fiindu mai mare de quâtimea determinata prin aquestu urbariu, — nu numai se duplece servitiile: quì dupo *proportiune* se putea intemplà, quà tota septemân'a se-lu porte la lucru pe tierranu.*

XCI. Art. urb. VII. §. 1. *sustiene in putere* g) Dicimele dreptulu domniloru de dicima assiguratu prin legi, dupo §. 5. *unde e datina*, se se iea nona. Tierranulu se i-o duca a casa. — Assupr'a rescumperarei dicimei, séu unde e in usu — a nonei pote face contractu tierranulu cu domnulu.

XCII. Art. VIII. suna despre *datiele mai mici*. h) Datiele mai mici.
 „Doe gaini, doi pui, diece oue e detoriu tierranulu domnului pe annu. Tierranulu se pote rescumperà de aquestea cu 30. xri. m. c. pe annu. — Veciturile quelle lungi se ridica pentru doue dille de lucru. — Fiaquare tierranu de o mosia legale e detoriu domnului a-i adduce unu stensieniu de lemne din padure, avendu domnulu voia a intorque aquésta detorintia intr'o dī le lucru. — Mai incollo are voia domnulu séu a pofți dicima din cânepa dupo

quantitatea quâta sémena tierranulu, séu se-i torqua siesse funti din cânep'a séu inulu domnescu."

i) Contractele urbariali.

XCIII. Art. IX. suna despre *contractele urbariali*. (§. 2.) „Dequo tierranii ar' fi facutu contractu de rescumperarea mosiei, prestatiuniloru etc., séu dequo prin contractu aru fi fostu redusse de mai nainte dillele de lucru la numeru mai micu de cumu e determinatu prin aquestu urbaniu: in aqeste casuri domnului i se da dreptulu a quere stricarea contractului pe callea legei. — §. 3. da dreptu tierranului a-si rescumperà mosi'a si prestatiunile pe *timpu mai indelungu*. dar' §. 6. dîce: quo dela contractele de rescumperare incheiate pe *timpu neanumitu* — amendoe partile *se potu abbate*.” — Vâ se dica — dupo aquestu urbaniu tierranului 'i erà taiata prin lege facultatea de a se putè rescumperà de totu.

k) Dreptulu migratiunei si scoterei din mosia.

XCIV. Art. urb. XI. „modifica puçinu *legea de migratiune* dela 1791., in quâtu adequo tierranulu, de vre se se mute din cause cuviintiose, nu trebe se adduca altulu in loculu seu. — Domnulu 'lu pote scote pe tierranu din mosia — pelungo casurile neputintiei tierranului, neascultarei si mojiçiei lui, séu déquo ar' fi judecatu la robia, — 'lu pote scote si atunci, quându in puterea Decr. Verb. I. 40. *ar' voi Domnulu se allodiseze mosi'a tierranului*.”

XCIV. Puterea judecatorie si pedepsitoria a domnului pamentescu assupr'a tierranului in puterea art. urb. XII. remane in vigore si pe viitoriu — afar' de causele urbariali mai mari relegate la *tabla urbariale*, que era se se assiedie pe venitoriu — firesce totu din domni. — Dupo aqvestu articlu pe tierranulu neascultatoriu 'lu judeca domnulu — *adequo actoriulu* —, 'lu pedepsesce in bani séu in dille de lucru ; dar' tierranului âncoida dreptu legea — a quere addeverintia dela domnu-seu, quo l'a pedepsitu.

1) Jurisdic-
tiunea dom-
nului.

**XCVI. In urma e forte de insemnatu in aque-
stu urbariu, quo asià numitii *inquilini* (dilleri) se
lassa mai de totu arbitriului domnescu — art.
urb. IV. §. 1. dice quo: „*inquiliniloru nu se cu-
vine colonicatura (a' zselléreket általában urbériségék
nem illetik)*. — Que este *Colonu, inquilinu, curia-
listu* etc. nici-o-data nici-o deosebire chiara le-
gale nu s'a facutu — nici in respectulu *personei*,
quoci si asià numitii *inquilini* asseminea iobagi-
loru se tractau, nici in respectulu *moslei*, quoci,
dequo si aqvést'a era mai mica — faceau sierbitie
nu dupo mesur'a *moslei*, qui dupo arbitriulu dom-
nului, aqvést'a se intemplà tocmai si cu asià nu-
mitii *conventiunisti*. — Cu atâtu mai puçinu
nu faceau domnii deosebire in tractarea coloni-
loru si *inquiliniloru*, cu quâtu âncoida decretulu**

m) Inqui-
linii.

VII. allu lui Uladislau art. 22. dicea: „*Item quod universi inquilini in seriem et numerum coeterorum iobbagyionum se se collocare et computare teneantur.*” legile approbatali III. t. 41. a. 2. dîcu: „*inquilini sunt etiam ad statum iobbagyionalem redigendi.*” ér' art. dela 1714. „*nequis subditos pluribus, inquilinos vero paucioribus diebus ad servitia redigere praesumat.*” Aristocratii sî obserbau aqueste determinatiuni legali, si chiaru quându n'aru fi essistatu assemîni legi — quine-i impedcà pe domni pen' in 1847 si 1848 de a sillî sî pe inquilini la assemîni sierbitie cu colonii. Inquilinii dar' se tractau quâ-sî queialalti iobagi, si iobagi erau, jnici nu erà alta deosebire între iobagiu si inquilinu, for' quo dora aquest'a avea mosia mai mica — pentru a face mai totu atâtea sierbitie. —

Aquesti inquilini sunt parte mai vechi, parte mai noi. Si toti sunt assiediati parte pe locuri addeveratu rusticali, dar' impartîte de domni arbitrariu între mai multi tierrani, quare locuri apoi bietii tierrani insiellati de domni si spre a scappà de dare le spuneau de domnesci, si asià domnii capetau ocasiune a-i privi de inquilini si curialisti; parte sunt assiediati pe stirpaturi si alte locuri communi, — dar' fire-aru assiediati tocmai sî pe asià numitulu allodiu — întrebare: que ose-

bire accurata a fostu vrodata intre allodiu si rusticalitate? au dupo Verböczy si Approbate nu totu pamentulu e proprietatea domnului?! atunci apoi potu pretinde domnii, quà toti tierranii se essa din locurile salle, quoci sunt proprietate domnesca?! precumu facu intr'addeveru si in dillele aquestea domnii in Transilvani'a — scotendu pe romani din mosii, dequo nu vreu se le fia si astadi iobagi. — Nu tempulu de quându se affla orequare tierranu — fia suptu numele quelle arbitrarie de colonu, inquilinu, au curialistu, conventiunistu — pe orequare mosia, nici natur'a pamentului quea nici-o-data determinata: qui modalitatea tractarei loru pene a fostu suptu jugu domnescu, adequo aquea impregiurare — dequo au fostu silliti dupo mesur'a mosiei loru la sierbitie si alte greutati publice si private — determina libertatea loru de proprietari liberi dupo anululu 1848, quoci altraminte ar' stà lucrulu, quandu proprietarii ar' fi facutu contractu pe unu anumitu timpu cu tierranulu assupr'a pamentului, que-lu pretindu astadi de allodiale: atunci quine ar' putè dice, quo astfeliu de contracte si conventiuni legali nu trebe obserbate; è dar' astfeliu de contracte nu se affla — afara de quelle storse cu sill'a si cu insiellatiunea in 1848. — si asià dar' nu s'au tractatu dupo contractu, quì dupo arbi-

triu quà toti iobagii. Tote aquestea le au recunoscutu sî ministeriulu Kossuthianu prin ordinațiunile de 21. April 1849 si 5. Maiu 1849 publicate a nume asupr'a cerbicosiloru aristocrati din Transilvani'a (Közlöny Nr. 85) adequo, „cumquo nu numai pamentulu aquell'a e *colonicale*, quare se affla in man'a addeveratiloru coloni — dîcea ministeriulu Kossuthianu —, quî sî aquell'a quare se affla in man'a asià numitoru inquilini, dequo n'au facutu domnii assupr'a aquellui pamentu de mai nainte contractu pe unu anumitu tempu si reserbându-si dreptulu dupo unu anumitu tîmpu a pofiti schimbarea prestatiuniloru; — ér' dequo n'au facutu contractu asupr'a pamentului, que dîce domnulu, quo e allodiale, si l'au tractatu sî pentru pamentulu aquest'a quà pe iobagiu, tocmai de ar fi adaugatu sî din allodiu, se tiene de colonicatura acumu, séu quellu puçinu se suppose a fi colonicatura.”

Aristocratii firesce quo aquestea nu le бага in sema. Si aquestea le anticipamu aquî numai pentru aqueea, quà se arretamu, que erà se se intemple cu pamenturile bietiloru tierrani dupo 1848 la intemplantare, quându s'ar' fi pusu in lucrare aquestu urbariu din 1847., adequo quea mai mare parte a pamentului colonicale dupo aquestu urbariu trecea de allodiale, aquesti tierrani astadi toti s'ar' sillî din nou la iobaglia, éra colonii ar fi cu mosie me-

runtielle buccatite dupo determinatiunile a questui urbariu, dupo cumu arretaramu.

XCVII. Atâtu si despre sortea tierraniloru pen' in a. 1848., quare pentru aquea le insemnaramu mai cu deosebire, fiindu-quo domniloru unguresci, quari n'au invetiatu nici nu au uitatu nimicu din quelle trecute, si acumu âncu le place a se provocà la legile dinainte de 48., que le facura densii spre despoiarea tierraniloru, scotu pe omeni din vetrele strabunc, 'i sillescu de nouu la iobagia, si incepu domnii a visà érosi despre adducerea inderetu a starei quei vechi placute, despre readducerea iobagiei. E de lipsa se le cunosca aqueste machinatiuni vechi si noue totu romanulu, quà se-si pota apperà proprietatea, quare din nouu vreu se li o attace inimicii, cumu li o au attacatu din secle — pen' que-i despoiara pe omeni de tote. Si astadi totusi viclenii domni âncu ei au fruntea de a inferrà pe romani de *communisti* — de çommunisti pe aqueia, al' quaroru pamentu si tierra de mostenire cu puterea li o rapira, din a quaroru sudore sangerosa se hranira o miie de anni, quari le lucrara domniloru pe nimic'a quà vit'a, si gemura quà sclavi foranici o aperare de afât'a amaru de timpu suptu jugulu quellu barbaru allu loru. Quine-lu vâ desdaunà pe romanu, pe tierranu de nedreptatirile

politice si sociali de atâtea secle, quine-i vâ in-
torce inderetu lucrulu si proprietatea rapita?...
Mai cu sema din seclulu' 16., quându cu inque-
tarea in fapta a detoriei nobililoru de a milita —
debuia se incete numai de quâtu si detorintiele
tierranului cotra proprietariu, — quoci dupo or-
ganismulu staturiloru de atunci temciulu iobagiei
erâ greutatea de militare, que zacea assupr'a no-
bililoru -- se iea nona nobilii dela tierrani, *ut
melius servire possint* — dice regele Ludovicu, —
appesarea tierraniloru dela secl. 16. incoce mai
cu sema dîcu, quându legatur'a intre tierranu si
domnu indata debuia se incete — quine o vâ
despagubi? Aquêsta despagubire a tierraniloru
din partea aristocratiloru este unu dreptu al' tier-
raniloru santu si nenegatu!...

2) Starea
culturei ro-
maniloru
pen' in a.
1848.

XCVIII. Pentru o natiune, quare este caduta
politice, cumu erau romanii din Daci'a Superiore,
nu mai remane altu medilocu de a se ridicâ érosi,
de quâtu numai *cultur'a intelectuale*. Dar' romanii
quei dintre Carpati si Thissa si in respectulu
aquest'a se afflau intr'o stare atâtu de miserabile;
in quâtu raru se affla o natiune, quareia astfelu
se-i fia fostu rapite intr'adinsu tote medilocele de
a se putè cultivâ pe sine, quâ natiunei romane
inainte de a se unî cu beseric'a Romei, bine

sciindu inimicii nostri, quo usioru este a tienè in jugu pe o natiune accoperita de intunereculu nesciintiei.

Inainte de uniunea cu Rom'a romanii scole *nu puteau* se aiba: ne fiindu-le ertatu a âmblà la scola; tipografiile romanesci ridicate de principii calvini nu multu puteau folosì: departe quà se fia ridicate cu scopu de a luminà pe romani: scopulu lorù erà — a introduce calvinismulu intre romani: nici nu se tipariau alte carti afara de quelle besericesci. — Pucin'a lumina, que erà atunci intre romani, se stracurà incoce pintre Carpati — dela fratii nostri din Daci'a Inferiore.

Inainte de
Uniune.

XCIX. Prin uniunea cu Roma — dequo si equalitatea politica si besericesca promissa prin diplomele imperatesci remase numai pe chârthia — se deschide totusi o noua epoca pentru cultur'a intelectuale. Anco imp. Leopoldu poronci, quà se se ridice scole mai inalte pentru romanii *uniti* la Alb'a Juli'a, Hatzegu, Fagaras, mai târdiu si in Blasiu (firesce tote aquestea mai vertosu cu scopu de a propagà uniunea); dar' au trecutu multi anni dela uniune, si scolele promisse — dimpreuna cu quellelalte drepturi promisse — au remasu numai *pie desiderie*. Cu atât'a furia se oppuneau ungurii desceptarei romaniloru si dupo uniune: in quâtu romaniloru in fapta nici

Dupo
Uniune.

acumu nu le erà ertatu a âmblà la scola, cu tote quo diplom'a din 1699. erà publicata sî in diet'a tierrei âncu in aquellasi annu. Intr'o cercetare facuta din mandatu mai inaltu pe la a. ~~1721~~. la plângerea romaniloru din tienutulu Albei si Ariesiului — se spunu tiraniële, que le faceau domnii unguresci — mai alessu *Keményescii* — cu romanii din aquelle tienuturi: cumu *nu-i lassa a merge la scola, si dequo scappa orequare la scola, 'lu adducu inderetu cu manile legate in spate; asià l'au addussu pe feciorulu popei din Grindu dela scol'a din Clusiu, si l'au pusu la bibolii domnesci, si dupo que au fugitu érosi din curte, quà se mergea la scola: curtenii baronului Kemény l'au persecutatu pene la Ariesiu, acolo au saritu in apa de frica.* Fiindu romanii atâtu de assupriti de unguri — que mirare, dequo dupo mortea Archi eppului Athanasiu I. unu popa invetiatu nu se afflà in cleru spre a-lu allege de urmatoriu: romanii fura constrinssi a allege de Archi-eppu pe unu jesuitu — Joanne Giurgiu — romanu nascutu din *Strâmbulu*, de unde pe ungoria *Pataky* se chiamà, — dar' jesuitu, quà toti jesuitii, calugaru, quà toti calugarii — n'avea nici o grige de luminarea romaniloru. —

romanii ne avendu pe altii au alessu pe *Joanne Miculu din Sadu* numitu *Klein*, quare atunci erà numai auditoriu de teologia in al' treilea annu in seminariulu catolicu din *Tirnavi'a*. Aquestu episcopu tineru prin faptele salle quelle stralucite pentru fericirea natiunei salle quei scappatate s'a facutu neuitatu la gintea romana pentru totdeauna. Quà natiunalistu inflaccaratu — vedendu quo fora libertate natiunale romanii nu potu face nici unu passu securu spre o vietia mai fericita — fù quellu d'ântâiu romanu, quare avù curagiulu a face passi pentru reedificarea casei quei politice a natiunei romane surupate de unguri, secui si sassi (vedi pag. 78. 79.). Quate conjuratiuni nu facura Ungurii, Sassii si Secuii assupr'a Romaniloru dela 1437 — in cursu de vro 300. de anni, si totusi pen' la *Klein* quarui romanu i'a venitu in minte, quà se lucre si romanii intr'acollo, quà se intre si ei quà *natiune* quà *romani* in cas'a politica si commune a patriei?!... Quine nu se vâ mirà de mintea quea mare a nemuritoriului *Klein*, quare pe la 1740 — cându romanii se afflau intr'o stare atâtu de giosu a culturei -- pretindea pentru romani drepturi *natiunali*: cându tocmai si in a. 1848. quâti romani nu erau, quari 'si bateau jocu de natiunalisti, si diceau, quo que queru romanii *nationalitasu*!?. Quà preotu ro-

manu credintiosu besericei românesci, cu tote quo a crescutu la jesuiti, mintea si inim'a lui totusi remase nestricata de invetiaturile jesuitice si calugaresci: apperà libertatea si datinele besericei romanesci assupr'a catoliciloru. — In urma quâ românu zelosu si invetiatu a pusu fundamentulu la tota cultur'a que se affla astadi la romani. Ellu adequo dupo que cu multe si mari spese de 120,000 (cumu spune ensusi intr'o scrissoria la *Major*) a medilocitu schimbarea dominiului *Gherlei* si *Sambatei* cu al' *Blasiului* — quare e legatu astfeliu natiunei nu numai prin Diplom'a imperatesca, quî si prin aquelle spese mari de bani facute la esoperarea lui — unu lucru la quare bine se iea sém'a romanii, — dupo que dicu Klein facù aquestu schimbu si se assiediâ la *Blasiu*: se appucâ de edificie besericesci si natiunali, case pentru calugari, quari erau se fia invetiatorii tinerimei in scolele, que vrea se le redice; pentru aqueste edificie éراس capetâ Klein imprumutu de 10,000 dela erariu, quare se arruncâ pe cleru. Totu episcopulu Klein fù quellu d'ântâiu, quare incepù a tramitte tineri romani la Rom'a pentru cursulu filosoficu si teologicu. Quei d'ântâi tramissi fura *Gregoriu Major* din *Selagiu* (quare se facù apoi Episcopu) si *Silvestru Caliani* de pe *Campia*. — Astfeliu lucrâ Klein pentru luminarea

si ridicarea natiunei salle: ellu n'asceptà tote delà imperatu si delà guvernu: ellu lucrà intr'acollo, quà natiunea ensasi se se ajjute pe sine: astfeliu cu bani natiunali ridicà edifice natiunali: ellu bine scià quo o natiune, quare ascepta tote din ceriu si delà straini, o natiune, quare nu se ajjuta ea pe sine, nici Ddieu nu o ajjuta... Intr'aqueea ungurii bine vedeau, quo tinerulu si zelosulu episcopu romanu quâtu este in stare se ridice si se descepte pe romani: dequi se scullara asupra-i la curte: si Klein dupo multe partimi scappându la Rom'a — murì mai tardüu acollosi a. 1768. — Singuru despre aquestu episcopu n'a pututu dice nimene, quo a resipitu avearea pe pompe, quo ar fi amblatu dupo tituli si decoratiuni — titulu de *baronà* i'a fostu datu inainte de a se ordinà pentru inaintarea uniunei, ér' quà se fia amblatu ellu dupo ea, cumu au amblatu altii si ambla si astadi unii venturosi dupo *excellencia* si *cruci* — aquést'a despre Klein s. Miculu nu se pote dice.

CI. Scolele din Blasiu nu s'au inceputu pen' la a. 1754: in aquestu annu suptu eppulu *P. Pavelu Aaronu* finindu-se edificiele pentru calugari si scolele incepute de *Klein* — in urmarea unui rescriptu imperatescu se deschisera scolele din Blasiu. Quei d'ântâi professori au fostu *G.*

Ep. Aarone.
1752-1764.

Deschiderea
scoleloru
din Blasiu
a. 1754.

Major si Caliani. Dar' se nu socotesca quine-và, quo aqueste scole — quare mai tardiu se facura apoi isvorulu de cultura, putemu dïce, pentru tota romanimea — se nu socotesca dïcu quo scolele din Blasiu la inceputu s'ar fi pututu assemenà mecar' cu unu gimnasiu, — nu, la inceputu tota invetiatur'a stà intr'atâtu, quo invetiau *rugatiunile, sacramintele etc., se deprindeau scolarii la cetania, si in beserica ceteau psaltirea.* Pe rëndu incepù *G. Major* a-i invetià sî *declinatiuni*, quare lucru 'lu credea ellu mare progressu; dar' gimnasiu deplinu nu erà, cu atâtu mai puçinu *filosofia*, si *G. Major* nu dorià nimic' mai multu, de quâtu se ajunga o data invetiându-se in *Blasiu* „*propositio major et propositio minor.*” Inse aquést'a suptu ep. Aron n'a ajjunssu, què a invetiatu numai quàm obieptele, que se tienu de gimnasiu. Dealtraminte ep. Aron forte multu s'a straduitu pentru inaintarea culturei romane: ellu vedendu quo din veniturile dominiului eppescu, quare erà pentru intretienerea calugariloru quà professori si pentru inaintarea scoleloru, nu pote accoperi spesele trebuincioase: cumperâ dominiulu *Cutului* cu *ajutoriulu clerului si cu al' credinciosiloru*, quare apoi s'a sî intaritu de imperatïa la 1769. quà perpetua fundatiune pentru *seminariu*. Unu nouu essemplu la fericitii nostri bctrâni, quari nu ascep-

tau tote dela straini, quì singuri se ajjutau pe sine. Din aquestu dominiu apoi si din quellu eppescu se plateau professorii si se ajjutà tenerimea scolastica, dar' professorii capetau plata atātu de mica, quātu nu se puteau cultivà nici pe sine. Eppulu Aron tienea la scola la Blasiu 24. de tineri romani *nobili*, ellu sperà, quo de voru cresce aquestia si se voru luminà, quà *nobili*, voru apucà la diregutorii politice in tierra si voru fi spre ajjutoriu natiunei. Intre tinerii aquestia se cetescu in protocollele scolastece din familiiele: Para, Nopcsa, Motocu etc. Dar' s'a insiellatu intr'ensii, pentruquo quare cumu appucà la vro dregutoria se facea *popistasu*, se ungurià si se lepedà de natiune. — Aquestu episcopu in totu tipulu se luptà a lati cultur'a intre romani: fiindu omu cu mare invetiatura — din nou tradusse bibli'a pe romania: ridicà tipografia, in quare inse numai carti besericesci si pentru inaintarea uniunei se tipariau, cumu e: *Florea Adeverului*; quoci cu tote quo erà omu invetiatu, dara fiindu calugaru — credea, quo mai pe urma tota invetiatur'a trebue se fолlossesca mai cu sema relegiunei si uniunei. — Aquestu episcopu in testamentulu seu si-a lassatu tota averea sea clerului si tinerimei scolastece, quo si dominiulu 'lu cumperà, quà se fia de unde se ajjutà *paupercola juventus scolastica*

(serman'a junime scolastica) Din testamentu si din tote faptele lui se vede amore cotra natiune.

Ep. At. Red-
nik.
1765--1772. CII. Suptu eppulu *Athanasiu Rednik* mecar-
asià in quâtu in tote scrierile salle cotra cleru,
calugari, bà si cotra guberniulu tierrei nu numai
dicerile intregi, dar' si cuvintele âncò le demonstrà
cu citatiuni din *Canone si Santii Parinti*, asià
quâtu dela sine nu sciea nimicu, necredendu
pote a fi quevâ adevèratu, de nu putea cità au-
toritatea orequarui s. parinte: cu tote aquestea,
dîcu, cultur'a intre români suptu densulu nimic'
nu inaintâ; bà putemu dîce, quo aquestu eppu
i'a intunecatu pe români, dequo ne uitamu cu
que modu propaga ellu uniunea prin tierra, quo
purtà cu sine icon'a sinodului dela *Florenti'a*, in
quare diavolulu intinde cârligulu se traga pe Fo-
thiu la iadu, aquêsta icona o purtà inaintea sea
in rudele praporeloru, que le luà omenii, quari
âmblau cu ellu — a uneori cu puterea dela ne-
uniti, casiunându astfeliu processe pene si inain-
tea guberniului si certe intre frati.

Ep. Gr.
Major.
1772--1782. CIII. Dupo mortea eppului *Rednik* incepù mai
ântâiu a se invetià in Blasiu *Filosofi'a* si *teologi'a*,
findu quei d'ântâi professori *S. Klein* istoriculu
si *Stefanu Popu* — amendoi calugari. — Suptu
eppulu *Greg. Maior* s'a continuatu aquést'a, asià

quâtu si-a ajjunssu dorinti'a, quâ se audia inve-
 tiandu-se in Blasiu „*proposit. major et minor*” (ade-
 quo *logic'a*). Aquestu eppu plinu de zelu si de
 spiritu natiunale bine vedendu, quo romanii din
 caus'a seraciei, la quare i'a addussu appesarea
 quea adunca politica si civile — n'au cu que-si
 purtà baiatii la scola: a intemeiatu in Blasiu fun-
 datiune de pane pentru 200. de scolari din veni-
 turile episcopiei, monastirei si seminariului, quare
 pen' astadi sta. Mare ajjutoriu a fostu aquêsta
 fundatiune pentru seracii scolari romani. — Suptu
 ep. Major a ajjunsu la culme cultur'a romaniloru
 din secl. 18., si aquêst'a erà concentrata tota in
 calugarii din Blasiu, quari mai toti invetiassera la
 Rom'a. Dintre aquestia quei mai insemnati erau:
ensusi episcopulu, Josafat Devai, Stef. Popu, Filo-
teiu Laszlo, Germanu Peterlaky, Sam. Klein istori-
culu, Petru Major, Georgiu Sincai etc., pe questi
 doi din urma ep. Major i'a tramissu la Rom'a.
 Unii dintr'ensii erau professori, a-une-ori totdeo-
 data si consistorialisti, altii missiunari pentru
 uniune, si toti natiunalisti mari; quoci cu tote
 quo invetiau in Rom'a, dar' de acollo nu atâtu
 adduceau spiritu calugarescu, quâtu veniau inflac-
 carati de amorea natiunale, que li-o inspirau in
 Rom'a monumintele quelle eterne alle strabuni-
 loru nostri. — Episcopulu Major predicându a desu

prin tierra — atât'a popularitate si amore si-a câstigatu la romani, quâtu pene astadi 'lu canta in versulu: „*ploua ploua prin copaci; Major e robu la Muncaciu.*“ etc. Despre ep. Major se spune, quo fiindu odata in visitatiune in tienutulu Deesiului, si plângundu-i-se credinciosii quo n'au beserica nici nu capeta nicidecumu locu de beserica — *Major* episcopulu rapitu de spiritu divinu 'si ridicâ manile in susu si a esclamatu: *Domne! asià-ti trebue, daca ai datu tu totu loculu domniloru, de acumu n'ai nici atât'a, què se-ti ridice omenii casa!* Bob, quare 'i erà atunci secretariu, 'lu reflectâ, dar' Major 'i disse: „taci, dà tu se me inveti pe mine, que se vorbescu!“ . . — Persecutatu sì ellu quà Klein fù sillitu a se lassà de episcopia.

Ep. Bob.
1782--1830.
Intunerecu
in cultur'a
romaniloru.

CIV. Suptu eppulu *Bobu* ar' fi asceptatu omulu, quà dupo atâtea lupte si inceputuri grelle se merga inainte cultur'a cu passi sburatori: acumu erau omeni invetiati, nu quà suptu *Miculu* si *Aron*: quevâ ajjutoriu erà facutu sì pentru tinerimea scolastica: pe dreptu se putea dar' asceptà progressu indoitu; dar' tocmai din contra se intempla: cu inceputulu episcopiei lui Bob se face nopte in sfer'a culturai romaniloru: si *blasianii* au dormitu in 48. de anni, quâtu a tienutu eppi'a lui *J. Bob*; quo n'au facutu sporiu mai mare, de cumu a fostu suptu ep. *Major*. Bob

erà unu omu, quare nu putea sufferi pe barbatii quei invetiati: incepù a se certà cu calugarii quei invetiati: toti fura constrinssi a luà lumea in capu dinaintea lui *Bob*: n'au mai remasu omeni invetiati, quari se pota fì professori. Renumitulu *G. Sincai*, quare âncu a fostu calugaru, quà directoriu al' scoleloru satesci in tota tierr'a — ridicâ vro 300. de scole satesci, a quaroru astadi nici loculu nu se scie: a tiparitu carti scolastice — grammatica romana cu litere latine pentru limb'a latina etc.; inse certându-se apoi cu eppulu, fù sillitu sì densulu a luà lumea in capu, si nime n'a sufferitu atâtea patimi, quâte a sufferitu *Sincai* nemuritoriulu. (vedi pag. 96 et 103), for' se aiba vr'o vina, de quâtu quo erà omu forte dreptu si aspru in vorbe, si apostrofà administratiunea quea rea a episcopului. Dupo *Sinkay* Protopopulu *V. Nemes* a urmatu in directur'a scoleloru pen' la 1807.. In urma a inquietatu tote scolele si in fapta sì directur'a, quoci quellu cu nume directoriu *Benedictu* dà numai patente la dascali, quari scutiti dela greutàti nu invetiau nimicu. — *Klein* istoriculu traducundu bibli'a s'a rugatu de eppulu se-i ajjute tiparirea, aquest'a nevrendu — *Klein* se intorse cotra eppulu n. u. *Ger. Adamovici*, *Bob* 'lu arretâ la guberniu, quo vre se tiparesca bibli'a la neuniti, si-lu accusâ de lenesiu intru

Filipanu.

dregutori'a, que o avea quà predicatoriu in Blasiu, mecarquo se scie, quo de quându e Blasiulu, predicatoriu, quà *Klein*, n'a fostu; in urma totusi a tiparitu Bob bibli'a, dedicându-o Klein episcopului; n'a pututu totusi se petreca Klein cu Bob, asià a muritu in Buda quà revisoriu de carti. — Astfeliu o a patîtu sî P. Major. (vedi pag. 96.) — Astfeliu a departatutu Bob din Blasiu si din Cleru sî pe alti barbati invetiati: intre alti insemnamu pe *Filipanu* — Clericu de *Lemberg* si Doctor de teologia, pe aquest'a departându-lu din Blasiu l'a assiediatu de parochu la Baiutiu, unde neajjungandu-se cu plat'a que o avea acolo — erà constrinssu a carà pentru plata pe di cu carul' cu doi boi la magazinu, dupo aqueea in parochi'a *Chiciudului*. Aquestu *Filipanu* mergundu o data la Clusiu cu carulu cu bucate de vendutu, si acolo intiellegundu, quo in Academia unu tineru face rigoroze, intrâ sî densulu in sala imbraccatu in çiundra, quà popii de pe sate si cu sbiciulu pe umeri. Cautatur'a lui quea maretia, que dovedea sî suptu aquesta imbraccaminte unu barbatu invetiatu, barb'a lui quea venerabile trasse assupra-i attentiunea tuturoru quelloru de façia, intre quarì erà sî *gubernatulu tierrei G. Bánffy*. Cu quâtu fù surprinderea tuturoru mai mare, quandu *Filipanu* querù voia a pune sî en-

susi propusetiuni din filosofia essaminandului — in limb'a latina. *Filipanu* pe aquelle timpuri erà in tota Transilvani'a quellu mai mare eloquinte latinu. Dupo aquestu esame gubernatoriulu 'lu postì la prandiu, dar' *Filipanu*, quare tocmai prandisse pe rud'a carului pane cu slanina, multiumi — dicundu: quo a pranditu. Gubernatulu cunoscundu invetiatur'a lui *Filipanu* — constrinsse pe eppulu cu occasiunea ridicarei capitulului a-lu pune intre canonici, asià apoi intorcundu-se *Filipanu* la Blasiu murì quà *prepositu* al' Capitulului (a. 1831). — Dupo que *Bob* allungà astfeliu pe toti barbatii quei invetiati de lungo sine: trasse la sine totu monopolulu sciintieloru: ellu a tradusu: *Desiertatiunile* (*Didacus a Stella de Vanitate Mundi*), *Toma dela Campu*, *Tainele lui Turneli* despre quare a dïssu unu catolicu dela Alb'a Juli'a „quo mai bine ar' fì facutu rote” (*Major*); bà sî *dictionariu latino-romanu* si alte carti besericesci.

— Suptu Bobu se assiediara norme imperatesci in Blasiu; se sistemisà gimnasiulu: professorii gimnasiali se pleteau din veniturile monastirei — egumenulu avea 300., queialti 180 — 200. pe annu: din aquesti bani nici traì nu puteau, de parte se se pota cultivà: uneori numai pentru costu plateau la seminariu, quei-que nu erau calugari, 16. fior., astfeliu pentru haine, lumini,

Sistemisarea
gimnasiului
dela Blasiu.

lemne, gustare, apoi carti etc. le mai remaneau 40. di — *padru-dieci xri pe luna*. La unii dintre professori trebuiau se le adduca parintii, quari aveau parinti, de mâncare de a casa cu desagii in spate. Seraci'a 'i impingea pe unii professori, de singuri trebuiau se-si adduca lemne cu spatele din padurea eppesca dela *Nisca* calle de o ora, pentruquo periau de frigu ern'a — nedandu-le eppulu lemne din padurile salle episcopesci, si ei neavendu pe que-si cumperà. — *Bob* adunâ pe toti clericii dela *Rom'a*, *Vienn'a*, *Lemberg* in seminariulu dela *Blasiu*, unde se tieneau din veniturile *Cutului* si alle *Monastirei*, din a queste din urma venituri calugarii erà indetorati a tienne 23. de alumni. Mai remasera 2. la *Vienn'a* in fundatiunea facuta suptu ep. *Major*, si 2. la *Pest'a*. — Que e dreptu *Bob* din banii adunati din tote bunurile Clerului si *Monastirei* in 48. de anni a facutu si fundatiuni pentru professori si la mai multe academie din *Transilvani'a* pentru scolari, si a lassatu frumosa summa de bani, cu quari se potu folosì romanii pentru inaintarea spiritului in sciintie si maiestrie, dara fiindu-quo *Bob* a innadusitu aquellu spiritu: se pote assemenà parintelui, quare aduna avere pentru pruncii sei, dar' negrigesce crescerea loru. Asià a remasu clerulu de *Bob* — cu bani, dar' fora crescere.

CV. Intru aquestu intunerecu se arreta trei ^{Klein, Sinkai} lucéferi pe orisonulu literaturei romane: **KLEIN,** ^{si Major.} **SINCAI** si **MAJOR** — quei d'antai apostoli ai regeneratiunei romanesci. Que se dicemu despre aquesti romani cu invetiatura mare, quaroru asemeni barbati âncu n'a avutu gintea romanesca!, quari prin istoriele loru quelle nemuritorie, quâ „prin unu feliu de toiagu al' lui Moyse au despicatu o mare de intunerecu, que tienea pe romani de cindea pamentului fagaduintiei, 'i facura se treca din col' de Egyptulu minciuniloru, si se-si cunnosca addeveratulu si slavitululu loru in-ceputu.“ cumu dice prèinvetiatululu Romanu *J. Eliade* aprinsu de spiritulu recunnoscintiei cotra aquesti barbati. Dequo nu erà *Klein, Sincai si Major*: romanii astadi istoria n'aru avè...

CVI. Contimpurani cu aquestia respândeau ^{Atti apostoli} intunereculu noptei in Banatu: *Paulu Jorgovici,* ^{ai romanis-} *Constantinu Loga, Joanne Mihutiu, Dimitriiu Ci- ^{mulni.} *chindealu* — toti professori la institutululu pedagogicu din *Aradulu-vechiiu* intemeiatu la a. 1812. de imp. *Franciscu I.* dreptu recunnoscintia pentru bravurile soldatiloru romani probate totdeauna si mai vertosu in campani'a frâncesca. Fabulele quelle pline de invetiaturi filosofice si politice alle lui *Çichindealu* suntu cunnoscute romaniloru: *elle potu fi pentru romani,* quâ se traescu cu cuvintele*

lui Eliade *), *pentru totdeauna tablele legii adduse in pusthie*. Quâte retaciri si superstitioni n'au sfermatu aquellea! si quâte n'ar' fi sfermatu, de ar' fi fostu latite mai multu intre romani, quoci aquést'a si assemeni carti n'ar' debui se lipsésca din cas'a nici unui tierranu romanu! pe la a. 1814. invetià parintele Çichindealu „*se fimu noi toti romanii un'a: nu e aicià greco seu latinu, unitu s. neunitu . . . un'a trebue se fia nati'a romanesca*“ . . . quare a invetiatu in fabulele salle: „*mintea! (cultur'a) marita natie daco-romanesca in Banatu, in tierr'a romanesca, in Moldov'a, in Ardelu, in tierr'a unguresca, mintea! quandu te vei luminà cu invetiatur'a cu luminatele faptè bune te vei uni! mai alessa natie pe pamentu nu vè fi inaintea ta.*“ . . . Dar' apoi cumu bate parintele Çichindealu pela 1814. *calugarismulu* — representantele intunerecului poporaloru! Aqueste fabule alle lui Çichindealu interritâ assupra-i superbi'a unguresca si fanatismulu serbescu, a quaroru neomenosa persecutare 'i casiunara o morte prematurata lui si fiului seu, quare atunci finisse cursulu sciintieloru mai inalte. —

Dupo aquesti barbati nemuritori continuara

*) Vedi prefatiunea lui Eliade la a do'a editiune a *Fabuleloru* lui Çichindealu. Băcuresci 1838.

lupt'a pentru luminarea romanilor mai multi barbati meritati pe deosebite cali. In Transilvani'a renumitul avocat si poetu *Vasiliu Aaronu* scrisse *patimile mantuitorului* in versuri intr'o limba placuta. Altii la Blasiu se luptau pentru essilarea serbismilor din limb'a besericesca âncepe pe la 1825. precumu prepositulu *Crainicu*, unulu dintre intimii amici ai lui *Major*. Simeone *Crainicu* incepù a scote *blagosloveniile* si *norodulu* si incepù a *binecuventà poporulu*, pe quare apoi atâtu in aqwestea, quâtu si intru introducerea literelor 'lu ajjutara apoi *Nic. Maniu* si altii. — Grammatic'a lui *Alexi* din Ungari'a dede onore limbei daco-romane inaintea strainilor; in Banatu si Ungari'a invetiatiulu *Murgu* si *Bojinca*, *Th. Aaron* si altii in urm'a lui *P. Major* apperau originea quea marita a romanilor in contr'a strainilor, si astfeliu desceptau spiritulu nationale si cultur'a intre romani. Zelosulu Romanu St. Neagoi ti-pari la Pest'a unu Carindariu istoricu cu litere, quare erà si carte istorica si popularia. Romanii nimiciti politice mai aflau nutrementu quellu puçinu in campulu literaturei.

CVII. Prin miscarile literarie alle aqwestoru si altoru mai multi barbati invetiati besericesci si civili cotra mortea episcopului Bob incepe a se imprescià intunereculu si diorile unei noue lumini

Filosof'a
germana in
Blasiu.

Intemeierea
liceului din
Blasiu.

a se reversà. Anco suptu Bob introdusse prof. *Tim. Cipariu* la a. 1829. filosofi'a germana in scolele din Blasiu: appucanduse de studiulu limbeloru europene si orientali — stirnì pe blasiani la o noua vietia literaria introducundu-i in campulu literaturei europene, quoci invetiatii blasiani pene atunci credeau, quo cu classicii latini s'a incheiatu tota sciinti'a. — Dupo mortea episcopului Bob venì facultate dela imperati'a de a se deschide la *Blasiu liceu* quà la *Clusiu*. La 1831. quei d'ântâi professori ai liceului din Blasiu fura: *Simone Barnutiu* la filosofia si istoria universale si *Nic. Marcu* la fisica si matematica. La 1834. erau acumu patru professori pentru sciintiele, que se propuneau in liceu, intre aqestia *Joanne Russu* — auctoriulu „*Iconei pamentului*.“ De aqui inainte atât'a inaintare face invetiatur'a in Liceulu Blasiului, in quâtu aqest'a peste puçinu, dequo nu intrecea, dar' siguru putea emulà cu ori-quare altu liceu din Transilvani'a. Nu invetiatura, quì spiritu lipsea in scolele dela Blasiu inainte de professorii *Cipariu*, *Barnutiu* si *Russu*. Professo-riulu filosofiei *Barnutiu* âncu la a. 1831. introdusse in Blasiu *dreptulu firei*, éra acumu pe la a. 1834. quellu d'ântâiu incede a propune *dreptulu firei in limb'a romana* — intarindu prin aquésta in-cercare addeverulu quellu cunoscutu de tote na-

tiunile luminate, quo sciinti'a numai in limb'a materna se pote invetià cu folosu. A ingreuià tinerimea cu invetiarea sciintieloru in limbi morte séu straine este assuprire nedrepta, unu medilocu afflatu de natiunile assupritorie spre a insiellà pe alte natiuni, spre a impedecà inaintarea culturai umane, si asià a le tienè in sierbitute. *Barnutiu* prin introducerea limbei natiunali in liceu puse temeiu la o cultura addeverata natiunale. Lucru de mare insemnetate erà aquest'a pe aquellu timpu, quându limb'a romana âncu n'avea aquea auctoritate, quà se pōta crede quineva, quo in limb'a romana se potu invetià si sciintie innalte si tocmai si filosofia: quându de alta parte limb'a latina se credea privilegiata pentru a predà intr'ens'a tote sciintiele: si quându in urma tocmai si in scolele ungresci nu cutezau âncu ungerii a introduce limb'a loru natiunale. Professoriulu *Simeone Barnutiu* lassându-se de notariatulu consistoriale, que-lu dusse dela 1835 — 39. si appucându-se erosi de filosofia la 1839. tradusse tota filosofi'a lui *Krug* si o propunea in limb'a natiunale pe aquellu tempu tocmai, quându se pregatea stingerea limbei si natiunalitateri romane in dietele ungresci, invetiandu totdeodata pe tinerii romani drepturile quelle innascute porsonali de libertate si equalitate atunci quându romanulu anco nu se socotea de

Introduce-
rea limbei
natiunali in
liceulu Blae
siului.

persona dupo legile tierrei. De aquì înainte totu mai
 tari si mai profunde radecini incede a prinde na-
 tiunalitatea in scolele din Blasiu si de aquì in
 tota tierr'a. — Professoriulu *Cipariu* inavutì lite-
 ratur'a teologica cu mai multe sciintie facute de
 densulu in limb'a natiunale (1841—2) p. e: *In-*
troductiunea in assiediammentulu vechiu si nouu, Her-
meneutic'a s. scripturi etc. tocmai obieptele quelle
 mai grele din sfer'a teologica. — Aqueste essem-
 ple le urmara si queialalti professori; insufflându
 prin aquést'a amore de limb'a natiunale in inimile
 tineriloru, si facundu-i a studià cu inlesnire si
 profectu in aquea limba, in quare cugeta. — Pro-
 fessoriulu *J. Russu* — repausatulu, prin a quarui
 morte perdura romanii o istoria universale, que
 erà se dea la lumina, nu cu mai puçinu spiritu
 propunea istori'a universale, si in aquést'a isto-
 ri'a natiunale. — Professoriulu *Demetriu Boer*
 singuru dupo *P. Major* incepù a propune teo-
 logiloru din Blasiu afara de dreptulu canonicu
 si dreptulu particulariu allu besericei resari-
 tene-romane in limb'a romana, ér' nu in limb'a
 latina quà mai rainte, in quare nici tinerii nu in-
 vetiau cu successu, si de alta parte limb'a ro-
 mana parassindu-o cu totulu si lassandu-o numai
 in gur'a poporului. Nu barbati invetiati lipseau
 mai nainte in scolele dela Blasiu: *Filipanu, De-*

metrii Cajani, Dem. Vajda, Stoica, Todor, Ratiu si altii inaintea loru erau plini de invetiaturi dela Rom'a, Vienn'a si Lemberg etc.; dara pene quându suptu densii domnià in scolele dela Blasiu despotismulu limbei latine, metodulu jesuiticu, formalismulu quellu uccidatoriu: professorii sus-numiti incepura a dà victia si spiritu sciintieloru atâtu prin propunerile in limb'a natiunale, quâtu si prin metodulu unei propuneri viie, que incânta pe studenti, 'i indulcià pentru sciintie asià, quâtu studentii si quei mai slabi studiau cu quellu mai mare zelu sciinti'a quea mai grea — filosofi'a; quoci professoriulu *Barnutiu* arretâ in preleptiunile salle quelle popularie din filosofia, quo si aquést'a se pote predâ astfeliu, quâ se o pricepa omenii. Astfeliu se latîsse renumele liceului din Blasiu in tota tierr'a, in quâtu acumu pe la 1845 se imultîsse numerulu ascultatoriloru de filosofia, precumu nu fuisse in Blasiu nici odata, si intr'addeveru, quo studentii, que mergeau dela Blasiu la quellealte liceuri din patria, nici-o-data nu-si perdeau nici in aqwestea loculu, que-lu aveau la Blasiu.

CVIII. Aquestu progressu si desceptare nu putea se fia lucru placutu guvernului ungurescu: propuneri in limb'a natiunale, desceptarea tineriloru pentru drepturile quelle ratiunali si istorice

Miscarile magyariiloru si magyaro-maniloru in contr'a liceului.

alle ginteî romane — erau tote lucruri nesufferite ungurului. Anco la 1833. emisse guvernulu dela Clusiu unu decretu cotra eppulu *Leményi*, quâ s. e. istori'a universale se nu fia studiu oblegatu — quoci Professorii *Barnutiu* si *Russu* 'i desceptau pe tineri la maritulu inceptu si viitoriu allu unei ginte de asiâ innalta origine. Ep. Lemenyi a facutu dintru'ntâiu remonstratiune si apperâ liceulu Blasiului; dar' dupo aqueea durere! te miri din que motive dîcea si vorbiâ publice, quo liceulu trebue se se sterga, intr'atâtu respândisse necessitatea aquést'a: in quâtu unu curteanu vorbindu despre aquestu lucru cu unu professoriu dupo multe dispute pro si contra — Cluin urma dîsse: *denique Carthago* (adequo liceulu) *delenda est.*“ Intr'aqueea liceulu totu stete pen' in a. 1848, dequo si perdù multu forte prin allungarea professoriloru quelloru mai harnici in urm'a processului cu episcopulu.

CIX. Despre Blasiu mai insemnamu, quo episcopî'a de aici âncu de pe la a. 1829. in correspondintiele officiose cu Clerulu se intrebuintiâ cu litere: *Th. Sereni*, quâ notariu consistoriale, incepù a scote barbarismii din limb'a consistoriului. -- Prof. Cipariu tipari carti besericesci cu litere cu o ortografia dintre quelle mai bune quâte au essitu

pen' acumu *). D. *Cipariu* la a. 1847. incepù a publicà in Blasiu „*Organulu Luminarei*“, quare, quà foia literaria, erà quea mai insemnata in tota Daci'a. Acumu numerulu I. al' aquestei foie literarie facù mare turburare intru intunerecu, si indata insoçinduse nesciinti'a cu orb'a indresnella i'au facutu Dlui *Cipariu* processu pen' la guberniu, si pentru-que? pentru form'a „*tiune*“, adequo pentruque serie *conditiune*, *rugatiune* etc., pentru que nu — *conditie*, *rugatie*, *ertatie* si asià mai incollo! aretarea la guberniu erà subscrissa cu firm'a urmatorieloru feçie: Protop. Fülep, Pap Gabor etc. contrarii aquestei forme 'si bateau jocu de aquésta forma, si recur-gundu la limb'a unghuresca assupr'a limbei romanesci diceau: „*nagyon csunyán hangzik az a' csunyé*“ (tiune); dar' D. *Cipariu* totu *rugatiune*, *ertatiune* scrisse si de aquì inainte. — D. *Cipariu* este unulu dintre quei mai mari orientalisti in Europ'a, si restaurarea teologiei la romani, quà sciintia, numai dela dumnealui se pote asceptà, quo numai dumnealui pote pune bibli'a la o noua revisiune, quà

*) Ortografia mai potrivita naturei limbei rom. âncu n'a essitu quà a domnului *Cipariu*: in quātu ne miramu que mai ambla astadi unii seci a mai introduce in scole alte ortografii — pen' vâ statorì un'a o societate erudita. — Noe ensine ne pare reu, quo n'o urmaramu intru tote mai consequentu.

singurulu *orientalistu* la romani si mare cunnoscutoriu allu limbei romane. Asceptamu, quo vâ reformâ tote sciintiele teologice ammesuratu cu gradulu de astadi al' sciintieloru, quâ asiâ teologii romani se se faca *invetiatori* ai poporului, nu numai *administratori* ai sacraminteloru, si quâ se nu se implinesca la romani aqueea, que a dïssu marele istoricu *Rotteck* despre beseric'a resaritena, quo âncu n'a petrunsu la dens'a nici o radia a culturei umane. Literatur'a limbei romane âncu multu are de a asceptâ dela *Cipariu*.

CX. Cu multu mai slabu stâu in respectulu culturei fratii neuniti atâtu transilvani, quâtu sî banatiani. Si cumu putea se sî fia altraminte, quându pe lungu appesarea quea grea politica se mai insociesce sî appesarea besericesca din partea serbiloru. Cu episcopi serbesci séu serbiti, quari scimu din *P. Major* cu quâtu scandalu cântau: „caile (coile) melle nu-su quâ caile vostre.“ si erosi, cumu predicau: *kako* (adequo asiâ) *poroncesce beseric'a*, *kako legea*, *kako imperates'a*, *kako guberni'a* etc. — cu astfelu de episcopi necunnoscutori de limb'a poporului cumu putea se inainteze cultur'a! . . . cultur'a romaniloru din Ungari'a are de a se multumî preparandiei din *Aradu* si zelosiloru professori de acollo.

CXI. Episcopiele romanesci nici in timpulu mai prospetu nu facura mai nimicu pentru ridicarea scoleloru popularie. Singuru la a. 1841. la neobosit'a staruintia indemnatoria a zelosului romanu *Nic. Baiulu* quare a aretatu eppului Leményi, quo se affla unu decretu de Curte pentru scole de pe la a. 1821. — scrisse ep. Leményi pentru scole la guvernul, si asià essi famosulu decretu dela 41. pentru scole satesci cu *limba unghuresca*, quare decretu 'lu memoraramu la ultramagyarismu. Dar' scole popularie totu nu se ridicara; numai când se aretâ lucrulu la curte cu occasiunea processului cu eppulu: s'au redicatu scola la *Blasiu* si *Veza*. Este lucru demnu de insemnatu, quo *Blasiulu* se affla in possessiunea eppiloru rom. de vreo 120 de anni, si aquestu timpu n'a fostu de ajunsu, quâ se redice eppii o scola de communitate in *Blasiu*, séu se indemne la aquést'a. Ore este ap'a *Tirnaveloru* destula se sterga aquést'a rusine?! — Intr'aqueea e demnu de tota laud'a zelulu mai multoru particulari si communitati pentru infintiarea de aquestu felu de scole pentru luminarea poporului. Intre altii repausatulu vicariu dela *Nasaudu Marianu* a fostu unu fenomenu raru pentru infintiarea scoleloru popularie. In tota *Transilvani'a* n'au fostu scole, quâ aquelle le a redicatu vicariulu *Marianu* in toie satele

Scole populare in Transilvani'a.

regimentului rom. de granitia II. Prepositulu *Crainicu* intemeiâ scole satesci din proprii bani la *Habicu*, *Urisiu* etc. Comunitatile *Brasiovu*; *Reghinu* — unde erà professoriu fostulu Protopopu *Mathe* si unde suntu demne de tota recunnoscinti'a sacrificiele cetatianului *Lupu*; zelos'a communitate *Resinari* din propriiele spese 'si intemeiâ scola de petra; si alte mai multe communitati romane, — tote passîndu din aquellu principiu salutaru, quâ romanii se n'ascepte totu dela straini: qui ensisi se-si caute de fericirea sea.

In Banatu si
Bihari'a.

CXII. Que se tiene de cultur'a poporului din Banatu si Ungari'a — afara de quelle que amu insemnatu in periodulu precedente si puçine si aquì — in timpulu mai nouu nimicu mai multu nu scimu. Mai cu sema la *Urbea-mare* dela pastorirea episcopului *Erdélyi* incoce — scriitoriulu ar' trebuì se faca acolo in faci'a locului o cercetare spre a putè insemnà quevâ si despre ei. Omenii aquestia nu scimu se lucre nimicu pentru publicu. De nu se temu, pote le e rusîne se faca quevâ: quandu vorbimu despre *Oradiani* ne vinu a minte intru assemenare quei doi filosofi din dialogulu lui Platone, quaroru le erà rusîne a-si spune gressielile pareriloru salle. — *Maramuresianii* âncu nu facura nimicu pentru cultur'a poporului de quându rupenduse suptu

ep. Klein de ardeleni se legara de Russi besericesce, quà politice de unguri.

Gazet'a de
Transilva-
ni'a.

CXIII. Afara de romanii de lungo episcopiele romanesci — deosebi de lungo quea din Blasiu — si intr'alte parti mai multi romani renumiti se luptau pentru cultur'a natiunale. Loculu ântâiu se cuvine si aquì Redactoriului Gazetei de Transilvani'a *Georgiu Baritiu*. Meritele Gazetei pentru cultur'a si desceptarea natiunale nime nu e in stare a le putè descrie dupo cuviintia. D. Baritiu cu multa intielleptiune 'si sciù alege de scaunulu redactiunei *Brasiovulu*, ai quarui locuitori romani in tota Daci'a Superiore suntu quei mai culti, quei mai zelosi, quei mai avuti, purtatorii negociului orientale. Singuru intre astfeliu de romani, si intr'unu orasiu romanu de asià puse-tiune putea se se faca Gazet'a scola politica si literaria a tota Daci'a. Nici conlucratori mai harnici quà *Muresianii* — *Jacobu* si *Andrei* nu putea D. Baritiu se-si alega. Poesiele lui *A. Muresianu* au arretatu o direptiune noua — patriotica si natiunale totoru quellor-lalti poeti romani, que se occupa numai cu versuri de amoru. Poesiele lui *Muresianu*, precumu: „*Descepta-te Romane*“ si aqueea din quare puseramu noi quà motto in aquésta istoria (p. 1. e 32.) — singure merita a-i face nemuritoriu numele la romani. Dar'

multe au âncu de a asceptà romanii dela poetulu Andr. Muresianu.

Tentamen
criticum in
lingvam ro-
manicam.

CXIV. Carte de limb'a romana, quà classiculu opu allu Domnului *A. Treb. Laurianu* „*Tentamen criticum in lingvam romanicam*“ tiparitu in Vienna la a. 1840. — âncu nu s'a ivitu in litteratur'a limbei romane. Unu feliu de analise este aquést'a atâtu de profunda si agera, la quare anco numai *Laurianu* (de professiune *matematicu* si *inginieur*, qellu mai mare cunnoscutoriu al' limbeloru occidentali la romani) a pututu strabate. Quare n'a studiatu aquésta carte: se nu dîca, quo scie limb'a romana. Toti queialalti grammatici, quati s'au arretatu pen' acumu, intru assemenare suntu numai, quà caratorii de caramidi pe lungo architectulu unui palatiu imperatescu.

Mecar' dieu! despre limbistica si deosebi despre ortografî'a latino-romana atâti-a au scrissu, quâtu pe la a. 1842—3, quându se incinssesse unu resboiu formale intre ortografi — si quei-que nu erau in stare se scria, dâu planu cumu se se scria. . . Ar fi de doritu, quà se se intemeeze si la romani o societate erudita; er' pen' atunci in lucruri limbistice, ortografice etc. se se mestece aqueia, pe quari 'i taia capulu la atari lucruri, si se nu âmble toti nechiamatii a face planuri de ortografii

Magazinulu istoricu pentru Daci'a de A. T. Laurianu si Nicolau Balcescu facu epoca in literatur'a istoriei Daciei. Aquestu *magazinu istoricu* este unu tesauru perpetuu — nu de adi pene mane, qui quare in tote timpurile fora intrerumpere ar' trebui se se continue, — unu tesauru pentru istoria, politica, beserica, literatura etc., — unu monumentu, quare cu alta caldura ar' trebui se-lu imbraiosieze romanii, — aquest'a nu este de a se arruncà dupo cuptoriu seu in podu, quà *ciasllovele* popiloru, qui o carte atâtu de scumpa, quâtu n'ar' trebui se lipsesca nici-unui romanu intru nici-o parte séu ramu al' vietiei publice.

Magazinulu
istoricu pen-
tru Daci'a.

CXIII. Noi insemnaramu pen' aqui pe quei mai de frunte invetiati ai romaniloru, pe quari-i cunnoscemu parte din scrierile loru, parte din gazete. Multi preoti si civili romani âncu — afara de aqestia — lucrau in decenniulu trecutu pentru luminarea si desceptarea romaniloru. Desceptarea politica-natiunale appucasse dar' in scurtu tîmpu unu sboru imbuecuratoriu. De quându-su romanii — atâtia nu s'au prenumeratu la o carte, si cu atât'a nerebdare, quâti si cu quâta s'au prenumeratu la renumitele opere *Sincaio-Kleiniane*. Quâta lumina erà se reverse intre romani aquestu opu giganticu — quea d'ântâia istoria *a tota romanîmea*, dequo aquêsta proprie-

tate scumpa a natiunei romane nu se facea obieptu de speculatiune al' unuia . . . Domnulu editoriu *A. Gavra* cu multu mai intielleptu speculante era, de tiparià currendu aquea istoria, quo banii capetati si-i'ar' fì pututu elocà atunci cu mare profitu . . . Dar' asià Dumnealui remase cu mai puçina dobânda — si quâti betrani inflaccarati n'au muritu inainte de a-si stemperà dorulu quellu infocatu cu cetirea aquestoru opere acumu de atâtia anni publicate! . . . Astadi domnulu *Gavra* a inquietatu a mai tipari — pote din necazu pe publiculu romanu! — *Vida* din Moldov'a, quare tiene ingropatu la sine talantulu lui Sinkay — âncu-si vâ câstigà nume nemuritoriu — quâ sierbulu nedemnu din evangeliu, de nu vâ continuà tiparirea opului lui Sinkai, quare numai la densulu se affla intregu. — Cu literatur'a mergea passi paralelli desvoltarea natiunale, si Romanii quei inflaccarati nu puteau mai multu se despereze intre astfeliu de impregiurari de viitoriulu quellu mare al' gintei romane; cu tote quo, precumu veduramu la loculu seu, ultramagyarismulu amerintià peire natiunalitatei romane — nu numai dinafara din partea unguriloru, for' pe lungo tota aquêta desceptare tocmai sî in sinulu natiunei la unii romani retaciti.

CXVI. In urma mai insemnamu, quo spiritulu si cultur'a natiunale que appucasse la romanii din *Daci'a superiore*, avù influentia forte mare si asupr'a culturei romaniloru — fratiloru nostri din *Daci'a Inferiore*. Aquì numai de quâtu putù se icia altu sboru. Romanii quei inflaccarati din Daci'a superiore persecutati in puterea unei constitutiuni affurissite de straini in patri'a sea, neputendu appucà aquì la nimicu quà *romani* — erau constrinssi a trece Carpatii la queialalti frati romani, unde quà a casa, quà intr'ai sei erau priimiti, si impartasira cu ei cultur'a natiunale pe unu pamentu mai priimitoriu — dreptu rentorcere de imprumutulu, que le eramu detori noi quei din coce de Carpati de supu principii calvini. Dar' se lassamu se urmeze aquì cuvintele quelle formose alle prè - invetiaturului *J. Eliade* din Romanî'a:

„Quei din col' de Carpati ne au addussu noe lumine
 „nile din isvorulu filosofiei germane. Dar', fratiloru
 „Rumani, mari barbati au essitu dintre voi din colo
 „de Carpati, si de a colo a venitu sè in zidurile
 „derapenate din sf. Sava nemuritoriulu nostru Geor-
 „giu Lazar, quare . . . s'a pusu se arrunce semintiele
 „natiunalitateri intr' unu pamentu nelucratu si plinu
 „de rodnicia. Cetiti, Tinerilor, pe Paulu Jorgovici,
 „Petru Major, Cichindealu, Sincai . . . si veti inve-
 „tià intr'ensii sè limb'a vostra, sè queea-que au fostu

Influentia
 culturei na-
 tiunale din
 Dac. Sup.
 asupr'a Dac.
 Inf.

„mosii vostri si queea-que veti putè fì, de veti urmà
 „invetiaturile loru. Aquestia toti au fostu jertf'a in-
 „chinarei loru intru slujb'a natiei. Si mortea loru
 „pote fi o vecinica dovada a inaltei loru solii si a
 „implinirei ei cu deseversire.*) etc. etc. . . Blasiulu
 erà isvorulu inteligentiei romane: éra *Bucurescii*
 si *Jassii* dela inceputu scapparea Romaniloru din
 Daci'a Superiore. *Lazar* Transilvanulu puse dar'
 temeulu culturei in Bucuresci cu inceputulu se-
 clului presinte: si lui dupo aqueea urmara mai
 multi romani din coce de Carpati -- atâtu in
 Bucuresci quâtu si in Jassi. Pe la a. 1820. se
 afflau in scolele dela Jassi *Vasiliu Popu* Dr. de
 Filosofia si Medicina — unulu dintre quei mai
 invetiati barbati in secl. 19. — aquest'a quà di-
 rectoriu al' scoleloru din Jassi; quà professori
Fabianu, Coste, Manfy s. a. dussi de boeriulu *Asachi*
 in Moldavi'a, — mai târdlu *Dr. Murgu*, juriscon-
 sultulu *Bojinca* si *Dr. Campianu*. — In Romanî'a
 quei mai insemnati mai trecura quei trei barbati
 invetiati ai Romaniloru: *Aron Florianu* (auctoriulu
 „istoriei tierrei romanesce“ si al' mai multoru carti
 scolastice), *J. Majorescu* si *A. T. Laurianu*. Quei
 doi d'ântâi quà professori de istoria: *Laurianu*

*) J. Eliade in prefatiunea la *Fabulele lui Çichindealu*.
 Bucuresci 1838.

quà professoriu de *filosofia* prin invetiaturile loru quelle inalte indemnara si pe romanii de acollo la sciintie seriose, quându inainte de aquést'a romanii din tierra se temeau de filosofia, quà bufni-tiele de lumina. Astfeliu in patria curatu romana tinerimea romana cu astfeliu si aquestoru assemini barbati facea passi gigantici in desvoltarea intel-lectuale. Romanii Daciei Superiore trecuti din col' de Carpati 'si sciura face merite pentru pa-tri'a romana, in quâtu nu numai se ridicara unii, quà *Aron* si *Majorescu*, la rang de boierla: qui cu occasiunea reorganisarei scoleloru din Bucu-resci in 1847. quei trei ardeleni *Arone*, *Majorescu* si *Laurianu* se denumira de cotra guvernulu de acollo de *Inspectori* peste quelle trei distripte scolastece, in quare erà impartita Romanî'a. — Quà professori in Romanî'a mai erau din diverse parti alle Daciei Superiore: *Nicora*, *Balasescu*, *Gabriele Munteanu*, *Joanne Suciù*, *Vasiliu Majo-rescu*, si altii mai multi, quari parte in-temeiara parte sistemisara scolele din Romanî'a, si petreceau acollo parte quà inspectori, parte quà professori.

CXVII. Astfeliu stà cultur'a romaniloru din Daci'a superiore: si aquést'a erà conditiunea in-telligentiloru loru — cu erumperea revolutiunei din a. 1848.! Aquést'a cultura erà unu productu

propriu si immediatu al' natiunei romane. nu guvernulu unghurescu, al' quariu devisa erà: *intunerecu pentru romani*; cu atâtu mai puçinu constituțiunea patriei, quare *condamnà la sclavià pe mostenii tierrei* — au fostu matrea aquestei culturii. Si dequo o natiune sclava atâtu de appesata quà romanii fù in stare in puçinu timpu, cu puçine mediloce tote alle salle a produce din sine ensasi atât'a: quâtu nu erau in stare romanii se se lumineze, se aveau episcopi mai inflaccarati pentru binele publicu al' natiunei, nu quà *Manuilovici, Putnik* si alti eppi romani renegati si serbiti in Banatu, si tocmai sî in Transilvani'a si Ungari'a — unghuriti?! — In scolele strainiloru invetiau romanii: quâtu nu puteau propassî cu scole natiunali?! — S'au deschisu acumu alte timpuri, timpuri libere si mai luminate, quare striga sî romaniloru se lucre si se se lumineze, quà se merite sortea, que o pastreza prevedinti'a pentru gintea romana. Vâ vedè lumea, dequo romanii din aquestu seclu luminatu scl-voru face aquea progressiune potrivita cu timpulu, trebuintiele si medilocele de astadi, face-voru aquea progressiune pe venitoriu, quare se respunda in marime intreita cu inceputurile facute de mai bine de unu seclu! Dequo strabunii nostri quei mai seraci si mai appesati de o miie de ori mai multu

de quâtu noi au fostu in stare a ne ridicà din propriele sudori scole quà quelle din Blasiu, a ne cresce barbati, precumu vedûramu: atunci generatiunea de astadi nu vâ fi demna de numele de *Romanu*, de nu vâ scî face progresse indiecite dupo mediele, que le are acumu a mana. Cultur'a, cultur'a vâ scappà pe romani, si cultur'a numai natiunale pote fi. Scole natiunali dar' pentru romani cu professori natiunali si limba natiunale dela quelle mai de giosu scole satesci pen la universitate natiunale-romana: scole natiunali dîcu: nu unite nîci neunite — dupo mintea unoru intunecati, — nu *unguresci* nîci *serbesci* etc., quî scole *natiunali*, si atunci romaniloru! — cumu dîce nemuritoriulu Çichindealu — *natie mai alesa nu vâ fi pe pamentu inaintea ta!* — Mai alesu astadi dupo que acumu au passîtu sî romanii in vietî'a politica: vietî'a loru politica asià nu se pote cugetà fora o universitate natiunale: cumu nu se pote cugetà omulu dupo que au es-sîtu pe lume fora nutrementu. Far' o universitate natiunale-romana, in quare se se cresca junimea romana quea matora pentru sciintiele quelle inalte in limb'a natiunale — quoci romanulu nu cugeta nemtiesce, nîci unguresce, nîci latinesce — for' o universitate natiunale dîcu: romanii er' voru remânè in etatea copillarîei — batjocura

strainiloru. Eu dîcu, quo romanii n'au atît'a trebuintia in momentulu de fa^{ci}a de gimnasia, quâta trebuintia au de scola juridica-politica; quoci preliminariile gimnasiali le putemu invetià sî la straini: dar' dreptu si politica cu folosu pentru natiune numai in universitate natiunale se potu invetià. — Si ore se arreta romanii astadi pentru infiintiarea unui atare institutu mecaru cu atît'a zelu si energia, cu quâta se luptau fericitii nostri parinti pentru intemeierea scoleloru din Blasiu, quare lucru dupo impregiurarile de atunci a fostu fora assemenare mai greu, de quâtu pentru romanii de astadi ridicarea unei universitati natiunali?! Pe o natiune, quare ensasi nu face totu quâtu pote, quare nu se ajjuta sî ea ensasi pe sine ér' nu ascepta tote dela altii — pe o astfelu de natiune altulu se o ajjute — nu e demna!

3) Starea besericesca pen' la a. 1848.

Se mai facemu o scurta privire sî assupr'a starei besericesci a romaniloru din Daci'a Superiore pen' in a. 1848. (cf. pag. 61. 65—75. 95. 101. 106.)

CXVIII. Suptu episcopi'a lui *J. Leményi* (1832 pene 1848) urmatoriului lui *J. Bob*, — quare veduramu in que tipu incepù a surupà libertatea interna a besericeci, ér' quea esterna fù atacata mai cu séma la a. 1821, quându Bob adunâ sinodu

mare in Blasiu la demandarea primatului besericeii unguresci*), — nu numai quo n'a inaintatu libertatea besericeii quì din contra se grabea de cadere cu passi mai iuti; quoci, precumu veduramu intr' altu locu (*pag. 137*), suptu aquestu episcopu incepura a

*) Aquì mai insemnamu, quo in sinodulu aquest'a, quare se tienù la demandarea *primatului besericeii unguresci (ecclesiae hungaricae — cumu singuru se numesce pe sine) spre indreptarea naravuriloru — clerulu romanu a aflatu, quo scaderile domnitorie in beserica sunt mai cu sema aqueste doe: nesciinti'a si beti'a: si cumu nesciinti'a nu se vâ putè vindecà pene quându nu se vâ mutà seminariulu catoliciloru din Alb'a Juli'a la Clusiu si voru merge acolo sî clericii romaniloru dela Blasiu, quà se aiba totu aqueiasi professori, er' numai rectoriu deosebitu pentru destintiunea ritului. Que intielleptiune! quàsì cumu professorii canonici si ne-canonici din Alb'a Juli'a aru fi fostu vrodata mai invetiati de quâtu amendoi Caianu, Filipanu, Stoica, Todor, Lemenyi, Ratiu etc., quari au fostu professori in Blasiu la teologia, dupo que si-au facutu cursulu teologicu pe la Vienn'a si alte institute straine. Lips'a culturei n'a fostu din lips'a professoriloru, quì din alte cause, quare cu stramutarea seminariului la Clusiu nu se putea vindecà, quì erà numai unu passu din buna ora a lucrà pe mân'a unguiriloru, quà sî seminariulu din Urbea-mare, quare n'a fostu nici nu vâ fi niciodata institutu folossitoriu pentru romani. — Que se tiene de beti'a: pentru quo sunt sî popi betivi — aquést'a âncu nu este not'a clerului.*

se tramitte mai ântâiu cause de casatoria la Strigoniu spre revisiune si pre appellatiune, quare lucru mai nainte suptu *Bob* nu erà in usu; a se tramitte informatiuni despre purtarea teologiloru; a se recunosce strigonianulu de mitropolitu peste mitropoli'a romaniloru etc. etc.; — ér' in lontrulu besericei sistem'a eredita dela *Bob* — de à immultì numerulu protopopiloru se intinsse sì mai incollo; *sinode* nu se tienura afara de sinodulu de installatiune dela 1833. si de depunerea omagiului dela 1838, quându a depusu clerulu romanu juramentulu quelloru trei natiuni unite assupr'a romaniloru, quare juramentu erà sì in contr'a natiunei sì in contr'a besericei romane; astfelu netienendu-se sinode regulatu — nu se putea face nici-o socotella despre administratiunea averei besericesci, precumu nici despre averea besericiloru particularie, quo nu dà ratiuni nime nimerui: in dieces'a aquést'a nu erà esactoratu diecesanu quà in alte diecese: si depindeau tote dela buna seu rea voiinti'a episcopului, canoniciloru, protopopiloru, vicariloru, preotiloru si curatoriloru: mai adaoge pe lungo aqueste neregularitati pompele si spesele quelle necumpetate si neammesurate cu starea si averea besericei romanesce si insoçite totdeauna de scaderea naravuriloru quelloru bune, quare causara, de forte se gollira cas-

sele clerului: — aquesta si alte assemîni mesuri produssera nemultumire in cleru si dedita causa processului clerului in contr'a episcopului (a. 1843 — 1845.), quare processu a ajjunssu pen' la curte. Nu ne érta natur'a aquestei istorie scurte a descrie aquestu processu cu tote impregiurarile que merita; aquì insemnamu numai atât'a, quo processulu aquest'a a desceptatu viet'a natiunale in cleru si in tota natiunea romana din Transilvani'a: i'a lamuritu pe romanii quei addeverati si i'a allesu din quei unguriti: asià quâtu cu buna convingere se pote dice, quo fora de aquestu processu — romanii n'ajjungeau la gradulu consciintiei, quare s'a manifestatu in 1848, nici nu mergeau pe callea aquea drepta, pe quare au merssu.

Nu puçinu patimì libertatea besericei in timpulu mai nou prin introducerea brâneloru rossie intre protopopii uniti din Transilvani'a — unu lucru de puçina insemnetate la parere: dar' intru addeveru unu medilocu de a introduce *servilismulu* in cleru; quo dupo introducerea aquestei datini protopopii nu mai calcau in urm'a protopopiloru din vechime, quà se apere libertatea si drepturile besericei: quì au inceputu a âmblà pe la toti, despre quari credeau, quo au influintia la episcopu, pentru quà se capete brânu rossiu -- cu

totulu nepotrivitu cu seraci'a protopopiloru si popiloru romanesci. —

In *Urbea-mare* n'are libertatea besericea romanesci nici-unu patronu pen' in a. 1848; quo nu se scie se se fia tienutu *sinode* pentru trebile besericesci, si se fia cugetatu quinevã a se subtrage de suptu beseric'a unguresca si a se unì suptu mitropoli'a romaniloru, quã se aiba grige de indreptarea si inaintarea besericea romanesci cu puteri unite prin sinode legali, compuse cumu se cade — *ex clero et populo*.

Que se tiene de *ne-uniti* episcopulu *Moga* n'a recunoscutu pe mitropolitulu serbescu — in puterea decretului *Mariei Teresiei*, prin quare se opriã mitropolitulu serbescu dela tota influinti'a in beseric'a romanescã din *Transilvani'a*.

CXIX. Monastirile quelle multe, que erau mai nainte in *Transilvani'a*, au inquietatu si la uniti — afara de quea dela *Blasiu* si unele puçine nensemnate de pe sate, — si bine au facutu quo au inquietatu, quo in tempulu de astadi monastirile nu sunt mediloce spre cultura: quì spre a latì intunerecu si superstitiuni in poporu: asiã quãtu nu pote se ascepte clerulu si natiunea in dio'a de astadi nici-o lumina fericitoria dela episcopii aqueia, quari mai facu si astadi *calugari* si *archimandriti*.

Éta starea politica, civile, intelectuale si bericesca a romaniloru din Daci'a superioare dela inceputu, si in quare i'au afflatu grandiosele eveneminte din a 1848!

Cu aquést'a finiramu istori'a romaniloru pen' in a. 1848. Noi n'am avutu de cugetu a tiesse intrega si cu de a menuntulu istori'a vechia a romaniloru: qui insemnaramu cu deosebire numai aquelle lucruri, quare au contribuitu la evolutiunea evenimenteloru din 1848 deosebi in *Daci'a Superioare*.

CXX. Istori'a romaniloru din Daci'a Superioare (*Transilvani'a, Banatu, Bihari'a*) n'a fostu alta, de quátu o assuprire nentrupta a romaniloru din partea unguriloru: o lupta continua intre aqueste doe eleminte. Nefericirea natiunei nostre a cursu din apesarea ei; ér' dequo cercamu causele aquestei apesari: aquestea le aflamu nu numai in inimicéti'a strainiloru, qui — se marturissimu addeverulu — si in slabitiunea romaniloru. Pe dreptu putemu applecà la romani dïss'a lui Rousseau: quo *forti'a i'a arruncatu in sclavià, ér' lassitatea i'a facutu sclavi perpetui.**)

Numai de quátu dela inceputulu caderei ro-

*) La force a fait les premiers esclaves, leur lâcheté les a perpétués. *J. J. Rousseau Contr. Soc. L. I. Chap. II.*

maniloru suptu unguri — 'i vedemu pe romani luptându-se a dese si cu mare eroismu pentru libertatea quea perduta a natiunei: *banatianii* acumu suptu S. Stefanu se lupta a scutură jugulu ungurescu (*vedi pag. 13*), de alta parte in *Transilvaniã* luptele quelle necurmate alle romaniloru assupr'a unguiriloru dela inceputulu domniei unguresci, si cu deosebire revolutiunea dela 1437, rescoll'a lui *Horia* etc. dovedescu, cumquo romanii niciodata nu-si uitassera, quo aquêsta tierra e pamentu romanescu; dara quandu vedeau strainii quo nu-i potu invinge pe romani cu armele: atunci arruncau intre densii semintia de desbinare, trageau la sine pe quei mai de frunte romani din partea besericesca si civile — quã se suppuna prin aquestia tota natiunea . . . astfeliu s'a intemplatu durere! de, nobilii natiunei romane lepedandu-se de sangele seu — natiunea romana nu mai avù quine se-i apere caus'a in tierra. Astfeliu a remasu natiunea romana afara din tote *uniunile* si *constitutiunile*, quare erau facute assupr'a ei, scossa dela tote drepturile tierrei. Quâte adunari, quâte legi, quâte conventiuni, quâte tractate politice au facutu strainii dela venirea loru pen' in a. 1848 in Daci'a superioare — si âncu totu legi si tractate, prin quare, precumu este sî famos'a *diplom'a leopoldina*, 'i scoteau pe romani

dela tote drepturile politice: si totusi — afara de rescollele poporului, quâte le veduramu in decursulu aquestei istorie — ore aflamu-i vrodata passîndu la medilocu impreuna cu poporulu si pe quei mai de frunte ai natiunei — luptandu-se cu puteri unite intr'acollo, quà, quându faceau assemini legi si tractate strainii in tierr'a nostra, se aiba votu si romanii, se priveghieze, se protesteze si se puna passii cuviintiosi inaintea regiloru, imperatoru si dieteloru — pentru drepturile natiunei romane? — durere! quo aquésta n'o afflamu la nobilii si toti quei mai de frunte ai natiunei nostre in decursu de atâtea secle! . . Au dora se nu fia avutu romanii in tempurile vechi barbati, quari s'aru fi pututu intrepune cu successu pentru natiunea romana? — bà au avutu, quoci *Stefanu Josica*, pe quare l'au uccisu la *Satmaru*, *Stef. Dobo*, *Dengeleghi*, *Getzi* s. a. au fostu romani, si au fostu si gubernatori ai Transilvaniei; dar' se lassamu pe aquestia — si se ne adducemu a minte, quo *Janculu* romanulu, pe quare ungurii 'lu numescu *Hunyady János*, a fostu gubernatoriu a tota tierr'a unguresca, si omu atátu de potinte in fapte, quátu numai de ellu se temea stambolulu turcescu, de quare tremurà Europ'a, — si fiiulu lui *Mathia Corvinulu* quellu mai mare rege

allu Ungurilor — si que au folossitu toti aque-
stia pentru romani, au ridicatu ei ginteia romana
la onorea, que i se cuvine in patri'a sea? a ajju-
tatu *Janculu* la a. 1437 si 38 pe romanii de atunci,
quari numai puteau tolerà barbariele ungurilor?
a ajjutatu a impededà atunci *conjuratiunea quel-
loru trei natiuni assupr'a romaniloru?! —* bà
tocmai sî in timpurile mai noue luptatu-s'au
vrodada numerosii nobili romani, quà se nu ma-
resca numerulu strainiloru, quî in adunarile de
tierra — se siedia quà *romani*, nu quà *unguri*,
se apere interesse romane, nu straine: cumu faceau
nobili ungui si croati, si sassii; séu quellu
puçinu in quelle mai noue timpuri spriginit'au
vrodada nobilimea si quei mai de frunte ai na-
tiunei — mecar' pe episcopii romanesci, pe quasi
singuri 'i mai vedemu din quându in quându a
se ocupà cu caus'a natiunale, si quasi spriginiti
de nobilimea romana quea numerosa quâtu nu
puteau scote la calle? — nimicu din tote aquestea,
din contra scimu, quo florea nobilimei, florea na-
tiunei romane se lepedâ de romani si se allipî de
straini! Si aquést'a dela inceputu totu asià a
cursu pen' in a. 1848.

CXXI. Aquestu annu — pe quare-lu saluta
omenimea tota, quà pe primavér'a intinerirei salle

— ne vâ arretà: dequo ungurii, quari pen' aquì avura quea mai mare influintia in sortea natiuniloru monarchiei austriace, au cunoscutu intr'adveru spiritulu timpului intineritoriu, si dequo au lucratu dupo insufflarea aquestui spiritu sântu: séu dora tocmai au pusu pedeca omenimei doria de a propassì in cultura, si cumu, pentru que si in quâtu au facutu aquést'a? — in acestu annu si dela acestu annu incoce vomu vedè si pe romani, que energia au desfasiuratu, cu que constantia si cu que fratietate s'au luptatu si se lupta pen' in diu'a de astadi, quâ se adjunga la libertatea politica, quare li se cuvine, si prin trens'a la cultur'a si fericirea aqueea, spre quare sunt chiamati dela natura; ore mai russineza-se romanii si acumu de limb'a romana, de datinile de portulu si de numele romanu, mai lépeda-se si acumu de gintea loru pentru diregutorii si alte folosse private: cumu faceau pe timpulu assuprirei ungresci, si quari sunt aquei romani, quâ se-i dea istori'a la judecat'a generatiuniloru venitorie; mai suffere a se insiellà de straini, quâ se perda timpulu in nelucrare, au si certandu-se intre sine assupr'a unoru lucruri forte menunte, si prè de nimicu, si se parassesca caus'a natiunei intregi: au dora acumu lucra pentru cultur'a

si fericirea, pentru viét'ia presente si pentru quea
venitoria a tota ginteá - dupo simbolulu impe-
ratescu : „VIRIBUS UNITIS.“ (cu puteri unite.)?!

Finea Tomului primu.

CUPRINSULU.

CAPU I.

	pag.
R omanii addussi de Traianu Imperatu in Daci'a. Daci'a suptu barbari. Daci'a libera. Navallirea Unguriloru. Resboele Romaniloru cu Ungurii. Caderea Romaniloru din Daci'a Superiore suptu Unguri. (a. 106 — 904)	1

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CAPU II.

A ssiediarea Unguriloru in Pannoni'a. Starea politica a Romaniloru suptu Unguri. Introducerea iobagiei. Tumulturile tierraniloru. Trecerea lui Negru si Dragosiu Voda in Daci'a Inferiore. Intemeierea Principatelor Romaniei si Moldaviei (a. 905 — 1437). 15	15
---	----

CAPU III.

R evolutiunea Romaniloru dela a. 1437. Uniunea quelloru trei Natiuni. Corvini. Rescoll'a tierraniloru din Ungari'a dela a. 1514. Iobagi'a perpetua. Caderea Ungariei. (1437 — 1526.)	32
---	----

CAPU IV.

- Romanii supu principii independinti ai Transilvaniei.
Approbatae et Compilatae Constitutiones Transilvaniae. Persecutiunile besericesci. Traducerea cartiloru besericesci in romanesce. (1526 — 1696.) . 51
-

CAPU V.

- Romanii supu cas'a austriaca. Diplom'a Leopoldina. Uniunea Romaniloru cu beserjc'a Romei. Folosele si perderile Uniunei. Caus'a nationale. Articulula 6. dela a. 1744. Josefu II. Revolutiunea Chorei. (1696 — 1791.) 64
-

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CAPU VI.

- Caus'a nationale la a. 1791. Petitiunea data in numele totoru Romaniloru. Resultatulu. Episcopulu Unitu Bob. Resturnarea constitutiunei besericesci. Romanii din partile Ungariei. Romanii din Banatu. 83
-

CAPU VII.

- Continuare. Starea Romaniloru din Daci'a Superiore pen' la 1848. esclusivu: 1) politica si civile. 2) intellectuale. 3) becericesca. — Incheiare. Conspectu generale. 109
-

Indreptari.

Pag.	32.	ord.	5.	in locu de:	Déquo lege:	De
..	95.	..	14.	1848. .. 1834.
..	102.	..	9.	remâne afara:	si unguresca.	
..	110.	..	6.	in locu de:	nesciinti'a lege:	uescintia.
..	122	..	27.	„uesclurgnuAlász Szolgája“ lege:
						unguresculu „Alász Szolgája“
..	147.	..	24.	ocntr'a lege: contr'a.
..	196.	..	22.	casele .. causele.

Quellelalte erroru de tipariu mai merunte usioru le vâ
putè indreptà de bine voituriulu lectoriu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj